

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 110 (1997)

Rubrik: Istorgia culturala
Autor: [s.n.]

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 15.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Istorgia culturala

Val Vuclina

Traducziun dad intervistas cun Vuclinascs our dal cudesch: A. Benetti [e.a.], *Uomini delle Alpi, contadini e pastori in Valtellina*. Jaca Book Terra Italiana, edizione della Banca piccolo credito valtellino

Duri Gaudenz

Eu vulai va savair dad Ella, co chi as vivaiva plü bod a Portola

I's vivaiva sülla champogna e cullas bes-chas. I's cumpraiva il ris, la pasta, il zücher e'l sal. Il savun as faiva da chasa. Il pan as faiva svesa: I's vaiva il sejel (la segale!) e'l gran saracen, il fuorn ed il muglin aint il fuond da la val. Cul sejel as faiva il pan e cul gran saracen as faiva la pulenta. Cur ch'eu eira pitschna (1928/30) staivan a Portola üna quarantina da persunas. Ils «Giovanoli» eiran in traidesch, ils «Gianin» (la Giulia, il Celestun, il Giacumin, il Rico, l'Adelina, l'Irene, la Rosina ...) almain in ot, ils «Uscier» set o ot, ils «Russ», ils «Gavei», ils «Giovannin» e ils «Pedrett» ses o set, ils «Giuvanel» (l'anda Lisa, il pover Luis, la donanda Catarina, ma mamma, barba Giuvanin, barba Zeppo ...) ün-desch, ils «Brandao» ses o set. Tuots eiran Parolo: Portola eira spartida in duos parts: «Cao» eira survart e Portola suotvart. D'utuon da mamvagl as staiva sü e's faiva fö, i's s-chodaiva il pastrügl pel purschè. Ils pitschens staivan ün mumaint plü lösch a durmir. Alchüns pavlaivan las vachas e'ls oters giaivan cun lur palas (vanghe) a vover la terra. Cur chi's vaiva glivrà da ragolar las vachas, schi ün faiva la pulenta (pulenta cul chaschöl o pulenta e lat). Schi faiva dabsögn, as giaiva a racogliar föglia per las vachas. Vers l'üna o las duos as radunaiva pel giantar (pella merenda). La davomezdi cuntinuaivan las lavuors via fin vers las quatter. Üna o duos persunas guardaivan lura da las vachas. Süel far saira as tuornaiva a chasa. La mailinterra as portaiva a chasa cul dschierls. Magara ant co ir a scoula capitaiva chi'ns tramettessan per duos o trais dschierls mailinterra. La scoula eira a Mialli, quella per nus es adüna statta là. La gliud nu giaiva guera utrò. Id es però eir statta emigraziun (per exaimpel ils «Uscier» in America), mo uschigliö as lavuraiva la terra e's vivaiva da la champogna. Tscherta, i's vivaiva a la maigra. Las Vachas faivan lur vadè, üna vacha as traiva sü, ün muoi as vendaiva, e cun quai as cumpraiva la roba per ir inavant. I's tagnaiva ün chucal, ma i nu's faiva bacharia in chasa sco quai chi s'ha fat lura plü

tard: il chucal nu's mazzaiva, perquai chi nun eira la pussibilità, i's staiva tils vender per cumprar da's vestir o per cumprar qualchos'oter; e scha mâ cha inchün gniva amalà, as vendaiva la vacha per salvar la persuna.

In Vossa famiglia, quants eirat?

Nus eiran in ot: bap e mamma cun ot uffants, mo trais sun morts da pitschens, tschinch sun restats. Ün es crodà in üna chavorgia cun ir in Val di Togno a ragolar las vachas. Quel dal '18 es restà in Montenegro durant la guerra. Davo gniva eu dal '21 ed otras duos sours (üna dal '25, üna dal '26 ed üna dal '35 es morta cun set ons). Meis bap lavuraiva da mürader pro'l mür da serra da Venina. El tuornaiva la sonda, e durant l'eivna nus lavuraivan sülla champogna. Nus nu possedaivan bler fuond, el ha gnü plüs uffants e per cumprar daplü terrain ha'l fat debits: perquai è'l stat sforzà dad ir davent a lavurar. Cur ch'eu vaiva vainch ons e ch'eu am n'ha maridada, schi ans esa reuschi da'ns trar ün pa our da la stoppa, nus vaivan tschinch, ses vachas. Las otras familias avaivan: Ils «Cianin» tschinch o ses, ils «Giovanoli» plü pacas, ils «Russ» tschinch o ses, ils «Uschier» quatter o tschinch, ils «Zeppos» nouv o desch.

Quels chi giaivan a l'ester a lavurar eiran pel solit da Cucchi, la glieud da Portola vaiva da plü furtüna cun lavurar sülla champogna. I d'eira üna gronda differenza: meis hom eira minar ed eira da Cucchi e sco el eiran tuot ils homens da sias varts minars. Eir quels plü vegls d'eiran stats sforzats dad ir davent. Da quellas varts vaivna damain fuond o pür cha nos fuond eira melder co lur. Il fuond da Portola, schi's va giò vers Mialli (id es vaiva, hoz es quai tuot creschü aint), quai eira tuot cultivà e quai al dret mumaint e faiva ün bel aspet, paraiva be ün üert. Da tschella vart eira quai tuot oter.

I'ns faivan portar la terra da giosom ils chomps fin süsom, perche cun lavurar eira talmaing stip, cha la terra rodlaiva aval.

La vita cha nus vain gnü là sü eira üna vita fichun bella. Nus tilla vain giodüda. Uossa crajane cha la vita saja bella! I nu's vaiva nügla e i's eira cuntaint eir cun nu posseder nügla. La dumengia as staiva sü, i's mangiaiva la pulenta e's giaiva a messa a Spriana. Nus rivaivan pro quel lö ingio cha nossa senda gniva insembel cun quella da Mialli e nus spettaivan ad els. Da là fin Spriana chantaivan nus. Quai eira nos divertimaint. Ilura as giaiva a messa. Cur chi's turnaiva da messa d'eira nossa «sala da bal», ma i d'eira da star attent, perche scha per cas chi's tuornaiva a chasa desch minuts davo tschels, schi daiva schlops. Alura

giaivan nus ingio chi d'eira il «vertical», ün orgelet da man, trais sots e lura sü e davent a chasa. Cun tuornar staivan nus darcheu insembel e chantaivan, magari üna bella pezza e tuornaivan a chasa legers e cuntaints. Quai eira nos divertimaint. La prümavaira eira dad ir in Val di Tognò a far cun fain e cun föglia. La stà as dislocaiva da l'otra vart da la val, quels da Mialli a l'Acquanegra e nus al Rali. Pel solit giaiva il cheu d'famiglia cun duos o trais, e'ls oters staivan a chasa a lavurar. Ils oters chi staivan a chasa a lavurar, üna jà l'eivna giaivna a tils portar la roba, s'inclegia sülla rain, ed i portaivan aval il painch per ir a til vender e cumprar farina.

Cura cumanzaivna a's metter in movimaint?

In marz cumanzaivna a passar aint da la val, in gün giaivna lura plü amunt. La fin da gün as giaiva sün las alps plü otas. Davo ils 20 d'avuost as tuornaiva aval. In quel fratemp quels chi staivan a chasa pigliaivan aint il fain, l'adgör e'l gran. I vanzaiva ün pa temp per ir in Val di Tognò a far fain da munt. I's faiva choma cun oters, i's faiva suvent spass ed i's chantaiva, ma i d'eira da tuornar cul «maz dal fegn da munt».

Quants chomps da gran vaiva üna famiglia?

Nossa famiglia vaiva la mità chomps sejel e tschella mità mailinterra. Ingio chi's vaiva tut sü la mailinterra, as semnaiva sejel. Mailinterra raccogliaivan nus 60 fin 70 dschierls, sejel 11 fin 12 quintals, sper quai quatter fin tschinch quintals gran törch. Il gran saracen as semnaiva pür davo ils 20 da lügl. Ingio cha nus straivan oura il gran törch per tgnair «i campi püse bun», semnaivan nus sejel (i'ls melder chomps).

Nus faivan duos «fürs» pan al mais, mincha quindesch dis ün «für» pan. Nus solaivan tour trais pais farina (ün pais ha ot kils); nus vaivan pan per tuot on. Nus faivan quellas bellas rasdüras («micün») da sejel, e i «d'eira adüna plain», id eira quant chi's laiva, tscherta cun fich pac pro. Durant ils ons da guerra eira melder cun quai pro il pan (companatico), perche quels ons as mazzaiva daplü bescha, chavras ed agnels.

Vaivat tgnü eir bescha?

Schi, id eira bescha e chavras. Nus tгнаivan alch bescha per la lana. Nus mettaivan eir chonv, e plü tard faivna manar quel ad Arigna a til

tesser. Nus filaivan la stoppa e la lana. Nus vaivan miss eir glin, mo quel nun eira gnü. I's faiva ils linzöls. Il prüm eirna s-chürs, mo cun tils metter a sblachir e cun tils bognar gnivna bels albs. I's dovraiva bler eir la mezzalana, pels vestits.

Co eiran las relaziuns tanter la glieud?

Per dir il vaira, bunas, i's tscherchaiva da güdar ün a l'oter; saja pro la lavur o in cas da malatia. Scha ün gniva amalà, tuots giaivan in cuorsa pro quella persuna. Nüglia sco hozindi, cha scha ün es amalà, schi l'oter bod gnanca nu sa da quai. Ed uschea eir pro la lavur, scha ün vaiva prunas da far e l'oter main. Scha i d'eira da trar sü terra sün ün chomp e id eiran be trais o quatter persunas, as clomaiva a quels d'ün'otra famiglia ed i's güdaiva oura. I d'eira blera uniun. L'inviern, cur chi navaiva, ils homens gnivan insembel e staivan a sulai, sün alch vamporta, o a far üna partida da chartas, e quai d'eiran « i so moment», lur mumaints. O lura la saira in stalla, al chod; i nun eira uschea, cha minchün füss stat da per el a chasa, i's gniva insembel a filar o a lavurar o a baderlar. Quai eiran nus adüsats uschea. Las persunas veglias eiran quellas chi avaivan daplü autorità. Quai eiran avant tuot ils avuats da baselgia chi guardai- van chi as gess a messa. Il «Giavelin» ed ün dals «Uscier» ans manaivan a nus tuots insembel. Mincha part da la val avaiva eir ün assessur aint il cussagl cumünal, e a quel tadlaivane. A carnaval giaivan nus in masera: nus mettaivan ün sach sur il cheu giò. Üna üsanza speciala eira quella da «tirà de fö». Ils 31 schner traivna oura il «Ginerun». Üna jà es gnü giò il pover Bastian e quai es stat il Tranquil chi til ha dit: «Tranquil, vardè che me par che i vachi se sent a struntunà» ... ed el s'ha miss in cuorsa ed es i verer ed ha dat ün sfrach la porta. «Ecco che l'è fo il Ginerùn!» (schner). Lura tuots as squagliaivan dal rier ... quai pervia cha'l schner eira il mais il plü lung da tuots. L'inviern eira lura sco miss sün via. E ils duos da favrer eira «l'urs da la crus»; inchün magari nu pensaiva landervia, ilura as dschaiva: Guarda cha il Cleto at cloma». «O Dieu perchüra, chi sa che ch'el vuol!» El passaiva in cuorsa, ed intant l'oter til serraiva la porta. E davo eira amo il carnaval, l'ultim di da carnaval, il plaschair da quels giuvnots da 17 o 18 ons: Quai faivna suvent a Nadal chi pigliaivan ün pèr giats. Schi gnivan adassegn, as cumpraivna ün pèr frascuns vins e faivan sü cun tuot magari üna stuorna, perche els nu bavaivan uschigliö mai. Els gnivan insembel in üna chasa e mazzoivan quels giats e faivan üna brava «pulentia e giat».

E d'eira eir l'üsanza da clamar oura l'erba?

Mo per vaira da Dieu schi: «sunà i sampogn», a san Gisep, per clomar oura «i ciuchèt», las minchülettas. I sunaivan cullas s-chellas da las vachas, cun quellas grandas, per clomar las minchülettas.

D'eiran amo otras chosas sumgliaintas?

I d'eira la festa d'avuost. La vielgia da la festa d'avuost tuot chi gniva a chasa, perche i d'eira dad ir a messa da Ferragosto e lura as faiva da mangiar «curnett e patati», quai eira «guat e tartufoi».

La marida: co s'impredaiva a cugnuoscher ün a tschel?

I's cugnuoschaiva, perche quai eira tuot glied da cumün. I s'inscuntraiva i'ls «momenti rubati». Uossa Til vöglija quintar mia marida. Eu sun da Portola ed eu am n'ha maridada cun ün da Cucchi, nus ans vezzaivan la saira. Eu staiva a chasa e vaiva da far las massarias, e quel chi vaiva da dvantar meis hom passaiva cun seis muvel per ir in Val di Tognò, ed uschea ans vezzaivan nus da temp in temp. O lura la saira ün mumaint, però be adascus! Id eira da far finta dad ir in let, lura, cur cha tuot eira drumanzà, as tuornaiva a star sü e's giaiva in quel lö chi as vaiva fat giò. I's vaiva dad esser ün pa furber: quella jada ch'el gniva a't chattar, gniva tard, e la saira davo as eira strasönà. Alura, malapaina tschnà, giaiva eu a durmir; ils genituors eiran intelligiants e gnivan e staivan spiun. Eu durmiva sco ün tass, pervia cha la saira avant eira gnü tard. Uschè as cuntinuaiva, fin cha nus eiran pronts per la marida. Cur cha'l mumaint eira quia, as discurriva in famiglia e's faiva cugnuoschentscha cun la famiglia. Il di da nozzas «fioccava», e meis hom vaiva da gnir dals Cucchi ... tuots dschaivan cun mai: «Ma nu't vesteschast da nozzas?» Eu be respundaiva: «Chi chi'd e bun, ch'el as fida d'ün hom!» Pür cur ch'eu n'ha vis a rivar a meis hom, am n'haja vestida ed eschan nus partits. L'hom vaiva dad ir a tour a la duonna, uschigliö quella nu giaiva in baselgia. Nus eschan its in baselgia a Spriana, e lura eschna its a far festa als Cucchis fin tard aint pella saira. La daman davo suna statta sü per far cullas vachas. Duos dumengias davo la publicaziun in baselgia eschna passats da lö a lö a spartir our ils confets; schi nu's spartiva oura, gnivna a sunar «i sampogn ed i brunz», e quai faivna eir, cur ch'ün guaid as maridaiva.

Schi chattaivan las clavs da la chombra, schi pendaivane las s-chellas suotsü il let. I's giaiva a star insembel culs sörs. Il nouv pèr pigliaiva cun sai las bes-chas. Cur cha ün giaiva sia via e decidaiva da fuondar famiglia, surpigliaiva'l tantas bes-chas e tants chomps sco ch'el vaiva da-bsögn. Ma co chi'd eiran cuntaints! Ingün viadi da nozzas. Zist segn. Ma plü furtünats co nus nun eira ingün.

Cur chi vaiva da nascher ün uffant, eira in cumün üna chi s'inclegiaiva daplü co las otras. I clamaivan adüna ad ün pèr duonnas ed a la duonna da part. Ma festas nu's faiva; i s'invidaiva lura ad ün past a la mima ed al pin. L'uffant gniva battià a Spriana il plü da tuot quatter o tschinch dis plü tard. Pel solit, schi nu d'eira be güsta stat üna sonda, la dumengia davo. Eir pels funarals eira da portar il mort süllas spadlas giò a Spriana. I vagliaivan ils morts tuot il temp durant duos dis, a quels da la famiglia as faiva ir in let, i gnivan tuots da Mialli e da Cao. In malatias ed in disgrazchas s'haja adüna sustgnü ün a l'oter. Id am vain adimmaint quel on cha meis frar eira crodà in üna chavorgia (l'era vegnü giù el me fradel a pica), meis bazegner eira in Val di Togno a pas-ch cullas vachas. In plüs suna its sü a til dir quai chi d'eira capità. I d'eira propcha qua l'adüs da's güdar ün a tschel.

Cur chi as maridaiva, eira quai adüna la duonna chi giaiva a star in chà da seis marid?

I's giaiva adüna in la chà da l'hom. Dad oters cas eu nu m'algor. Schi'd es capità cha l'hom es i a star in la chà ingio chi staiva la famiglia da la duonna, schi perquai cha i d'eira laint be üna persuna. In quel cas as giaiva «in cà da la femma». Quai pudaiva capitar, schi's spusaiiva üna figlia e chi restaivan in chasa be il bap e la mamma.

Che pensa Ella da la vita da quellajà a tilla masürar cun las relaziuns dad hoz?

Nus vain gnü üna giuventüna furtünada. Uossa vezza a meis abiadis ... i paran propcha pac furtünats, i nu discuorran mai. La müdada là plü gronda es statta quella dad abandonar quels lös ingio cha nus vaiivan abità. I mancaivan las scoulas, ed eu vaiva gnü l'intenziun da far far almain las classas medias a meis duos figls. In quel fratemp meis hom es gnü amalà. Perquai n'haja stuvü ir davent. Quai es stat ün grond cambiamaint. Eu sun statta cuntainta, perquai cha meis figls nun han

gnü quella vita cha eu n'ha gnü: üna vita cun bler strapatsch. Els han da lavurar, ma cun ün'otra satisfacziun. Els vezzan ils raps la fin dal mais, e nus, nus nu vezzaivan mai ingüns, nus nu savaivan gnanca, che chi füssan raps. Nus nu vaivan la schmagna dals raps. Ma per mai füssa statta gugent casü. Uossa cha eu sa ch'eu ouramai nu pudarà plü tuornar amunt, am displascha quai fich. Quai es quel impissamaint da nu pudair plü tuornar amunt chi am contrista il plü fich: dad avoir pers tuot «i mè post». Tuot ils sacrificis cha nus vain fat tuots insembel, l'ultim va tuot a nüglia. Id eira üna gronda amicizcha tanter la glied, ed ingün nu s'ödiaiva: quai nun eira sco hoz cha minchün fa per seis quint. I's tгнаiva bler plü fich insembel. Cur chi as giaiva a far cun fain, as giaiva tuots da comuniun.

Havuost, sutember, vchuuver ...

Ûn cuc aint il cudesch copchel da Jan Salis da Schlarigna, 1591–1610

Gion Gaudenz

Tar otras retscherchas illa biblioteca dal Palazzo Salis a Buond, d'he scuviert eir ün tom da 20x15 cm, bain lio in chüram, il quèl porta sül döss (seguond il dir dal prüm fögl) il titul «*Cudasch Jan Salis da Schlarina, 1610*». Cun ler ün pô in quel cudesch da bgeras notandas, d'he remarcho dalum cha'l rumauntsch es fich genuin – ün rumauntsch dals prüms decennis, cur cha s'il scrivaiva.

Il cudesch ho fögls numeros dad 1–143. Bainschi sun gnidas luvedas las cifras be sün las paginas a dretta. Quellas a schnestra nun haun üngüna cifra. Scha eau scriv per ex. 8a, manag eau la pagina a schnestra, quella a dretta es 8b. Curiusamaing ho chatto Jan Salis per bön da nu numerer las prümas 14 paginas, causa ch'ellas cuntegnan notandas pü cuortas e casuelas. Eau d'he nudo in quellas, darcho be a dretta, ils custabs dad A–G. Il vair copchel cumainza alura cul fögl 1.

Jan Salis pera dad esser sto ün assistent da sia nezza Anna Pitschna Piderman da Puntraschigna. A's po dir cha quell'Anna Pitschna cumpera bod in mincha acta copcheda in sieu cudesch. A pera d'esser sto uschè: Siand cha'l bap da las duos mattas – Anna Pitschna ho eir üna sour Chiatrigna u Chiatrinetta – eira mort fich bod, schi Jan Salis ho do, sül quint da las mattas, imprasts da munaida a püssa glied, la quela alura avaiva, tres contrat firmo davaunt perdüttas, da pajer il fit sün üna data prefixeda. Po der cha que eira il megllder plazzamaint da chapitèls: ils metter a dispusiziun a crededers da buna fè. Il möd per asgürer ils pajamaints da fit, resultaron dad ün u da l'oter contrat cha pudaro adür.

Eau citesch a bun stim notandas cha d'he excerpto dal cudesch, s'inclegia be da quellas chi'm peran pustüt remarchablas. Tar la tscherna as pudess der pais be a l'aspet linguistic, perche quel giova i'l copchel üna rolla preponderanta. Da las voutas es però eir il cuntgnieu stess d'interess, il möd da tratter d'ün cun l'oter e bgers oters detagls. Oramai cha fatsch la copcha per nossas Annalas (chi vegnan suvenz in mauns eir als filologs), craj da fer ün plaschair pustüt a quels, sch'eau copch l'ortografia da quella vouta, unicamaing müdand la scripziun

dals noms (chi sun scrits pelpü cun minusclas). Quels chi s'occupan specielmaing cun las ortografias dals prüms temps, cur cha nos ru-mauntsch gniva scrit, vzaron bain svelt cha'l cudesch da Jan Salis nu correspuonda pü in sia ortografia a quella da Jachiam Bifrun, püchöntscha a quella da sieu dschender Lüzi Papa.

A pag. Bb peran interessants ils tituls – que as tratta da la part dal register chi pertuocha Puntraschigna – *Anna Tschiuera f 7, Catrina Nuott Peder Mann fulz [=fögl] 29, Iaramia Nuot Iaramia ha fulz 100, Tumasin furest fulz 43 e 78, Cura mia neza Ana Pizna heis ida ha Cuoria f 19, Arteuals Eua [=Eva] Baltisar Murin f 93, et ventari dals pros et eirz da Ana Pizna f 49, Dreia Minzinoia ha f 9. Ca: Dreia da Luchia 101, Anna mia fantschela folio 95, Dreia Gubin f 72, Jacham Indrebe fo 102. Chiarl Blaung fol 84, Jan Ravitzum 78. Ba: Anna Gratutschinetta f 96, Neisetta fol 129, Barbla Mengiosch 38.*

Pür a pag. Ea cuntinua il register, quista geda culs noms da Samedan. *Jan Batista Pol* (chi figüra aint il cudesch püssas voutas scu nuder imperiel) cumpera scu prüm Samedrin. *Jan Batista Niclô tarchio a foegls 16.* Eir predichant Israel Jenatsch chi as firma püssas voutas scu autur da cunvegna, ho sieu fögl da crededer: *S. Israel Janatz 28, Peider Rusin, Simun folio 75, Guding Savet 93, Tonij Tschanet folio 73, Austin dalg Tonin 129, s. Guding Vartzillij 122, Chiatrinetta folio 13.*

Eb: *Tschlarina, Jan Muretzi chiar filg f 9, Jan Caste fol 116, Cstantin Blaung f 119, David Barnard 112, Clergia mia sour fol 92, maister Chiaral Grazchin, taglia peidra 17, Anna Padruot fol 138, Guding Madlaina fo 114, mia söra a folio 126, Mierta Lutzia a f 120, Janin Blaung fol 82, s. Batrumieu Planta à folio 135, Chiasper Fritzun 137, Andrea Saratz f 93.*

Fa: *Muretzan Janum f 127, Jachiam Tirel a folio 66, s. Zacharia fo 128, Jan Pagliop juvan fo 40, Ml. Jan Bunom f 134, Jan Pitzan Peiderman fol 88, Tonlich a folio 55 et 86, s. Ml. Gioan Antoni Travers 84.*

Cun Fb passains dal register a diversas notantas: *Juditt mo [m'ho] cusieu ün dj adj primo julg.*

Da las duos paginas G vulains piglier our be poch: *Anno 1611 a dij 14 decembris he eau do a Flurin Gratzchin la chiarn d'üna vachia per la soma da raintschs tschinck ... a pajer a S. Micheil ils daners bluotts. Anno 1611 a dij 25 suturem he eau arfschieu da Maria Floura mia cusdrina rüps d'stram 83 et 8 vans d'paglia.*

La pag. 1b es l'ultima cun notandas casuelas, aunz cha cumainzan las cunvegnas, scrittas da nuders publics. Pigliain landrour: *Lg suditt de* [=dess] havair p. reist d'üna buza d'seial ami mnedà p. mieu quint d'Vnuost cr. 26.

Cunvegnas notarielas

Il pü bel es cha cun quista collecziun da documainta chi avaiava per nos Jan Salis bain granda munteda, nus giains pelpü inavous illa fin dal 16avel tschientiner. Già il prüm es firmo da *Jacobus Papa* chi ho scrit tuot in bun rumauntsch, ma chi nu po fer sainza dir a la fin la fuorma latina telmaing üsiteda: *scripsi et subs.* [=subscripsi]. Las cunvegnas nu sun lungias. Ellas cumpiglian solitamaing be üna pagina dal cudesch. Scu per der üna muostra, vögl eau copcher bod integrelmaing quist prüm act:

Dalg an 1595 adis 22 lülj ml. Janpitschan q. [=figl dal barmör] *Nuot Pederman, anoma da Anna Pitschna q. ml Nuot Pederman, ho iffito ün pro in Chiantatsch Sura ... cun la flüja sü zura et p. ans 4 chi haun da gnijr. Et per r 4 inmünchia an, miss aquel fit tres ml. Jan Schokhia et Nuot Giousch Mürin apridschaduors depütos, cun pag* [=a cundiziun] *chia dit ml. Nuot l'g cusaina lg pro cun la flüia sün* [la] *fin dals dits 4 ans et lg biagier* [=ingrascher] *bain suainter aschantamains da la vschinaunchia. Et pajer in münchia an lg surschrit fit lg di da S. Güerg in daners bluotts cumanziand à S. Güerg prossem.* A segua la suottascripziun *Iachiam Papa* scu già descritta. Quista vouta nun es el fich fuormel e lascha davent que chi figüra uschigliö bod adüna: ch'el hegia scrit *preschaintas las parts* [=in preschentscha dals contrahents].

Jco ais anno 1594 è 1595. chi haun

Nus Rumauntschs restains brav electrisos,
cur cha vzains manuscrits dal 16avel tschientiner

A 2b as tratta dad ün contrat chi regla ils dovairs per munaida survgnida a credit: ... *Et dit mastrel Nuot è culpaunt da quinder via da pajer lg fit zieva stratüt taunt loeng co la ditta soma aresta tiers dit*

mastrel Nuot ... Dvanto pschaint Janbatista Fudschoel chi ho eir fatt à noma dalla ditte Annapitschna sco prossem [vularegia que dir «scu prossem paraint»?] et in pschintscha [=preschentscha] da Padruot Saratz. Darcho firma il nuder samedrin Jachiam Papa.

Pag. 3a es bod l'excepziun: Il nom da la nezza Anna Pitschna nu cumpera. A nun es neir brich discuors da fits chi sun da pajer a drett'ura, ma d'üna vendita e cumpra. Il rumauntsch es remarchabel, forse il dapü il nom dal mais october: *vchiiuver*. [In Bergiaglia as solaiva dir «chiuar»]. *Dalg an 1591 adis 8 dalg mais d'vchiiuver. Aquo Drea filg mastrel Andrea Duri, chi fo per el et sia muglier et seis hartevels, ho vendieu et venda a mastrel Nuot ... ün fit ... A pera dimena ch'ün chapitêl – cul dovair da pajer fit – vegna transmiss dad ün dbiteder ad ün nouv dbiteder.*

A pag. 4b chattains üna fuormla remarchabla: *Sun eau Jan Battista spt [surscrit] dbitt la spta somma r 6 cr 4, quels impromet da der blutz à S. Uf... [?] prossem, scha nun, schi ublij eau taunt fain zieva stratüt cr 3 lg arüp.*

4b: *Eau Jan Battista Pol da Samedj m'clam culpaunt & vair dbitedar dalg hundraivel ml. Nutt Nutt Peder mann da Pontresina somma da rainschs uchaunta & ün, crüzers quaraunta ... q.o. term à paier à S. Micheil proassam 1593 ... ublio auant scodüna persona & da mantignar cun taunt fain sco sü zura u cun graun ...*

Il dbiteder es in quist identic cul cas scrivaunt: *Eau Jan Battista (Pol) spt scripsi.*

A pag. 5b esi scrit octobar, brich *vchiiuar*: *Anno 1592 die 16 octobar: Item eau Andreia Bifrun da Samedann ma cuntaint cha eau hegia dbit alg hundraival hom Mastrel Nuoat Peider Man la somma da r 94 ... ma nun siand ils daners [per render u pajer il fit], schi ublich eau taunt fain bel e bun suficiaint our da mieu talvo, ublio ad el auant scodün acumplimaint d'la ditte somma ... Et eau Andreia Bifrun he scritt cun mieu maun.*

Cha las üsaunzas da quels temps, per survgnir inavous la roba imprasteda u la cuntervalur da quella, eiran da pochs scrupels, resulta eir our da las copchas a pag 6a e 6b: *Et nun salvand lg dit dbitedar tuot aque ch'el ho impromiss, schi po alhura lg ditt crededar cumprer lg dit fain p. lg melg ch'el so e po, et chiatscher maun in la roba dalg dit dbitedar letta [seguond libra tscherna] da quella tuotta, ünguotta arsalvo, et fer pajamaint dalg dit fain, nunarsalvo ne letschas ne stratüts. Dvanto in pschentscha da Dschortsch Padruott Dschaortsch [1591].*

Üna «Nota» nun es facila d'incler: *Quelmaing chia la surscritta summa eir p. causa da taunt fain agli dit dbittedar lascho aint.*

Las duos cunvegnas a pag. 7a e 7b sun darcho amenduos redigidas da Jachiam Papa. Dain atenziun a las dataziuns: *Dalg an 1592 alg prüm di d'vchiuuer ... Dalg an 1591 adis 29 d'sutembar ...* 8a: Eir üna persuna avuadeda pudaiva gnir i'l giodimaint d'ün imprast in rainschs bluotts: *Jan Schokia et maschel Nuott Varschijlli, avuos d'Anna Bombar – ün nom chi algorda als bombardiers u franc-tregants in guerra – cuffessen anoma da la ditte Anna ch'ella saja dbit a ...*

8b: *Anno 1610 adij 24 maij he eau cumpro vna vachia our dalg fain [da] Peider Rusin da Bet [suot Clavenna] r 4 cr 7. Eau he do danerr bluott r 1 cr 12. Lg areist des eau der a S. Andrea.*

9b: *Anno 1591 adis 2 d'Iün: Ün liber chiami eis fatt intraunter Nuott q. Nuott Peider mann et Jan Moreci Chiaste, quelmaing chia lg surschrit ml. Nuott ho do alg Jan Moreci tuot lg proevi ch'el ho in Celerina dauart sia muglier Süssanna, arsalvo lg hüert et prümeramaing ün pro ilg dit terretoeli [inua] chi s'dijsch lg Pro d'Veil cun seis drets et schqurijntschas [=cunfins], item lg Pro d'Ijlas ... item ün aer chi giescha in Quedras ... item lg aer dit Plazoel cun seis drets et schquurijntschas ... In chiami dals quels bains gl dit Jan Moreci ho do al dit maschel Nuott oters bains in Pontrasina: ün aer chi giescha in Truog suot Mangiets ... item lg pro in Pro da God ... item lg Pro dalg Fulun ... item lg Pro da Seglias ... item lg pro in Bernina ui duard la Punt Pradatsch ... quels bains el ho do libers fraungs, lg quel proevi da l'üna part et da l'otra eis apridscho tres ls honests ml Padruot Blaung, ml Jan Bonhom da Celerina, ml Saratz et ml. Jachiam Varzilli da Pontrasina. Ls quels homens clamand Dieu in agiüd et per lur giüro saramaint haun astmo et iudichio chia lg dit Jan Moreci daia der alg dit ml. Nuot r 100 ... Et eau Jachiam Papa e schrit per volunted da las dittas parts.*

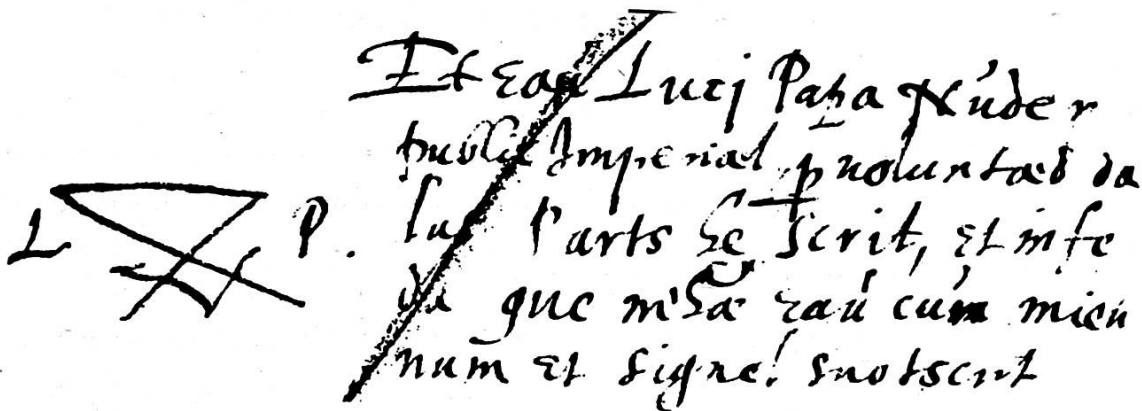
11a: *Eiua Baltisar Murin s'containta ch'ella saia dbit ad Anna Pitschna ... la summa r 3 cr 20 per causa dalg fit da la chiesa sün Pontrasina. Cò resulta dal rest cha Nuot Pederman es l'avuo ufficiel da la matta Anna Pitschna.*

11b: Cò vain deda la süerted per il dbit: *sün ün munt et ün pro, tuots 2 in Bernina; lg munt giescha da la uard dretta incunter la Val dal Fain cun squurijntschas à damaun uart las Alps Bernina et lg paschg da las alps, da mezdi ls pros dal vschijns, da saira l'Ova Curina [chi vain manzuned auncha pü], da d'üngiüna hura [=vers nord] lg*

paschg da ml. *Andrea Duri incunter la Platta dalg Mader da d'oura la Punt Bia, lg pro vain di lg Salett ...*

Scha giains uoss'ün pô pü svelt tres il cudesch chi cumpiglia in tuot precis 300 paginas manuscrittas, schi rivains a 15a: Anno 1599 als 16 lülg: *quint saldo traunter Anetta Peder Lünetta et ls avuos Anna Pitschna ...*

L'expressiun *havoir letta da vain* avaunt suvenz eir in ün contrat a pag. 17a+b – da que cha d'he vis l'unic documaint scrit e perfin muniu dal signel da nuder da Lüzi Papa, abiedi da Giachiam Bifrun ed autur dal bel cudesch da «Jesus Sirach» [1609]: *schi paun ls credituors cumprer lg fain per lg meglder moed cha paun et chiatscher maun in la roba dalg dit dbiteder, haviand letta da tuotta sia aroba. Dvanto in Samaedan, preschaints signuors Peider Papa et Batrumieu Frantschaschg ... Et eau Luci Papa Nuder imperial per uoluntaed da las parts he scrit et in fe da que m'hae cun mieu num et signel suotscriet.*

*Et eau Luci Papa Nuder
public Imperial p voluntad da
ls parts he scrit, et in fe
da que m'hae cun mieu
num et signel suotscriet*

Signel notariel da Luci Papa a sia suottascripziun. Tuot que chi eira reglo, gniva s-chasso.

Da la vart calligrafica cun las cunvegna, scrittas da predichant Israel Jenatsch, bap da Goerg Jenatsch, bod las pü bellas. El ho eir linguisticaing sias particulariteds: [18b] *Memoria quelmaing chia Miser* [surnom!] *Dschuan Schianduler* [da Plür], *uossa habitatritsch in Samaedan ... fadschiand in nomma da las duos filgas dalg q. ml. Nuott Peder Man, scu lg ais Anna & Chiatrina ...*

64b: Cò as chatta ün'expressiun brich steda cuntschainta als redactuors dal DRG, arsalv error: *per chiauscha da* [per la summa, per l'import da] ... *& aque eis per chiauscha da taunt daner bluotts, als quals chia ditt ml Nuott hô do ...*

Eir a 19a chattessans: *per la chiautscha surscritta* – eir cò scu ün dir dad Israel Jenatsch.

Restain aunch'ün miel tar el 67b: ... ù dvairamaing sülg proevi d'ella Clerga ù dvairamaing süllas scuossas chia l'hô arto da seis bab barmoer ... Las scuossas stöglan dimena esser ün possess, prubabelmaing sinonim al prüvi.

64

Ilg num da nuos Siger Ihesu
Christi Amen.

Ma la soma
fuit instrua
bunt eis ora
olla m. g.
firmanit
bunt tres me
dru. 2. carta
afolio

Ilgann da la sia traschentscha dals
1592, adij 7 d' Nouember. M^s Nuon
beder Mann alg Welg da p untraschina fa
dschiand par se & par seis hartuuals da d'
una Wart et Thoeni Fenatsch filg dalg q: S^r
Jan Fenatsch, fadschiand a seis num & a num
ma da sja fradlauntza fadschiand eir cun
cunsentimaint da Thoeni Fenatsch seis barba
et da me Israel Fenatsch seis cusurin tuots
da Samedan da d' ün' otra Wart, aquels sun
stos bain par üna traunter bær ilg moed sub
sequaint numnedamaing lg ditt Thoeni da
Sr Jan Fen: aquell eis cuntaint & cōfess,
quelmaing chia l' hegia da dær & a pai
ier alg surscritt M^s Nuott taunt scü la
summa da d' arainschs quattertschient
15 400 m danner bluotts, & aque eis
per chiauscha da taunt danner bluotts, als
quæls chia lg ditt M^s Nuott hō d'...

67a: ... *cun cunditiun taela scha uain à S. Guoïrg u cucra chia ad el ml. Jan Pitschan bain plescha chia l'puossa chiatscher maun ... Puossa* per «possa» es bain insolit. Ma a vain auncha pü surpudent: ... *haviand letta da prender chec proevi ù chec scuossas chia'l uoul ... Chi so scha quist «chec» es cò ün hapax legomenon – pled cha's chatta unicamaing in quist lö? Per «plü» disch Jenatsch eir pliu: ... pliu il fitt da la ditta somma ho scumanzo ad antrer a Sainc Indreija pruossem passo dalg ann dals 92 ... Et eau Israel Jen. hae scritt.*

Üna remarcha interessanta chattains a 50: *Et aquaist ais descrit giò d'otras scrittüras. Ün pô da rir es per nus hoz la notanda: Havains marando illa chesa dal prescrit barba, cura eau me [m'he] fat amusser il prøvi, 35b. Bun rumauntsch s'inscuntr'adün'inavaunt: Lg fit dalg 1598 ais resigno [surdo] a ml. Jan Battista Fudschoel [scrit eir «Fuzul»] ... schi de el cusner la fittaeda inavous, 41a. Ubain: Ls surscrits bains et parts d'chiesas giaschaun[t]s in Pontresina, 56a.*

Scha sun cuntschaintas sper üna Chiatrina eir ün *Chatrinöla* ed üna *Chiatrinetta*, schi sün que surnoms u scuttüms.

In tuot il cudesch m'ho do in ögl ün unic documaint, perfin be cuort, chi'd es redigieu per latin. Scha'ns alگردains dal cudesch da protocols dal colloqui d'Engiadin'Ota (chi düraiva dal 1618–1639) chi'd es gnieu publicho aint illas Annalas in 7 etappas avaunt bun 10 ans e schi'ns vain eir adimmaint cha quels protocols haun tuots stuvieu gnir tradüts *dal latin*, schi pudains be fer ün craunzin a Jan Salis da Schlarigna per sia collecziun anteriura al cudesch dal colloqui, bod spüramaing rumauntscha. Ad es güsta quel linguach savurieu e genuin chi'm paraiva da motiver da publicher quists pochs dasegns landrour. Speratiers documanteschan els eir cha la vart pecuniera da la vita nu gniva brichafat negligida – neir brich cur cha la refuorma avaiva cumanzo in Engiadin'Ota!

La bùna Nova da Nossegnar suainter igl sontg apostal Marcus

vieult'agl rumàntsch da la Sutselva antras dr. Giuseppe Gangale

1 L'antscheata da la bùna Nova¹⁾ da Jesus Cristus. ²Sco'gl stat scret agl cudesch digl Profet Jesaia: «Varda, jou tarmet igl mieus surviaint oravànt a tgei, quel ca vean a samtgear la veia.» ³Egna vusch d'egn clamadar talùna ord igl disiart: «Luyât la veia digl Segnar, angulivat las si's sendas!» [⁴Igl Gion batageava agl disiart a pardayeava igl batten sen fundamaint da la vieulta digls cors pigl pardunamaint digls putgieus.]²⁾ ⁵Igl antiar piaval digls Giudieus e lu ieu or tiar el, a tut quels da Jerusalem han lu sascho batagear dad el an l'aua digl Jordan, anaquella c'i sandriclavan digls lur putgieus. ⁶Igl Gion eara vastgieu cun palegna da camel, a veva lieu anturn egna tschenta da tgirom. ⁷Ad el magleava zaleps alu meal salvatg ⁸ad ha pardayo ad ha getg: «Suaintar me e egn ca e ple fearm c'jou, a jou sund betga vangiant da sasgubar a snuar la curegia digls seas calzers. Jou ve batagieu vus cun aua, mo el vean a batagear vus cugl Spiart sontg.» ⁹Igl ha sado digls ezs gis ca Jesus e vagnieu or da Nazaret an Galileia ad ha sascho batagear digl Gion all'aua digl Jordan. ¹⁰Dalunga ca'l e vagnieu ord l'aua, ha'l vieu igl tschial a safendar ad igl Spiart sontg e, sco'gna tuba vagnieu sen el. ¹¹Alusch ha egna vusch clamò giou da tschial: «Tei es igl mieus tgear feagl, veda te veiou plascher.» ¹²Betga gi[tg] suaintar ha'l igl Spiart³⁾ catscho el agl disiart. ¹³Ad el e sto agl disiart curànta gis sut igl ampruvmaint digl giaval, ad el fova tigls biastgs salvadis ad igls àngals survevan ad el. ¹⁴Cur ch'igl Gion e vagnieu paglieu, e Jesus vagnieu an Galileia a feva a saver la bùna Nova da Nossegnar⁴⁾. ¹⁵A geva: «Igl tains e rivo ad igl Raginaival da Nossegnar e datier. Sandriclat a cartet ved la Bùna

¹⁾ Gangale scriva «bùna Nova» (1,1; 1,14; 10,29; 13,10). «Evangeli» (8,35) near «Bùna Nova» (1,15; 14,9; 16,15).

²⁾ Vears 4 mánca. Jou ve prieu igl text da la spunida agl «Figliet da la Sutselva» (Casa Paterna digls 26-06-1944).

³⁾ Cun la scripziùn grànda vut igl spunider sutastrihear c'igl satracta digl Spiert sontg.

⁴⁾ Anstagl da «Dieus» scriva Gangale savens «Nossegnar», quegl para easser par el egn sinonim.

Nova.» ¹⁶ A dantànt ca'l passava vei sper igl leig da Galileia, ha'l vieu Schamùn, ad igl sieus frar Draia, ca fargevan or la ret, partge c'i fovan pastgeadors. ¹⁷ A Jesus ha getg ad els: «Savundat me, jou vi schar davan-
tar vus pastgeadors da gliud.» ¹⁸ A dalùnga hani banduno lur ret ad en savundos agli. ¹⁹ A cur ca'l e ieu ampo ple lieunsch, scha ha'l el vieu Giatgan, igl feigl digl Zabadeus, alu igl Gion, igl sieus frar; els cuntscha-
van lur rets. ²⁰ Aluscha ha el clamo natiar els, ad igls ezs han scho star lur bab alla bartga anzemmal cugls fumegls ad en savundos a Jesus. ²¹ Ad en ieus ve Cafarnaum, a dalùnga e'l el ieu egn gi da Sabat alla Si-
nagoga, ad ha antschiat a mussar. ²² Ad i sasmarvagleavan daquegl ca'l mussava, parquegl ca'l mussava sco egn c'ha pussànza, a betga sco'gls scarvants.⁵⁾ ²³ A qua fova an lur baselgia⁶⁾ egn carstgàn ca veva igl nosch, a lez ha do egn bregl ad ha clamo: ²⁴ «Tge veiou da far cun te, Jesus da Nazaret, es tei vagnieu par smarschantar nus? Jou se, tgi ca tei es, tei es igl Sontg da Deus.» ²⁵ Alura ha Jesus smanatscho ad el ad ha getg: «Te cieus a bandùna el.» ²⁶ Aluscha ha igl Spiart malmund siglianto que um veiana, alura ha'l sgarpagieu cun vusch [dad] òlta, alusch ha'l banduno el. ²⁷ Alura han tuts sasmarvagliu ad han parquegl ruschano l'egn cun l'otar ad han getg: «Tge e quegl? Egn nof mussamaint plagn pussànza, el camunda igls spiarts malschubars a quels fan parcamund ad el.» ²⁸ Ad igl num dad el e vagnieu daraso tras l'antiara teara da Galileia. ²⁹ A dalùnga c'i en vagnieus ord la baselgia⁷⁾, eni ieus an tgea digl Schamùn, a digl Draia cugl Giatgan alur cugl Gion. ³⁰ La sira digl Schamùn veva feavras a schascheva, a dalùnga hani fatg a saver egl ad el. ³¹ Alusch e'l ieu vetiar ad ha tschifo ella pigl mèn, ad ha drizzo sei ella, a las fevras han sapidimo, ad ella ha lu mess a mesa par els. ³² Cur c'i e sto sera, ad igl sulegl e ieu darandieu, hani redetg tiar el tut igls malsàn a tut igls tamanos. ³³ Ad igl antiar martgieu veva saraspo avànt igl esch. ³⁴ Alura ha'l madayo blears cun datutasorts malsognas, ad el ha saglianto or

⁵⁾ Pigls sculos c'ancanuschan las scartiras porscha Gangale difaraintas spunidas: «sg: sculoscartira / pl: sculosscartira» (2,6; 12,28; 12,32; 15,1), sg: «sculoscartira» / -pl: «sculosscartiras» (2,16; 10,33; 12,35; 12,38; 14,1; 14,43; 14,53; 15,31) a «mussascartiras» (3,22; 7,1; 7,5; 8,31; 9,11; 9,14; (9,16); 11,18; 11,27).

⁶⁾ «Baselgia» anstagl da «sinagoga» ear 1,23; 1,29; 14,49 pigl grec «hierón» (santuari); 14,58 pigl grec «naós» (taimpel). La madema tendenza d'actualisar palainta la spunida da «sabat» cun «dumeingia». Varda remartga 12.

⁷⁾ Varda remartga 6

blears dimùnis, mo el scumandava ad els da bagliafar or anzatge, partge c'igls dimùnis ancunaschevan dalùnga el. ³⁵ A l'alva da la damàn, igl fova ànc stgiraglias, e'l el lavo, ad e ieu ordvart an egn lia[c] banduno a tscha ha'l el ruyo. ³⁶ Ad igl Schamùn ad igls seas cumpogns han saguto el. ³⁷ Ad i han cato el ad han getg ad el: «Tut antscheartga te.» ³⁸ El ha ruschano tiar els: «Lagn ir otro agls lia[c]s da fiara, c'en datiar da tscha, par c'jou setgi pardayâr cùvei, parquegl sund'jou vagnieu.» ³⁹ Ad el nava anturn par l'antiara Galileia e pardayâva a sagliantava or igls dimùnis. ⁴⁰ Ad egn malsàn da biamal e vagnieu a ruyànt, ad ha safiars an schanuglias ad ha getg: «Scha ti vol, scha sas ansaranar me.» ⁴¹ Jesus ha saprieu putgieu dad el, alura ha'l standieu or igl mèn ad ha getg: «Jou vi egl, via schubar.» ⁴² Anaquella e la malsogna guntgida giou dad el, ad el e vagnieu furbieu digl biamal. ⁴³ Ad el ha smanatscho fetg da ratschiart ad tschel, ad ha do camund ca'l degi ir davent, ⁴⁴ ad ha bagliafo ascheia cun el: «Varda da gir nut, a nign! Va ànz tigls prears a dri [radi] ad els par pardetgas las unfrendas c'igl Mosas ha cumando parveia da la ti'furbida!» ⁴⁵ Mo lez e ieu davent ad ha antschiat a bagliafar or la tgossa ascheia ca Jesus ha betga ple dastgieu saschar ver agl martgieu, el steva ordafora agls lia[c]s disiarts, ad i vagnevan datut igls màns na tiar el.

2 A suaintar dus gis e' el ieu or agn Cafernaum, a la gliud ha udieu ca'l segi puspe tscha ad a tgea. ² Bagn speart ha saraspo puspe blear pieval c'i vevan strusch plaz gnànc avànt tgea, ad el pardayâva ad els igl pled. ³ A tscha vagnevan quatter ca radigevan egn um c'eara schiro. ⁴ A cun quegl c'i rivavan betga tier el, parveia digl pieval, han els scurvato igl tetg da la tgea nou ca'l eara, ad han scho ir giou igl litg cugl malzàn tier el. ⁵ A cur ca Jesus ha vieu la cardiantscha dad els, ha'l getg agli schiro: «Fegl, igls tieus putgieus en pardunos (a tgei).» ⁶ Ad igl fova tscha varsaquànts sculoscartira⁸⁾ ca stevan an piazza a stuptgeavan an lur cors: ⁷ «Sco⁹⁾ bagliaffa'l quel daquegl encùntar Nossegner? Tgi e bün

⁸⁾ Varda remartga 5.

⁹⁾ Gangale fa nigra difarentzga trànter «co» a «sco»; el scriva ear «sco», sch'ign duess savund gramatica scriver «co» (2,7; 3,6; 3,23; 4,13; 4,27; 4,40; 5,9; 8,21; 11,18; 12,35; 12,37; 14,1). Oz e ear agls oters idioms da constatar ca quella difarentzga e par svanir. Igl para ca quegl e bi sto igl cass digls ons 40/50.

da pardunar putgieus otar ca Dieus sulet?»⁸ Jesus ha dalùnga sancurschieu agl sieus spiart c'i tartgeavan ascheia trànter els, ad ha getg ad els: «Tge tartgeas vus aintan voss cors?»⁹ Tge e ple leaf da gir agli strubtgieu: 'a tgei en igls teas putgieus pardunos', nedar: 'leava sei, prenda tieus litg a va?'¹⁰ Dantànt, par ca's saveias c'igl feagl digl carstgàn ha la pussànza da pardunar igls putgieus sen teara», ad anaquella e'l el savieult ad ha getg agli schiro: ¹¹«Jou gitg a tgei: leava sei, prenda tieus litg a va a tgea.»¹² Dalùnga e'l el lavo sei, ha prieu igl sieus litg, ad e ieu oravànt a tuts, anzumma ca tuts earan surstos ad han ludo Dieus ad han getg: «Daquegl vainsa nus ànc mena vieu.»¹³ Ad el e ieu or puspe sper la mar, a tut igl pieval ca cureva tiar el, ad el c'antruvidava els.¹⁴ A tocca ca'l nava pli anavànt ha'l el vieu igl Levi, igl feagl digl Alfeus c'eara tschanto par trer aint las taglias, ad el ha getg ad el: «Via cun me», a lez e lavo sei ad ha savundo ad el.¹⁵ A dantànt ca'l saseva a mesa tigl Levi, scha ha'gl sado c'i han prieu piazza ansemmal cun el a cugls seas giufnals, blears anguladars a putgeadars, partge ca daquels earigl blears ca fovan savundos ad el.¹⁶ Cur ch'igls sculosscartiras¹⁰⁾ trànter els han vieu ca'l magleava cugls putgeadars a cugls anguladers, lura hani fatg unvearz aglis giufnals.¹⁷ «Partge beva'l a maglia'l ansemmal cugls angonaders a putgeadars?» Cur ca Jesus ha udieu quegl, ha'l getg ad els: «Igl sàns drovan nign mieadi, mobagn igls malzàns. Jou sund vagnieu par spindrar igls putgeadars a betga [quels ca en sco igl soda].»¹¹⁾¹⁸ Ad igls giufnals digl Gion igl Batageadar a digls Farisears giginavan blear, ad i en vagnieus ad han getg ad el. «Partge c'igls giufnals digl Gion a digls Farisears gigeann ad igls teas betga.»¹⁹ Sen quegl ha Jesus getg ad els: «Sco san igls nozadurs giginar toccan c'igl spus e tràntar els? Toccan c'igl spus e tràntar els, sani betga giginar. –²⁰ Igl vean a vagnir egn tains noua c'igl spus vean prieu davent dad els, alura vinni a giginar que gi.²¹ Nign ca cusa egn scrotta da ponn nof sen egn ragl vigl, partge ca la scrotta stgarpa davent da la raglia viglia ad igl stgarp vean me ànc mendar.²² Nign ca svida aint vegn giuvan agn udars vigls, schiglioc schlupainta igl vegn giuvan igls udars vigls a quels van an tocca [ign sto mettar aint vegn giuvan agn udars nofs.]»²³ Alusch ha'gl

¹⁰⁾ Varda remartga 5.

¹¹⁾ La construcziùn e betga finida, ella tgala cugls plets: «a betg igls». La varsiùn digl Figliet porscha: «a betga quels ca en sco igl soda» (CP digls 06-07-1944).

sado ca'l e ieu las dumeingias¹²⁾ tras la meas da garneztga, a nànd han igls giuvnals antschiat a trer or speias. ²⁴ Ad igls Farisears han getg agli: «Vezzas, tge ch'igls teas giufnals fan la dumeingia¹³⁾ daquegl c'ign dastga betga.» ²⁵ Alura ha'l el do sesur: «Ves vus piglver menna ligieu tge ch'igl David ha fatg cur ca'l e vagnieu agn basegns ed ha gieu fom, a tut quels ca fovan cun el? ²⁶ Cur c'el, digl tains digl òltprear Abjatar, e ieu alla tgea da Dieus ad ha maglieu igls pàns da la purschida, ca nign dastgeava maglear otar c'igls prears, ad el ha do digls ezs ear agli cumpagneia?» ²⁷ Ad el ha getg ad els: «La dumeingia¹⁴⁾ e fatga pigl carstgàn, betga igl carstgàn par la dumeingia.» ²⁸ Parquegl e'l el igl feagl da Nossegnar, ear Segnar da la dumeingia¹⁵⁾.»

3 Lu e'l el puspe ieu alla Sinagoga, a tscha fova egn um cun mort giou egn màn. ² Ad els fevan adatg sen Jesus, scha el gureschi quel segl gi da Sabbat, par c'i possian tgisar el. ³ Qua ha'l el getg tigl carstgàn cugl màn mort giou: «Via na qua!» ⁴ Luscha ha'l amparo agli piaval: «Egl lubieu da far digl bian, nedar digl mal [d]igls Sabbats? da spindrar la vetta d'egn carstgàn nedar digl mazar?» Mo els taschevan cieù. ⁵ Lura e sto Jesus palputgieu da la direztga da lur cors ad ha vurdo da vilo anturn sen els, ad ha detg agli carstgàn: «Stenda or igl màn», ad el igl ha standieu or ad igl sieus màn e sto puspe sà. ⁶ Sensur en igls Farisears ieus or ad han dalùnga salvo cunzegl ancùntar el, anzemmal cugls amitgs dad Herodas, sco¹⁶⁾ c'i pudess[i]an far ir a peardar el. ⁷ Mo Jesus cugls seas giufnals ha puspe saratraig or ancùntar igl leig, ad egn magliatg gliued or da Galilea ha savundo ad el, ad ear daquels da Judeia. ⁸ Alu da Jerusalem, alu da tschella vart digl Jordan, da Tyrus a da Sidogna vagnevan runadas gliued tiar el, partge c'i vevan udieu a batarlànt da las tgossas dad el a da las ovras ca'l fetschi. ⁹ Aluscha ha'l el do camund aglis giufnals: «Luyat egnà bartga parve digl piaval, par ca lez [sa]squetschi betga megna blear [sen me].» ¹⁰ Partge ca'l gureva blears,

¹²⁾ Anstagl da «sabat» scriva Gangale «dumeingia» (2,23; 2,24; 2,27; 2,28), 14, 1 schizùnd par «Pascha». Varda remartga 6.

¹³⁾ Varda remartga 12.

¹⁴⁾ Varda remartga 12.

¹⁵⁾ Varda remartga 12.

¹⁶⁾ Varda remartga 9.

a tgi ca veva malsognas sastumplava vei ancùntar el, par tutgâr aint el. ¹¹ Ad igls spiarts noschs safar[g]evan giou sen teara, cur c'els vazevan el a brigleavan: «Tei es igl figl da Dieus.» ¹² Ad el ha scumando daratschiart aglis da far adaveart [el] egl. ¹³ Aluscha e'l el ieu senzum la mantogna, ad ha clamo natiar tgi c'ha plaschieu ad el, a quels en vagnieus tiar el. ¹⁴ Ad el ha ligieu or dudiesch dad els, ca degian star cun el, par ca'l setgi igls tarmettar or da pardayar la bûna Nova. ¹⁵ Alur cun la pussânza da catschar or igls dimûnis or digls tamanos. ¹⁶ Ad ascheia ha'l el urdano quels dudiesch. Ad el ha do agli Schamûn igl num da Peadar. ¹⁷ Dantânt c'agli Giatgan, igl feagl digl Zebadeus, alur agli Gion igl frar digl Giatgan, ha'l el do igl num da Boanerges, que vut gir sen Rumântsch 'igls fegls digl tûn'. ¹⁸ Ad igls otars fovan: Igl Draia, alu igl Flip, alu igl Baltarmieu, alu igl Matieu, alu igl Tumasch, alu igl Giatgan, igl feagl d'Alfeus, alu igl Tadeus, alu igl Schamûn da Cana. ¹⁹ Alu igl Judas Iscariot, quel c'ha tgisio el. ²⁰ Alura eni vagnieus an egnâ tgea, ad igl piaval ha satuscho aschi fetg anturn els, c'i savevan gnânc maglear igl pân. ²¹ A cur c'igls paraints da Jesus han udieu daquel, eni ieus or par rabaglear el cun els, partge c'i targeavan: «el e gea vagnieu ordasenn.» ²² Dantânt gevni igls mussascartiras¹⁷⁾, quels ca fovan vagnieus giou da Jerusalem: «Quegl ha piglver igl Beelsebul aintan sasez. Cugl agid digl parsura digls dimûnis sagliainta'l el or igls dimûnis.» ²³ Aluscha ha el clamo natiar els ad ha getg an sumeglias: «Sco¹⁸⁾ sa egn giaval catschar or egn otar? ²⁴ Cur c'egn raginaval e sparglieu, lu sa que raginaval betga star. ²⁵ A cur c'egna tgea e fessa, lura sa'la betga star sedretg. ²⁶ A sch'igl giaval e sto sei ancùntar sasez, ad e malparegna cun sasez, lura sa'l el betga ple vivar, mobagn scha lu e'gl fegn cun el. ²⁷ A nign po rumpar aint an egnâ tgea d'egn ferm ad angular la si'roba nun ca'l leyi avânt que ferm par lura sblutar la si'tgea. ²⁸ Piglver, piglver jou gitg a vus: tut igls putgieus vignan pardunos aglis fegls digls carstgâns, ad ear tut igls schlomms, tânts c'i vegnan a gir. ²⁹ Mo tgi ca schlomma agli spiart sontg, quel ha par adigna nign pardûn, mobagn rûna suaintar egn putgieu par asaimpar.» ³⁰ Ascheia bagliafava'l parquegl c'i vevan getg ca'l vegi aint igl spiart malmund. ³¹ Lura eni vagnieus la si'mamma ad igls seas fardagliûns, ad i en stos eris lior, ad han tarmess anzatgi par cla-

¹⁷⁾ Varda remartga 5.

¹⁸⁾ Varda remartga 9.

mar el. ³² Ad anturn el earan bleariras piaval. Quels han getg agli: «Varda la ti'mamma alu igls frars alu las soras lior, ca danquiearan te.» ³³ Ad el ha do sesur ad ha getg: «Tgi e la mi'mamma, a tgi en igls meas fardagliùns?» ³⁴ Aluscha ha'l el vurdo sen quels ca stevan an rudi anturn el, ad ha getg: «Vurdat, quegl qua e la mi'mamma, ad igls fardagliùns. ³⁵ Tgi ca fa parcamund a Dieus, quel e mieus frar, mi'sora a mi'mamma.»

4 Lura ha el puspe antschiat da mussar sper la mar, ad igl ha sara-spo blear piaval anturn el, ascheia ca'l ha stuieu zapar aint an eгна bartga, a sear sen las auas, toccan c'igl piaval steva sen la teara. ² Ad el ruschanava ad els; blear tras sumeglias, a'l ruschanava cugl sieus mussamaint ascheia: ³ «Tarlàt, egn'ea e egn samnadar ieu or par samnar, ⁴ ad igl e scuntro c'anaquella ca'l samnava, egn tant digl sem e curdo sen la veia, alura eni igls utscheals sgulos natiar, ad han piclo sei tut. ⁵ Ad egn tant e curdo sen taratsch carpus, nou'c'igl fova poca teara, ad ha pruiieu spert, partge c'igl ha betga cato teara [adafunsa]. ⁶ Mo cur c'igl sulegl e lavo, e'l igl fretg sitgieu vei, a la plànta e turida vei, partge ca'la veva nigna risch. ⁷ Ad egn tant e curdo alla spinatscha, a la spinatscha e carschida sei, ad ha stanschanto egl, ad igl ha purto nign fretg. ⁸ Ad egn tant e curdo sen bün taratsch, ad ha purto fretg ca prandeva tiar, ca carscheva sei, a tgi ha purto trainta gea igl sem a tgi sisànta a tgi tschiant geadas.» ⁹ A Jesus ha bagliafo: «Tgi c'ha ureglias da tarlar quel tearli!» ¹⁰ A cur c'i earan sulets, hani [quels ca fuvan anzemmal cun el a cugls dudesch] amparo ad el, tge paregn senn ca quella sumeglia vegi. ¹¹ Ad el ha do sesur: «A vus vean'igl scurvato igl dascus digl Raginaival da Dieus, dantant ca quels c'en ordafora vean do tut igls mussamaints tras sumeglias. ¹² Par c'i vezz[i]en [vazeian] cugls ils vasaints, ad ancanusch[i]an[-eian] tuttegnà betga, par c'i od[i]an cun ureglias duveartas, ad antaligian tuttegnà betga, savolv[i]an ear betga, a Dieus pardùni tuttegnà aglis.» ¹³ Lura ruschanava'l: «Ves vus betga antaletg quella sameglia, sco¹⁹⁾ les peia antalir tut las otras? ¹⁴ Igl samnadar semna igl pled. ¹⁵ Ved la veia noua c'igl pled vean pardayo, datt'igl daquels ca tearlan sen el, mo igl giaval vean dalùnga a tschifar davent igl pled ca fova

¹⁹⁾ Varda remartga 9.

samno an lur cors. ¹⁶Tschels garnetschs lu ca vignan samnos agl taratsch carpus, en quels carstgàns ca, cur c'i han udieu igl pled da Nossegner, prendan sei el dalùnga cun legreias. ¹⁷Mo quels sems vevan catscho nigra risch aintan lur cors, ad i dat me fastitgs tumprifs, alur cu las furtegnas a las anguschas vignan, parveia digl pled da Nossegner, scha dalùnga sescarpetschni els landervei. ¹⁸A la garneztga semnada alla spinatscha en quels carstgàns ca tearlan segl pled. ¹⁹Mo igls quitos digl mund, alu igls carmalems da la riheztga alu la luàntscha dad otras tgossas samplùn an a stanschaintan igl pled, a lez porta nign fretg. ²⁰Tschels sems ca crodan giou han bün taratsch, en quels carstgàns c'odan igl pled, prendan lu sei el, a portan ear fretgs, l'egn trainta, otars sisànta ad otars tschiant gadas.» ²¹Luscha ha'l getg ad els: «Anvid'ign egn acazola par la mettar sut egn curtàna nedar sut egn litg? L'anvidign betga par la tschantar sen la glimera? ²²Partge c'i dat nut zupo c'igl vagness betga fatg adaveart, ad igl dascus e qua, betga par restar dascus, mobagn par c'igl vigni palanto. ²³Tgi c'ha ureglias da tarlar, quel tearli!» ²⁴Ad el ruschanava ad els: «Fet parsenn sen quegl ca's udes. Cun la masira ca's masiras, veanigl masiro ear a vus, a veanigl ànc a vagnir mess tiar ved la masira par vus. ²⁵Partge a tgi c'ha, veanigl a vagnir do, ad a tgi c'ha betg, vean'igl prieu tge ch'l ha.» ²⁶Ad el bagliafava: «Igl Raginaval da Dieus e sco cur c'egn carstgàn fiara igl sieus sem or segl taratsch. ²⁷A dorma la notg e leava igl gi, ad igl sem crescha a prui ca'l sa betga sco²⁰⁾. ²⁸Partge ca la teara porta fretgs dasassezza. Igl ampren prui igl tgatsch alura la speia, ad ascheia la cumplagna salegn a la resta. ²⁹Mo cur c'igl fretg e vagnieu anavànt, lura metta'l igl patrùn dalùnga landarvei la farcla, parquegl c'igl tains da meadar la meas e qua.» ³⁰Ad el ruschanava: «Cun tge lainsa nus mettar a per igl Raginaval da Dieus? Nedar cun tge sumeglia lains'igl metter avànt? ³¹Lez sumeglia ad egn garnetsch da sanaf, c'ign semna agl taratsch a c'e ple pintg ca tuts igls otars garnetschs sen teara. ³²Cura ca'l e samno, crescha'l sei, vean ple grànd ca tut las earvas, a survean grànda romma, c'igls utscheals da tschial san far lur gnies alla si'umbrivgia.» ³³A cun blearas daquellas sumeglias mateva'l el avànt ad els igl pled da Nossegner, suaintar sco'gl pudevan antalir. ³⁴A sainza su-

²⁰⁾ Varda remartga 9.

meglias ruschanava'l nut ad els, mo sutvei mateva'l or tut aglis seas giufnals. ³⁵ A sen lez gi cugl fova vagnieu sera, ha'l getg: «Mainsa vei sen la riva vedvart.» ³⁶ A cur c'i han scho ir la gliud, hani prieu el sco ca'l eara aint alla bartga, ad i fovan ear ànc otras bartgas cun el. ³⁷ Ad igl e vagnieu eгна grànda strasora, cun turnigal, a l'aua deva sur la bartga aint, ascheia ca lezza eara dalùnga plagna. ³⁸ Ad el steva davosvei alla bartga a durmeva sen egn plimatsch. Els han dasdo el ad han getg: «Mussadar, secumbregias tei betga scha's sfundragn?» ³⁹ Ad el e lavo sei ad ha fatg unvearz agli zuffal ed ha getg agli mar: «Mar, te cieu!» Ad igl suffal ha calo, a la mar ha sapidimo. ⁴⁰ Ad el ha getg ad els: «Partge eas-sas vus aschi tamalitgs? Sco²¹⁾ e quegl ca's ves nigna fidànta?» ⁴¹ Ad els en vagnieus tschifos d'egna grànda snavur, ad i gevan l'egn ancùntar l'otar: «Tgenegn e que qua, c'igl suffal a la mar fan parcamund agli?»

5 Ad els en vagnieus da l'otar màn digl leî, alla teara digls Gerasenars. ² A cur ca'l e vagnieu or da la bartga, e bidalùnga vagnieu na da las fossas egn tamano ancùntar el. ³ Egn ca veva la si'avdanza allas fossas, a nign ca saveva liar el. [Gnànc cun cadagnas betg.]²²⁾ ⁴ Partge ca mains uras cur ca'l eara sto lieu cun tscheppa a cadagnas ved igls pes, targeva'l giou las cadagnas a smardagleava igls tscheps a nign ca saveva dumignear el. ⁵ Ad el fova tutta notg a tugi allas tànas, a segls cualms, a brigleva a targeva sen sasez cun crappa. ⁶ A cur ca'l ha vieu Jesus da lieunsch, e'l el currieu natiar ad ha safiars giou an schanuglias avànt el, ad ha briglieu cun vusch dadòlta: ⁷ «Tge veiou da far cun te, Jesus, tei fegl digl òlt? Jou scungir te avànt Dieus, martuirea betga me.» ⁸ Jesus veva numnadameng getg agli spiart: «Schora davent, ti tschuf spiart, or da que carstgàn qua.» ⁹ A Jesus ha amparo ad el: «Scho has tei num?» Ad el ha do rasposta ad ha getg: «Triap, e igl mieus num, parquegl ca's eas-san blears.» ¹⁰ A 'Triep' igl ruyàva fetg ca'l sigliainti betga or el da que lia[c] la. ¹¹ Mo igl fova la segl cualm egn grànd prudeal porcs segl pastg. ¹² Ad igls tschufs spiarts han tuts ruyo Jesus ad han getg: «Le ir nus tigls porcs, par ca's neian [vomman] aint an els.» ¹³ A Jesus ha lubieu

²¹⁾ Varda remartga 9.

²²⁾ Igl text an [] mànc; el e prieu digl Figliet (CP digls 17-08-1944).

egl ad els. Aluscha en igls malspiarts ieus or, ad ieus aint agls porcs. Ad igl rudal porcs, daquegl da duamelli ha sefiars giouda la giànda, ad ieu a smearschar giou alla mar. ¹⁴Ad igls purtgers en fugieus davent, ad han fatg cunaschaint la davantada agli martgieu a par la tear'anturn. Aluscha e la gliend ida par vurdar tge ca segi scuntro. ¹⁵Ad i en vagnieus tiar Jesus, a varda, igls malspiarts, quel ca veva gieu aint igl «Triap», quel veva traig aint vastgadira, a tschantava a saseva tscha: a quegl ha fatg snavurs ad els. ¹⁶A quels ca vevan ansànt vieu igl malspiarto, han ruschano ad els, sco c'igl segi ieu cugls porcs. ¹⁷Aluscha han tschels antschiat a ruyar Jesus, ca'l dessi ir davent da lur teara. ¹⁸A cur ca'l e zapo aint alla bartga, ha quel c'eara sto tamano, ruyo Jesus ca'l dastgi star tiar el. ¹⁹Mo Jesus ha betga lubieu quegl agli, ad ha getg: «Va a tgea tigls teas, a fe a saver tge ca Nossegnar vegi fatg cun te, a sco'l vegi saprieu putgieu da te.» ²⁰Alura e'l el ieu ad ha fatg cunaschaint aglis diasch martgieus da la Decapolis tge tgossas ca Jesus vegi fatg cun el, a tut ca sasmarvagleava. ²¹A cur ca Jesus e sto ieu cun la bartga tiar l'otar ur digl lei, scha e vagnieu tscha anzemmal bleara gliend, ad el steva sper igl leig. ²²Mo egn digls òlts da la Sinagoga, quel ca veva num Jairus, e vagnieu na, a cur ca'l ha vieu el, scha e'l curdo avànt igls pes a Jesus. ²³Ad el ha ruyo fetg ad el, ad ha getg: «La mi'feglietta e allas davosas tratgas, tei duessas vagnir a metter igls teas màns sen ella, ca la stgompì a vivi.» ²⁴Ad el e ieu cun el, a blear piaval e savundo, a tut ca sastuscheva. ²⁵Mo tscha fova egna dunna ca veva du-desch onns gieu igl mal cotschan a la vev'andiro sut blear mieadis, a tartignieu tut igl sieus fatg, ad igl nizigeava nut. ²⁶Lancùntar vagnevi me ànc mendar. ²⁷Cur ca lezza ha udieu da Jesus, e'la ida aintamiaz igl piaval, ad ha tutgo la si'raglia. ²⁸Partge ca la geva: «Scha jou me se tutgar la si'raglia, scha stgomp'jou. ²⁹A dalùnga e'l igl sàng stinanto, ad ella ha santieu ved igl sieus tgiarp ca'la eara vagnida stgampada a sàna digl sieus [pitir] andirar. ³⁰Mo Jesus ha dalùnga santieu veda sasez c'egna vartid eara ida davent dad el, ad ha savieult tigl piaval ad ha amparo: «Tgi ha tutgo me ved la raglia?» ³¹Aluscha han igls giufnals do senzur: «Tei vezzas c'igl piaval sastumpla, ad ampearas: 'tgi me ha stum-plo?» ³²Mo el vurdav'anturn par tschearna quella ca veva fatg egl. ³³Mo la dunna tamev'a tramblava, partge ca la saveva bagn tge c'igl fussi scuntro ad ella. Ella e peia vagnida a curdada an schanuglias avànt el ad ha getg la vardat ad el. ³⁴Schalura ha'l el getg ad ella. «La mi'feglia, la ti'cardiantscha t'ha gurieu. Va an pasch a segias sàna da la ti'malzogna.» ³⁵A dantànt ca'l bagliafava ànc, e'gl vagnieu anzatgi ord la

tgea digl òltprear²³⁾ ad ha getg a queschqua: «La ti'feglia e spartgida, tge das tei ànc stainta gli mussadar?»³⁶ Mo Jesus ha bidalunga udieu quels plets, ad ha getg agli prear²⁴⁾: «Betga temma, me cre!»³⁷ Ad el ha scho vagnir suaintar nign otar ca Peadar, alu igl Giatgan, ad igl Gion, frar digl Giatgan.³⁸ Ascheia eni els ieus alla tgea digl òltprear²⁵⁾, ad han udieu tarabaglems a sfaranturs, tgi cridava a tgi brigleava.³⁹ Mo el e ieu aint ad ha getg: «Tge sampenas a brigleas? Igl unfànt e betga mort, el dorma me.» Mo els han ris or el.⁴⁰ Alura ha'l el siglianto or tuts, ad ha prieu cun el igl bab digl gianir, la mamma a quels c'earan vagnieus cun el, ad e ieu nou c'igl gianir schascheva.⁴¹ Aluscha ha'l tschifo igl unfànt pigl mèn ad ha getg: «Talithà cum» [par Rumàntsch vut quegl gir]: «mattetta, jou gitg a tgei, leava».⁴² A dalunga e la mattetta lavada a nav'anturn. Ella fova dudesch onns veglia, a tut quegl ha fatg snavurs ad els.⁴³ Ad el ha cumando daratschiart, ca nign stuess vagnir sesur da quegl, ad ha getg da dar damaglear ad ella.

6 Ad el ha satraig davent da tscha, ad e vagnieu tigl sieus martgieu da naschiantscha. Igls seas giufnals savundavan ad el.² Ad igl Sabbath ha'l el antschiart a mussar alla Sinagoga. A blears digls tarladars han stuieu sasmarvaglear ad han getg: «Mo danundar prenda quesch qua daquegl, a tge sort parderteztga e quegl? A tge ovras ca davaintan tras igl mèn dad el?»³ «E quegl betg'igl mestar, igl feagl da la Mareia, igl frar digl Giatgan alu digl Gisep, alu digl Judas alu digl Schamùn? En betg ear las si's soras qua tràntar nus?» Ad els sagritintavan giou dad el.⁴ Mo Jesus ha do par rasposta ad els: «Egn anzenadar vean nigliur d'atgieu mains c'alla si'aitgna vischnànca tràntar igls seas paraints ad alla si'aitgna tgea.»⁵ Ad el e betg sto bèn da far egna dretg'anzenna da pusànza, nun ca da mettar sei igls màns sen egn per malzàns a madayar els.⁶ Ad el e sto sursto da lur malcardiantscha.⁷ El nava tras las vischnàncas d'anturn, a pardayava. Alura ha'l el clamo anzemmal igls dudesch giufnals, ad ha antschiart da tarmettar or els, dus a dus, ad ha

²³⁾ Gangale scriva «òltprear» pigl grec «archisynágonos» (5,35; 5,38). 5, 22 à el spunieu miglier cun «egn digls òlts da la Sinagoga», 5,36 ligiainsa «prear».

²⁴⁾ Varda remartga 23.

²⁵⁾ Varda remartga 23.

do ad els pussànza sur igls spiarts malmunds. ⁸Ad el ha cumando a tschels c'i duess[i]an prenda sen vieadi nut otar c'egn fest, nign pàn nigna bulscha a nign daner tschenta, ⁹mo calzers plats ved igls pes a duessan ear betga trer aint dus tschops. ¹⁰Aluscha ha'l getg ad els: «Scha's nas an egna tgea, scha stet la, antoccan ca's nas puspei davent da que lia[c]. ¹¹Mo sch'egn lia[c] vut betga prenda sei vus, nedar betga tarlar sen vus, lu cur ca's nas, spulvrat giou igls vos calzers par ca's dett[i]as ad els egna pardetga. Jou gitg a vus: «Igl vean ad ir pli bagn cun Sodom a Gomora segl gi digl tuyamaint, ca cun que martgieu.» ¹²Senquegl en els ieus ad urànt a pardayànt c'ign stuess savolvar digls putgious, ¹³ad i sigliantavan or blears dimùnis, ad i unschevan blears malsàns, a varda, quels gurevan puspe. ¹⁴Ad igl Herodas ha udieu a ruschanànt da Jesus, partge c'igl sieus num fova vagnieu ad ureglias ad el, ad a tut la gliud, ad el ha getg: «Igl Gion igl Batageadar e piglver lavo sei digls morts, parquel davaintan daquellas anzennas antras el.» ¹⁵Anqualotar geva: «Glez e Eleias», ad otars gevan: «El e egn anzenadar, nedar egn digls anzenadars.» ¹⁶Mo cur c'igl Herodas ha gieu udieu da quegl, ha'l getg: «Glez e igl Gion, igl Batageadar, quel c'jou ve gieu stgavazo, quel e puspe lavo.» ¹⁷El, igl Herodas veva scho tschifar igl Gion a frir el an parschùn paramur da Herodias, la dunna digl sieus frar Flep, partge ca Herodes veva priu ella par marusa. ¹⁸Mo igl Gion veva fatg unvearz agli Herodas a getg: «Igl safa betga bagn ca tei vegias la dunna digl tieus frar par marusa.» ¹⁹Mo la Herodias, quella deva suaintar agli Gion a leva mazar el, mo la fova betga bùna. ²⁰Partge c'igl Herodas veva egna sontga temma digl Gion, partge ca'l saveva ca lez eara egn um gest ad egn um sontg. Parquegl veval quito par el, a cur ca'l udeva el, vagneva'l fatg an parfetg a tuttegn tarlava'l bugent tiar ad el. ²¹Lu e igl gi biteval da la naschiantscha da Herodas, cur ca'l ha do egna grànda tschavera aglis barùns, cumondadars ad aglis òlts da Galileia. ²²Luscha vean la feglia da la Herodias qua naadaint a sòlta. Quegl ha plaschieu bagn a Herodas ad aglis otars sagnurs. Alur ha'l igl retg getg agli matatscha: «Giavischa da me tge ca ti' vol, jou vi dar egl.» ²³Ad el ha mess giou egn saramaint ad ella: «Quegl ca ti'veans a giavischear da me, quegl vignt jou a dar a tgei, schizùn antoccan tigl miaz digl mieus raginaval». ²⁴Lurascha e la matatscha ida or par amparar agli mamma: «Mamma, tge deiou giavischear?» A quella ha do senzur: «Igl tgieu digl Gion, igl Batageadar.» ²⁵Luscha e la matatscha ida cun preascha aint tigl retg, ad ha getg: «Jou vi ca tei dett[i]as a mei dalùnga sen egn tagliar igl tgieu digl Gion, igl Batageadar.» ²⁶Igl retg e vagnieu

parsieua zund cum bargieu, mo paramur digl sieus saramaint, a par amur digls sagnurs ca sasevan davo la mesa, ha'l tuttegna betga lieu tschuntgâr giou igl giavisch da la matatscha. ²⁷ A dalûnga ha'l igl retg tarmess egn suldo a do camond da radir la tgavazza digl Gion. Quel e ieu alla parschûn ad ha stgavazo el. ²⁸ Ad ha radetg la tgavazza sen egn tagliar ad ha art²⁶⁾ quella agli matta, a lezza ha do quella agli si'mamma. ²⁹ A cur c'igls giufnals digl Gion han udieu quegl, eni ieus ad han prieu la si'bara a mess ella an egn fossa. ³⁰ Aluscha han igls apostals saraspo tiar Jesus, ad han fatg a saver el tut, tut quegl c'i vegian fatg a tut quegl c'i vegian musso. ³¹ Lura ha'l el getg ad els: «Vagnet ampo daparse, an egn lieuc disiart a pussat ampo: partge c'igl fov'aqua bleara glied ca vagneva a nava, ascheia c'i vevan strusch peada da maglear anzatge.» ³² Ad els en parsieua ieus cun egn bartga an egn lia ordvart. ³³ A tschels han vieu els a nând davent a blears han santgiart quegl ad i en curieus anzemmal a pe da tut igls martgieus ad en rivos oravânt ad els. ³⁴ Cur ca'l e vagnieu or, ha'l vieu egn runada glied, ad el ha saprieu putgieu dad els, partge c'i fovan sco nursas sainza pastur, ad el ha antschiat a mussar ad els blearas tgossas. ³⁵ Cur c'igl ha antschiat a vagnir stgir, scha en igls seas giufnals vagnieus tiar el ad han getg: «Igl e qua d'anturn spir disiart ad igl gi va uss a fegn. ³⁶ Le ir els uss c'i vom[m]i]an aint an las vischnâncas da fiara a cumpr[i]an anzatge damaglear.» ³⁷ Mo Jesus ha do par rasposta ad ha getg aglis giufnals: «Det peia vus damaglear ad els». Els han do senzur: «Dessan's peia ir anturn a cumprar par duatschiant daners pân par dar damaglear ad els?» ³⁸ Mo el ha amparo «Quânts pâns ves vus? Nat a vurdat.» A cur c'i han gieu vurdo suaintar, hani getg ad el: «Tschentg pâns alu dus pestgs.» ³⁹ Senaquegl ha'l do camund c'i dess[i]an satschantar tuts sen l'earva, mintga triap egn mesada. ⁴⁰ Ad i han satschanto an triaps da tschiant a da tschuncânta. ⁴¹ Ad el ha prieu igls tschentg pâns, alur igls dus pestgs, ha vurdo sei ancûntar tschial, ha banadiu quegl, a suaintar ha'l rut igl pân, ad ha do quel aglis giufnals c'i porsch[i]an ad els, ad igls dus pestgs ha'l el partgieu trântar els. ⁴² Ad i han maglieu tuts, a tuts han survagnieu avunda. ⁴³ Ad igl e ânc sto survânz dudesch tgavognas [canasters] Brustgas ad ear ânc pestgs. ⁴⁴ A tschentgmelli dels vevan smaglianto. ⁴⁵ A dalûnga ha'l el bas[a]gnieu igls giufnals dad ir aint an

²⁶⁾ Probavel sbagl da scripziùn anstagl da «piart».

la bartga a dad ir oravànt vei ancùntar Bethsaida, dantànt ca'l detti «adia» agli piaval. ⁴⁶ A cur ca'l ha gieu lartg els, e'l el ieu segl cuolm par urar. ⁴⁷ Alusch tràntar stgir a clar, ear'la la bartga amiaz la mar, ad el sulet sen teara. ⁴⁸ Ad el ha vieu els an parfetg cugl manischar la bartga, partge ca las bufadas targevan ancùntar els, ad i fova las uras da la quarta vardgia da notg, cur c'el ha sagutieu els a nànt sen las auas. ⁴⁹ Ad el leva vargear sper els vei, mo cur c'i han vieu el, a nànd sen las auas, hani tartgieu c'igl segi egn spiart, ad han sgargialieu. ⁵⁰ Partge ca tuts igl vevan vieu, ad i vevan survagnieu snavurs landargiou. Mo bi-dalùnga ha'l el bagliafo cun els, ad ha getg: «Safidat, jou sund egl, betga sastarmantat.» ⁵¹ Ad el e ieu tiar els sen la bartga ad igl buff ha sapidimo, ad els en stos surstos zund fetg trànter els. ⁵² Partge c'i vevan betg'antaletg quegl digls pàns a lur cors fovan andirieus. ⁵³ A cur c'i han gieu tschuncano igl leig, eni rivos a Genesaret, ad i han traig a riva. ⁵⁴ A per cur c'i en stos sen la grava, ha'l igl piaval dalùnga ancunashieu el. ⁵⁵ Senaquegl navani pigl pais anturn a raspavan anzemmal tut igls malzàns, ad ascheia manavni igls ezs an lur garvats tiar el, noua c'i vevan udieu ca'l segi. ⁵⁶ A noua ca'l nava an vischnànca, nedar sen fiaras, nedar an martgieus, matevni igls malzàns sen la piazza a ruyâvan c'igls ezs dastgan me tutgar la bargliocla da la si'raglia, tuts ca tutgâvan aint quella vagnevan madayos.

7 Ad i han saraspo tiar el igls Farisears e varzaquànts digls mussascartiras²⁷⁾ c'earan vegnieus da Jerusalem. ² Ad i han vieu egn per digls seas giufnals ca magleavan igl pàn cun màns mal sontgs [sainza adaver lavo màns]. ³ Mo igls Farisears a tut igls Giudieus, maglian betga avànt c'i han oravànt lavo igls màns cugl pugn, a tegnan igls tschantamains digls pardavànts. ⁴ A cur c'i vignan sen la fiara magl'ni betga sainza adaver salavo avànt. Ad igl dat ànc blearas tgossas c'i han prieu sei da salvar, da lavar las zennas, igls hruys alur la vascheala d'irom. ⁵ Qua han ils mussascartiras²⁸⁾ ad igls Farisears amparo: «Partge sadrizzan igls teas giufnals betga suaintar igls tschantamaints digls babùns, a maglian pàn cun màns malmunds?» ⁶ Mo Jesus ha raspundieu ad ha getg

²⁷⁾ Varda remartga 5.

²⁸⁾ Varda remartga 5.

ad els: «Gea, fegn ha igl Jesaia profetiso da vus glisnars, sco igl stat scret: ⁷‘Que piaval loda me cugls leafs da la bucca, mo igl sieus cor e lieuntsch davent dame; mo par nut surveschni a mei, schi gi[*tg*] c’i mussan daquellas tgossas, c’en nut otar ca camonds da carstgàns.’ ⁸Vus bandunas igls camunds da Nossegnar, par salvar igls camunds digls carstgàns [da lavar zennas a hruys fages vus blear].» ⁹Lu geva’l el ad els: «Gea, fegn ves vus scho ir igls camundamaints da Nossegnar, par salvar igls voss tschantamaints. ¹⁰Partge c’igl Moses ha bagn getg: ‘Tei des salvar an anur igl tieus bab, a la ti’mamma. Quel ca sclomma²⁹ igl sieus bab, nedar la si’mamma, quel sto murir egna noscha mort’. ¹¹Dantànt vus ges: ‘Sch’ign gi agli mamma nedar agli bab: ‘Corban’ quel e: ‘tut agid ca sa vagnir da me, segi unfrenda’, quel ha schon fatg igl sieus duer’. ¹²Ad ascheia schetz vus el daquadanvei nut gidar agli bab nedar agli mamma. ¹³A striheas tras igl pled da Nossegnar tras igls tschantamaints ca’s ves mess sei, a daquegl fages vus blear.» ¹⁴Ad el ha clamotiar el igl piaval ad ha getg ad el: «Tarat tuts sen me a vegias parletg [antaletg]. ¹⁵Igl e nut ordafora ca savess tschufargnear igl carstgàn sch’igl va aint an el, mo quegl ca vean or dad el, quegl sa tschufargnear igl carstgàn. ¹⁶Ha anzatgi ureglias da tarlar, quel tearli.» ¹⁷A cur c’el e vagnieu a tgea, davent digl piaval, han igls seas giufnals amparo ad el parveia da quellas sumeglias. ¹⁸Ad el ha getg ad els: «Eassas vus ear ànc schi tgutgs? Saves vus ànc betg ca quegl c’e ordafora sa betga tschufargnear igl carstgàn?» ¹⁹Partge c’igl va betg aint agl sieus cor, mobagn aint agl sieus vaintar ad igl va or digl dretg vo a furba tut las spisias. ²⁰Ad el geva anavànt: «Quegl ca va or digl carstgàn, quegl tschufainta el. ²¹Partge d’aindavaints d’igl carstgàn vignan igls noschs partraigs: ²²Rumper letg, sgomgnas, murdargem, pitanems, gitigànza, maliztga, angonamaint, maldustradat, nosch il, smuldem, luscheztga, ortgadat. ²³Tut quellas tgossas vignan davains or a patetgan igl carstgàn.» ²⁴Da la davent ha’l el samess sen veia, ad e ieu suaintar igls tearms da Tyrus a Sidon. Ad el e ieu an egna tgea, ad ha betga lieu c’anzatgi vigni partgeart egl. ²⁵Mo el ha betga savieu star zupo, partge dalùnga ha egna femna udieu dad el, egna femna ca veva egna feglia, quella c’eara tamana. A la femna e vagnida ad ha safiars avànt igls pes ad el. ²⁶Mo

²⁹ «Slomma» near «schlomma»; («sclomma» stat 7,10 a 9,39).

quegl eara egn da quellas da la pianeglia³⁰, vaschegna da Syrophöni-
 zian, ad ha ruyo el da sigliantar or igls dimùnis or da la si'feglia. ²⁷ Lu
 ha'l el getg ad ella: «Le igl ampren dustar la fom aglis meas unfànts,
 partge c'igl e betga dretg da prenda igl pàn agli gianira, a frir el aglis
 tgagnols.» ²⁸ Mo ella ha do rasposta agli ad ha getg: «Sayir, patrùn, igls
 tgàns sut la mesa maglian gea me las smieulas pàn da la gianira.»
²⁹ Luscha ha'l el do senzur: «Paramur da que pled, va, igl dimùni e ieu
 or da la ti'feglia.» ³⁰ Alu e ella ida davent, vei tiar la si'tgea, ad ha cato
 igl gianir ca schascheva agl litg ad igl dimùni eara scungiro. ³¹ A suain-
 tar ca'l e sto davent da la teara Sidon a Tyrus, e'l el vagnieu tigl leig da
 Galileia, amiez digls tearms digls diasch martgieus. ³² Ad i han radetg
 ad el egn um met a balurd, ad i han ruyo el da mettar igls seas màns sen
 lez. ³³ Ad el igl ha prieu ordvart, davent digl piaval, ad el ha mess quel
 la detta allas ureglias, a tutgo aint la si'lieunga cun spida, ³⁴ ha vurdo a
 tschial, ha suspiro ad ha getg: «Effatha!» [que vut gir: saduviara]. ³⁵ A
 varda, las seas ureglias han danadetg saduviart, ad igl liom da la
 si'lieunga ha saslieu, ad el ha bagliafo sco'gl soda. ³⁶ Aluscha ha'l el scu-
 mando aglis c'i dess[i]an nut rasar or anzatge. Mo pli ca'l scumandava,
 pli c'igl sadarasava. ³⁷ Ad i sasmarvagleavan segl pli òlt gro a gevan: «El
 ha fatg tut bagn, igls balurds fa'l el udir, ad igls mets fa'l el bagliafar.»

O Daquels gis earigl aqua puspe blear piaval, ad i vevan nut dama-
 glear, lura ha Jesus clamo natiar igls seas giufnals, ad ha bagliafo
 cun els: ² «Jou saprend putgieu digl piaval, partge ca'l e uss sto qua tiar
 me tres gis, ad ha nutta damaglear. ³ A sch'jou lasch ir a tgea el cugl
 magùn vit, lura dattni burameng anturn sen veia, a varsaquànts da
 quels en vagnieus dalieunsch nattiar.» ⁴ Igls giufnals han do par rasposta
 ad el: «Danundar dessan nus prenda na pàn da smagliantar tànts qua
 agl disiart?» ⁵ Ad el ha amparo ad els: «Quànts pàns ves vus?» Els han
 getg: «Seat.» ⁶ Ad el ha do camund agli piaval da sear giou, ad ha prieu
 igls seat pàns, ha angraztgieu, ha rut els a do aglis giufnals par c'i por-
 sch[i]an els agli piaval. ⁷ Els vevan ear ànc anzatge pestgs, ad el ha an-
 graztgieu ad ha do camund da partgir ear quels. ⁸ Ad i han maglieu ad i
 en stos sadulos, ad i han prieu anzemmal las Brustgas, seat tgavognas

³⁰ Pled da la risch «pajàn», forsa «pajaneglia».

plagnas. ⁹ Ad igl fova daquegl da quattarmelli ca vevan gieu maglieu, ad el ha lura scho ir els. ¹⁰ Lura e'l el ieu dalunga an egna bartga cugls seas giufnals, ad i en ieus agl antschiass da Dalmanutha. ¹¹ Alusch en igls Farisears vagnieus or ad han antschiat a sagitignear cun el, ad i han giavischo dad el egn'anzenna da tschial ad i han amparo ad el. ¹² Ad el ha suspiro agl sieus spiart, ad ha getg: «Tge giavischa ear quella schlatta anzennas? Piglver, jou gitg a vus: A quella schlatta veanigl do nignas anzennas.» ¹³ Ad el ha scho star els ad e ieu puspe alla bartga, ad e ieu sur igl leig vei. ¹⁴ Ad els vevan amblido da prenda igl pàn cun els, a vevan me ple egn sulet sen la bartga. ¹⁵ Ad el ha do camund ad els ad ha getg: «Det adaig a sapartgirat digl lavànt digls Farisears, a digl lavànt digl Herodas.» ¹⁶ Ad igls giufnals han scutino l'egn ancùntar l'otar: «Quegl e'gl ca's vagn nign pàn.» ¹⁷ A Jesus ha santgiart quegl ad ha getg: «Tge bagliafas ca's vegias nigns pàns? Antaliges vus ànc betg, e'l igl voss cor zund andirieu? ¹⁸ Ves vus ils a vazes nut, ves vus ureglias ad udes nut, a sapartartgeas betga landarvei? ¹⁹ Cur c'jou ve rut tschentg pàns, sen tschentgmelli, quàntas tgavognas ves vus lu prieu anzemmal?» Els han getg: «Dudesch.» ²⁰ «Mo cur c'jou ve rut seat pàns sen quattarmelli, quàntas tgavognas ves vus lu prieu anzemmal?» Els han getg: «Seat.» ²¹ Ad el ha getg ad els: «Sco³¹⁾, ca's antaliges nut?» ²² Ad i en vagnieus tiar Bethsaida, lura hani mano tiar el egn tschoc [orf] ad i han clamo el par ca'l tutgi aint el. ²³ Ad el ha tschifo igl tschoc pigl màn, ad ha mano el ordvart la vischnànca, suaintar ha'l el spido aint agls seas ils, ad ha mess igls seas màns sen el, ad ha amparo ad el: «Vezzas nut?» ²⁴ A tschel ha dulzo igls seas ils, ad ha getg: «Jou vez la gliעד ad ir, sco ad ir pumera.» ²⁵ Alu ha'l el ànc egn'eada mess igls màns segls ils digl orf ad el e sto scampo ad ha vieu tut cler. ²⁶ Ad el ha tarmess quel a tgea ad ha getg: «Betga va aint an vischnànca [a betg batearla or quegl c'e scuntro a tgei].» ²⁷ A Jesus e ieu cugls seas giufnals or an las vischnàncas da la schi numnada Cesareia Philippi. A sen veia ha'l amparo igls giufnals ad ha getg: «Tgi gi la gliעד c'jou segi?» ²⁸ Els dattan par rasposta: «I gin ca tei segias igl Gion, igl Batageadar, egn per gevan ca tei segias igl Eleias, ànc otars egn digls vaseints³²⁾.» ²⁹ Alusch gi'l el ancùntar els: «Mo vus, tgi

³¹⁾ Varda remartga 9.

³²⁾ Igl pled «vazaint» â Gangale proponieu an la si' Kulturwörterammlung anstagl da «profet». Qua agl evangeli digl Marcus drov'el ànc igl pled «profet» (1,2), mo ear «anzenader» (6,4; 6,15; 11,32), «anzinader» (13,22), «vaseint» cumpara me Mc 8,28.

ges vus c'jou segi?» Lu raspund'igl Peadar a gi: «Tei es igl unschieu da Dieus.»³⁰ Alu ha'l el do camund aglis giufnals c'i degian gir a nign zatgedad el.³¹ Ad el ha antschiat a mussar ad els: «Igl feigl digl carstgàn sto andirar blear, a vean sbito digls vigls, digls òltprears alu digls mussascartiras³³⁾, sto vagnir mazo, a suaintar tres gis puspe lavar sei.»³² Ad el geva que pled libar a lartg; mo igl Peadar ha prieu Jesus ordvart tiar el, ad ha antschiat a far unvearz.³³ Mo el tgitta naturn³⁴⁾ a varda segls seas giufnals, tgitta segl Peadar a gi: «Va davent da me, ti'Satan, parce ca tei partratgas betga quegl c'e da Dieus, mobagn quegl c'e digls carstgàns.»³⁴ Ad el ha clamò la glièud ad igls seas giufnals ad ha getg: «Tgi ca vut savundar a mei, quel snei sasez, prendi la si'crusch, a vigni suaintar a mei.³⁵ Partge, tgi ca vut spindrar la si'vetta, lez vean a peardar ella; a tgi ca pearda ella paramur da me, alu paramur digl Evangeli, lez vean a spindrar ella.³⁶ Tge gidass agli carstgàn, scha'l gudigness igl antiar mund, a prandess donn ved la si'olma?³⁷ Ner tge savessa'l lu igl carstgàn far par spindrar la si'olma?³⁸ Tgi ca saturpegia giou da me, tràntar quella schlatta da pitinadars a putgeadars, da quel vean igl feigl digl carstgàn a saturpagear cur ca'l vean a vagnir naagiou ord la gliargia digl sieus bab, anzemmal cugls Angals sontgs.»

9 Ad el ha getg ad els: «Piglver, jou gitg a vus, igl stattan qua zaquànts, quels vignan betga a fardar la mort, toccan c'i vignan a ver igl Raginaival da Dieus a vagnir cun la si'pussànza.»² A sis gis suaintar ha Jesus prieu tiar el igl Peadar, alu igl Giatgan, ad igls ha mano sen egn grànd cualm, tut sulet ad el ha sasclarieu avànt els.³ A la si'vastgadura e vagnida clera, a zund alva sco la nev, ca nign caluradar sen teara savess far vagnir aschi alf ella.⁴ Ad Eleias a Moses en vagnieus parpes, a ruschanavan cun Jesus.⁵ Igl Peadar ha prieu igl pled ad ha getg tiar Jesus: «Mussadar, qua e'gl bian eassar; fainsa peia tres tigas, par te egna, par Moses egna, ad egna par Eleias.»⁶ El saveva betga tge ca'l duess bagliafar, partge c'els tuts vevan survagnieu starmaint.⁷ Ad i e vagnieu

³³⁾ Varda remartga 5.

³⁴⁾ Gangale scriva betga mo qua «na...» anstagl dad «an...»; forsa e quegl egn sempel sbagl da scriver cun la maschegna sco blears oters. Igl barat da «a» ad «n» cumpara schi savens, c'jou ve betga uagieu da curagear: «naturn» (8,33; 12,1); «natschiat» (9,21; 12,1; 13,5); «nagrastgamaint» (14,26); «natarvagnir» (15,45).

da surangiou egn nival, ad ha umbrivgieu els. Ad egna vusch ha bagliafo ord que nival: «Quegl e igl mieus tgear feagl, tarlat sen el.» ⁸ Ad els han vurdo dalunga anturn ad han vieu nign otar ca Jesus sulet cun els. ⁹ Cur c'i en vagnieus giou digl cualm, ha Jesus scumando da gir ad anzatgi tge c'i vegian vieu, toccan c'igl feagl digl carstgàn leavi sei digls morts. ¹⁰ Ad i han salvo pled par els, ad i han sasmavaglieu a samparavan l'egn l'otar: «Tge e quegl, la lavada digls morts?» ¹¹ Lura hani amparo ad el ad han getg: «Gin igls mussascartiras³⁵⁾ c'igl Eleias stotgi vagnir avànt?» ¹² Ad el ha getg aglis: «Igl Eleias sto bagn vagnir avànt a urdanar tut las tgossas e sco'gl stat scret, sto'gl feagl digl carstgàn andirrar blear. ¹³ Mo jou gitg a vus: Eleias e vagnieu, ad i han fatg cun el tge c'i han lieu, suaintar sco'gl stat scret dad el.» ¹⁴ Ad anaquella ca Jesus, Peadar a Giatgan navan ancùntar igls otars giufnals, hani vieu blear piaval anturn els, a mussascartiras³⁶⁾ ca dispitavan cun els. ¹⁵ A speart sesur cur c'igl piaval ha vieu els, ha'l sasnuieu, ad e curieu natiar par salidar el. ¹⁶ Ad el ha amparo aglis mussascartiras: «Tge sadispitas vus?» ¹⁷ Egn or digl triap ha do senzur ad ha getg ad el: «Mussadar, jou ve mano igl mieus feagl tiar te, quel c'ha aint egn spiart met. ¹⁸ A cur ca lez metta màn sen el, stgarpa'el, sgriztga cugls daints a setga vei. Jou ve bagliafo cugls teas giufnals par c'i sagl[i]aintan or igl malspiart, mo i han betga savieu far egl.» ¹⁹ Mo Jesus ha do rasposta ad ha bagliafo: «O ti malcartainta schlatta. Quànt gitg duess'jou ànc eassar tiar vus? Quànt gitg duess'jou ànc vartir vus? Purtat natiar el.» ²⁰ Ad i en vagnieus natiar cun el. Cur c'igl spiart ha vieu el, ha'l zacuss igl mat, ad el e curdo par teara, ad ha spimo par bucca. ²¹ A Jesus ha amparo agli bab digl gianir: «Quànt gitg e'gl, c'igl ha natschiat³⁷⁾ tiar el cun daquegl.» ²² El ha getg agli: «Da pintg ansei, a mainsvart ha'l fiars el an l'aua ad agl fia[c] par igl sturnir, mo sch'tei sas gidar anzatge, scha saprenda putgieu da nus a gida.» ²³ Mo Jesus ha lura getg: «Sch'tei sas gidar? Tut e pusseval a tgi ca cre.» ²⁴ A senzur ha'l igl bab digl matet crido cun larmas ad ha getg: «Jou creg, gida a mei an la mi'malcardiantscha.» ²⁵ Sco ca'l ha vieu c'igl piaval saraspava, ha'l getg agli malspiart a smanatschant: «Tei spiart met a balurd, va or dad el, betga pli va aint an el.» ²⁶ A suaintar adaver crido

³⁵⁾ Varda remartga 5.

³⁶⁾ Varda remartga 5.

³⁷⁾ Varda remartga 34.

ad adaver straig el anvei ad anna, e'l igl malspiart ieu or dad el, ad igl mat e vagnieu sco'gna bara, ascheia c'igls blears gevan: «El e mort.»²⁷ Mo Jesus ha tschifo el ad ha dulzo sei el, ad el e sto an pes.²⁸ Cur ca'l e sto vagnieu a tgea, han igls giufnals amparo ad el tut sulet: «Partge vainsa nus betg savieu sigliantar or igl malspiart?»²⁹ Lura ha'l el do par rasposta ad els: «Daquella sort malspiarts sa betga vagnir sigliantada or otar ca tras rieugs.»³⁰ A suaintar eni els ieus davent da tscha, tras la Galilea, ad el leva betga c'anzatgi sancorschi egl.³¹ Partge ca'l mussava aglis seas giufnals a geva: «Igl fegl digl carstgàn³⁸ vean surdo aglis màns digls carstgàns, ad els vignan a mettar vei el, a sco par mort vean el suaintar tres gis a lavar sei digls morts.»³² Els han betga antaletg que batarlar, a tamevan dad amparar el.³³ Ad alu eni rivos ve Capearnaum. Cur ca'l e lu sto an tgea, ha'l amparo ad els:³⁴ «Tge ruschiani ves mano sen veia?» Els dantànt han taschieu cieus parquegl c'i vevan samparo sen veia, tge ca segi igl pli grànd tràntar els.³⁵ Suaintar adaver sasieu giou, ha'l el clamo igls dudesch ad ha getg: «Sch'egn vut eassar igl amprem scha sto'l easser igl davos da tuts ad igl surviaint da tuts.»³⁶ Ad el prenda egn gianiret a metta miaz tràntar els, ambratscha el a gi:³⁷ «Tgi ca prenda sei egn daquels pintgs agl mieus num, quegl prenda sei me, a tgi ca prenda sei me, prenda betga sei me, mobagn quegl c'ha tarmess me.»³⁸ Mo igl Gion dat rasposta ad el: «Mussadar, nus vagn vieu egn ca sigliantava or dimùnis an tieus num, quel ca savundava betga a nus, nus vagn scumando egl ad el, parquegl ca'l savundava betga a nus.»³⁹ Mo Jesus ha bagliafo: «Dustat betga egl ad el, partge c'igl e nign ca fa egn'ovra agl mieus num, a dalùnga senzur sclomma³⁹ me.»⁴⁰ Tgi ca e betga ancùntar nus, quel e par nus.⁴¹ Tgi ca porscha a vus egn biher aua agl mieus num, parquegl ca's eassas da Cristus, piglver gitg jou a vus, igl vean betg a mantgâr la si'paia.»⁴² A tgi ca vean a surmanar egn da quels pintgs, ca salen sen me, a quegl e'gl migliar c'igl vigni pandieu egna mola mulegn anturn culiaz, ad el vigni fiars an la mar.⁴³ Sch'igl tieus màn scarpetscha te, scha taglia giou el, igl e migliar ca ti'vomm[i]as sco egn mandus alla vetta parpetna,⁴⁴ ca ti vomm[i]as cun

³⁸) Tres geadas scriva Gangale «fehl digls carstgàns» (9,31; 13,26 a 14,41). «Fehl digl carstgàn» manegia agl lungatg aramaic da Jesus «igl singul carstgàn, igl individi». «Fehl digl carstgan» e dantànt ear egn tetel digl Messias ca vean savund Daniel 7,13 cugls nivels digl tschiel. Igl dat peia nigra raschùn da far egn plural ordlànder.

³⁹) Varda remartga 29.

damadus màns agl unfiarn, agl fia[c] ca stida menna. ⁴⁵ A scha tieus pe gritainta te, scha taglia giou el, igl e migliar dad ir zop alla vetta parpetna, ca dad ir sen damadus pes agl unfiarn, ⁴⁶ [nou'c'igl vearm mora menna ad igl fia[c] stida betga]. ⁴⁷ Tainta igl tieus il te, scha fiara d'vent el, igl e migliar ca ti vegias dus, a vign[i]as fiars agl fia[c] digl unfiarn. [⁴⁸ nou'c'igl vearm dad els mora menna, ad igl fia[c] stida betga]. ⁴⁹ Tut sto vagnir anzalo cun fia[c]. ⁵⁰ Igl sal e bün, mo sch'igl sal pearda la mur, cun tge vagnainsa nus ad anzalar? Vegias sal tiar vus, a vegias pasch tràntar vus.»

10 Ad el ha safatg sei da la ad ha prieu la veia da l'otra vart digl Jordan, an la cuntrada da Judeia, ad egn grànd piaval ha saraspo puspe anturn el, ad el, sco'l eara diso, ha puspe musso ad els. ² Ad igls Farisears en vagnieus natiar ad han amparo ad el par igl manar an pruvamaint: «Dastg'egn um spartgir da la si'dunna?» ³ Alusch ha'l el do senzur ad els: «Tge ha'l igl Moses cumando a vus?» ⁴ Mo els han getg: «Igl Moses ha lubieu da scrivar egn breaf-spartgida a da spartgir da la si'dunna.» ⁵ Lura ha Jesus do rasposta ad els: «Me parveia da la diraglia da voss cors ha Moses scret que camundamaint.» ⁶ Mo al'antschearta digl mund ha Dieus stgafieu egn mastgal ad egn femna. ⁷ Parglez vean igl carstgàn a bandunar la si'mamma ad igl sieus bab [ad a saliear ved la si'duna]. ⁸ A quels dus vignan ad eassar egn tgarn, ad ascheia eni els betga dus, mobagn me egn tgiarp. ⁹ Quegl ca Nossegnar ha mess anzemmal, dastga igl carstgàn betga zavràr. ¹⁰ Ad a tgea han igls giufnals amparo el davart daquegl. ¹¹ Ad el ha getg aglis: «Tgi ca saspargta da la si'dunna, a marida egn'otra, quel fa pitanejn cun ella. ¹² A sch'egna dunna saspargta da sieus um, a marida egn otar, scha fa ear ella pitanejn⁴⁰⁾.» ¹³ Ad i han purto ad el gianirets, par ca'l tutgi aint els, ad igls giufnals fevan anvearz a quels ca purtavan igls ezs. ¹⁴ Mo cur ca Jesus ha vieu daquegl, e'l el sto da malaveglia ad ha getg tiar els: «Sche vagnir na tiar me la gianira, betga dustat ad ella, partge aglis unfànts soda igl Raginaival da tschial. ¹⁵ Piglver, jou gitg a vus: Tgi ca ratscheva betga igl Raginaival sco egn unfànt, quel vean betg a vagnir aint an el.» ¹⁶ Ad el ha paglieu anturn els, ha banadiu els, anaquella ca'l ha mess igls

⁴⁰⁾ Igl grec «moicheuo» corispunda a «rumper letg» a betga a «far pitanejn».

màns sen els. ¹⁷ Ad anaquella ca'l ha safatg sen veia, e egn curieu natiar, ha safiars an schanuglias avànt el, ad ha amparo ad el: «Bùn Mussadar, tge deiou far par c'jou arti la vetta parpetna?» ¹⁸ A Jesus ha getg ad el: «Partge gis tei a mei bùn? Nign e bùn otar ca Nossegnar sulet. ¹⁹ Tei ancanuschas igls camundamaints: 'Tei dastgas betga mazar, betga rumpar letg, betga dar fòlzas pardetgas, betg angular a de anur aglis teas bab a mamma.'» ²⁰ Mo el ha do rasposta ad ha bagliafo: «Mussader, tut quegl veiou salvo da la mi'giuvantetna ansei.» ²¹ A Jesus ha vurdo sen el ad ha gieù adatgear el, ad ha getg: «Egna tgossa màntg'a tgei, va, venda igl tieus fatg a de egl aglis povars, lu veans tei ad adaver egn stgazzi an tschial, a via, savunda me.» ²² Mo lez ha sacumbargieù giou da que pled, ad e ieu cun malaviglia par sieus fatg, partge ca'l veva bleara roba. ²³ A Jesus ha vurdo anturn ad ha getg: «Quànt greaf e'gl pigls rehs da rivar agl Raginaval da Nossegnar.» ²⁴ Mo igls giufnals fovan tut surstos da que pled, Jesus ha dantànt puspe do senzur ad ha getg: «Tgears unfànts, quànt greaf e'gl da rivar agl Raginaval da Nossegnar. ²⁵ Igl e pli leaf c'egn camel vom[m]i tras egna rusna d'egna vila ca c'egn reh vigni agl Raginavel da tschial.» ²⁶ Els earan ànc pli surstos ad han getg l'egn ancùntar l'otar: «Mo tgi po lu vagnir spindro?» ²⁷ Mo Jesus ha vurdo sen els ad ha getg: «Tigls carstgàns e'gl nunpusseval, mo betga tiar Nossegnar, partge ca tut las tgossas en pussevlas a Nossegnar.» ²⁸ Alusch ha'l Peadar antschiat a gir: «Varda, nus vagn banduno tut, ad eassan vagnieus suaintar a tgei.» ²⁹ Jesus ha do senzur ad ha bagliafo: «Piglver jou gitg a vus, igl e nign ca bandùna tgea, ner funs, ner frars, ner soras, nedar mamma a bab, nedar unfànts, nedar ers parveia da me a da la bùna Nova, ³⁰ ca vigni betg a ratschevar tschiant geas tànt, ussa an que tains qua tgeas, mammas ad unfànts, ad ears aintamiaz las furtegnas la vetta parpetna agl tains avagnir. ³¹ Blears dantànt vignan ad eassar igls davos, c'earan igls amprens, ad igls amprens quels c'earan igls davos.» ³² Mo els fovan sen veia a navan vei ancùntar Jerusalem, a Jesus nav'avànt ad els, ad i sastarmantavan, a savundavan agli cun starmaint, ad el ha puspe prieu tiar sasez igls dudesch ad ha antschiat a batarlar da las tgossas ca vignan a scuntrar cun el. ³³ «Vurdat, ussa nainsa nus sei ancùntar Jerusalem, ad igl fegl digl, carstgàn vean surdo aglis òltprears ad aglis sculoscartiras⁴¹⁾

⁴¹⁾ Varda remartga 5.

ad i vegnan a trovar el alla mort, ad a surdar el aglis malcartaints. ³⁴Quels vignan a sganguear el, a spidar sen el, a maschar⁴²⁾ el, a mazar el, ad igl tearz gi vean el a lavar sei.» ³⁵Alura en igl Giatgan alu igl Gion, igls fegls da Zebadeus ieus tiar el ad han getg: «Mussadar, nus ruyagn ca tei fetschas tge ca nus giavischagn.» ³⁶Ad el ha getg ad els: «Tge les c'jou fetschi par vus?» ³⁷Ad i han getg ad el: «De a nus ca's setg[i]an sear egn digl mèn dretg a l'otar digl mèn saniastar an la ti'gliargia.» ³⁸Jesus ha raspundieu ad els: «Vus saves betga partge ca's ruyas; saves vus bevar igl biher c'jou bef, a vagnir batagieus cuagl batem c'jou vint batagieu?» ³⁹Els han getg ad el: «Ea, nus savagn quegl.» Jesus ha tuttegna getg ad els: «Vus vagnes sayr a bevar igl biher c'jou bef, ad a vagnir batagieus cuagl battem, c'jou vint batagieu. ⁴⁰Mo igl stat betga tiar a mei da schar sear vus digl mieus mèn dretg nedar saniastar, mobagn me a quels c'igl e sto luyô.» ⁴¹A cur c'igls otars han udieu quegl, hani survagnieu grittas segl Giatgan a segl Gion. ⁴²A Jesus ha clumo els tiar el ad ha getg: «Vus saves ca quels ca vignan salvos sco comandaders digl piaval, han pussànza sur el, a lur cunzagleadars han part veda quella pussànza. ⁴³Mo ascheia ha'gl betga dad eassar tràntar vus, mobagn quel ca vut vagnir grànd tràntar vus, de eassar igl voss surviaint. ⁴⁴A quel ca vut eassar igl ampren, de eassar igl fumegl da tuts. ⁴⁵Partge ear igl feagl digl carstgàn e betga vagnieu par saschar survive, mo par ca'l surveschi a detti la si'olma paramur da blears.» ⁴⁶Ad i en vagnieus ancùntar Jeriho, a cur c'i en ieus davent, el, igls seas giufnals ad egn grànd piaval, steva egn orf, Baltarmieus igl feagl da Timeus, sen la veia. ⁴⁷A cur ca'l ha udieu c'igl segi Jesus da Nazareth, ha'l antschiat a sgargnir: «Jesus, feagl da David, sapren'putgieu da me!» ⁴⁸A blears han fatg unvearz ad el ca'l degi tascher cieus, mo el sgargneava tuttegna, me ànc duplei: «Fegl da David sapren'putgieu da me!» ⁴⁹A Jesus e sto eri ad ha getg: «Clamat el!» Ad i han clamo el ad han getg: «Scumblida a leava sei, el clomma te.» ⁵⁰Ad el fiara davent igl sieus manti, seglia an pe a curra tiar Jesus. ⁵¹«Tge vol tei c'jou dessi far a tgei?» Igl tschoc raspunda: «Mussadar, fe c'jou vigni puspe da ver.» ⁵²Jesus gi: «Va, la ti'cardiantscha ha gido a tgei.» A bidalunga ha'l vieu ad e savundo a Jesus sen la veia.

⁴²⁾ Forsa «marclar» sco 12,3; 12,5 a 14,27.

11 A cur c’i en vagnieus datiar da Jerusalem, vei ancùntar Bethania, a sei ancùntar igl cualm digl iali, ha’l el tarmess or dus digls seas giufnals ad ha getg: ²«Nat aint an quella vischnànca, an quella tscha vedvart, a la sco’s vegnes aint, ’gnis a catar ranto egn asan, ca sen quel ànc nign carstgàn e ieu a tgavagl. Faget lartg el à radiget el naqua.» ³Sch’anzatgi vus duess amparar: ‘Tge fages vus qua?’ Scha lu det par rasposta: ‘Igl Segnar drova quel, ad el vean dalùnga puspe a radir anavos el a vus’.» ⁴Ad i en ieus ad i han cato igl asan, lieu ved eгна eschadira, ad els han sranto el. ⁵A daquels ca stevan la d’anturn han amparo els: «Tge fages? partge slietas igl asan?» ⁶Mo els han fatg gest sco Jesus veva cumando ad els, alusch han quels scho far els. ⁷Ad i han radetg igl asan tiar Jesus ad i han fiars lur raglias sur el, a Jesus e ieu a tgavagl sen quel. ⁸Bleas han raso or lur raglias sen la veia, otars han taglieu giou frastga segl funs, ad han starnieu lezza sen veia. ⁹A quels ca mavan oravànt a quels ca savundavan ad el, han antschiat a clamar: «Hosanna, ludo segi quel ca vean agl num digl Nossegnar. ¹⁰Ludo segi igl vagnir digl Raginaval digl noss Bab David, Hosanna an tut las òlteztgas.» ¹¹A Jesus e ieu a Jerusalem agl taimpal, a cur ca’l ha giu vurdo tut, [ad igl tains e sto passo dabet] e’l el ieu, cun quegl c’igl eara tard, cun tuts dudesch ve Bethania. ¹²A cur c’i en ieus daven’da Bethania, l’otra dumàn, veva’l fom. ¹³A cunquegl ca’l ha vieu dalieunsch egn pumer da fics plagn da figlia, e’l el ieu vei a vurdar scha’l catass ear anzatge damaglear sen el. ¹⁴A cur ca’l e vagnieu datiar dad el, ha’l el cato nut otar ca me figlia, partge c’igl eara betga igl tains digls fics. Ad el ha getg agli figer: «Menna ple de anzatgi maglear fics giou da te», ad igls seas giufnals han udieu quegl; ad i en ieus tuts ve Jerusalem. ¹⁵A cur ca’l e ieu aint agl taimpal, ha’l antschiat a frir neador quels ca marcadavan, a cumpravan agl taimpal, ad ha fiars anturn las mesas digls stgamgeadars⁴³⁾ a las sutgas digl marcadànts da tubas. ¹⁶Ad el ha betga savieu sfiarar c’ign purtass egn vaschi tras igl taimpal. ¹⁷Ad el ha antschiat a mussar ad ha getg ad els: «Statigl betga scret ca la mi’tgea de adaver num tgea d’uraztgùns par tut igls piavals? Vus ves dantànt fatg or da ella eгна tàna da rubadurs.» ¹⁸Ad igls prears⁴⁴⁾

⁴³⁾ «Stgomgeadar» â Gangale proponieu an la si’ Kulturwörterammlung.

⁴⁴⁾ Igl evangeli digl Marcus ancanuscha «òltprears» a «prears» (grec: «archhiereus» a «hie-reus»). Gangale fa dantànt sainz’oter «prears» dad «òltprears» (11,18; 11,27; 14,43; 14,53 spunesch’el cun «parsura digls prears»).

a mussascartiras⁴⁵⁾ han ear udieu egl, a stubgeavan sco⁴⁶⁾ c'i savessan far ir a mal el, partge c'i vevan temma dad el, parque ca tut igl piaval sasmavagleava giou da seas plets. ¹⁹ A cur c'igl e vagnieu sera en els ieus or digl martgieu. ²⁰ A cur c'i en passos la dumàn sper igl figer vei, hani vieu el setg antoccan tiar la risch. ²¹ A Peadar ha fatg andamaint ad ha getg a Jesus: «Varda, igl pumer da fics ca ti has smaladiieu e si-glieu vei.» ²² A Jesus ha do par rasposta ad ha getg aglis: «Vegias cardiantscha aintan Nossegnar. ²³ Geabagn, jou gitg a vus: Tgi ca gi tiar que cualm: 'ta dòlza a ta fiara alla mar', sainza targinar agl sieus cor, mobagn a cartànt ca quegl tge ca'l gi davainti, a quel veani do egl. ²⁴ Parvei da quegl gitg jou a vus: Tut quegl ca's uras a ruyas, cartet ca's survign[i]as egl, ad igl vean do a vus. ²⁵ A cur ca's stes qua ad uras, pardunat scha's ves anzatge ancùntar anzatgi, par c'ear igl voss bab an tschial pardùni igls voss falamaints. ²⁶ Mo scha's pardunas betga, scha vean ear igl voss bab an tschial betg a pardunar igls voss falamaints.» ²⁷ Ad i en puspe ieus ve Jerusalem, a dantànt ca'l e ieu sei a giou agl taimpal, en igls prears⁴⁷⁾ vagnieus, alu igls mussascartiras⁴⁸⁾ ad igls vigls, ad han getg ad el: ²⁸ «An tge pussànza fas tei daquellas tgossas? Nedar tgi ha do a tgei quella plagnpussànza tscha dad eassar bùn da far tut quegl?» ²⁹ Mo Jesus ha getg ad els: «Jou vi far a vus egn'amparada, a vus mi det rasposta, alusch viou gir an tge pussànza c'jou fetg quegl. ³⁰ Igl battam da Gion, eara quel da tschial nedar digls carstgàns? Mi det rasposta.» ³¹ Ad els sapartartgeavan ad han getg trantar els: «Scha's giagn 'da tschial', lu gi'l: 'Partge ves lu peia betg cartieu ad el?' ³² Ner lainsa peia gir 'digls carstgàns'?» Els vevan temma digl piaval, partge ca tut la gliud taneva senzur ca Gion segi sto egn sontg anzenadar. ³³ A tschels han lu do senzur ad han getg: «Nus savagn betga egl.» Jesus ha getg: «Ear jou ditg peia betg an tge pussànza c'jou fetsch las mias ovras.»

12 Ad el ha natschiat⁴⁹⁾ a bagliafar cun els tras sumeglias: «Egn carstgàn ha planto egna vegna, ha fatg natur⁵⁰⁾ egna zef, ha

⁴⁵⁾ Varda remartga 5.

⁴⁶⁾ Varda remartga 9.

⁴⁷⁾ Varda remartga 44.

⁴⁸⁾ Varda remartga 5.

⁴⁹⁾ Varda remartga 34.

⁵⁰⁾ Varda remartga 34.

cavo egn torcal, ad ha biyagieu egna tur'ad ha do quegl aglis luvraints, ad e ieu par sieus fatg. ²A cur c'igl tains e sto anturn ha'l tarmess egn fumegl tigls luvraints, par ca'l premdi giou digls luvraints igl fretg da la vegna. ³Mo quels han tschifo igl fumegl ad han marclo el, ad han scho turnar el cugls màns vits. ⁴L'otra geada ha'l tarmess egn otar fumegl, ad a quel han els do segl tgieu cun crappa, ad han fatg ir el cun nodas. ⁵Alusch ha el tarmess ànc egn otar, a lez hani gest sturnieu ad ànc blear otars, egna part hani marclo ad otars sturnieu. ⁶Qua ha'l el gieu egn sulet feagl, egn feagl fetg careztgieu, quel ha'l igl davos ear ànc tarmess tiar els, ad ha getg: 'I vignan bagn betg a mettar màn segl mieus feagl.' ⁷Mo igls luvraints han getg tràntar els: 'Quegl e igl artavel, vagnit, lagn sturnir el, par ca l'iarta crodi sen nus.' ⁸Ad i han prieu a sturnieu el ad han fiars el avànt la vegna. ⁹Tge vean'l igl patrùn da la vegna a far? El vean bagn a mazar igls luvraints da la vegna a dar ella ad otars. ¹⁰Ves vus betga ligieu quella scartira ca gi: 'Igl crap, qual c'igls mastargners han rafido, e davanto igl carpcantùn. ¹¹Quegl e davanto digl Segnar, a quegl e smarvaglius avànt igls meas ils'.' ¹²Ad els sapartartgeavan sco⁵¹⁾ i savessan paglear el, mo i sastarmantavan digl piaval, par quegl c'i vevan antaletg ca'l veva getg quella sumeglia ancùntar els, dantànt hani scho star el ad en ieus davent. ¹³Ad i han tarmess tiar el egn per Farisears, a surviaints da Herodas, par c'i peglian el cugls lur plets. ¹⁴Ad els en vagnieus ad han getg: «Mussadar, nus savagn ca tei stas tiar la vardat ad ampearas suaintar a nign. Tei vardas betg sen la gneffa digls carstgàns, mo tei mussas suaintar la vardad la dretga veia digl Segnar. E'gl dretg da dar tschains agli Caisar nedar betg? Stuainsa dar quegl ner betg?» ¹⁵El ha dantànt santieu lur glisnargnem, ad ha getg ad els: «Tge lessas vus mettar an pruvamaint me? Radiget a mei egn daner da dor par c'jou vezzi el.» ¹⁶Ad els han purto egn agli. Qua ha'l getg: «Da tge e'l igl maletg ad igl num senzur?» «Digl Caisar!» han els do senzur. ¹⁷Qua ha Jesus bagliafo ad ha getg: «Det agli Caisar quegl ca soda agli Caisar, ad a Nossegnar quegl ca soda a Nossegnar.» Ad els han sasmarvagliu giou dad el. ¹⁸Qua en igls Saduzears vagnieus ancùntar el, quels ca cren c'igl detti nigna lavada, i han amparo el ad han getg: ¹⁹«Mussadar, igl Moses ha schon scret a nus ca sch'egn frar da nus mora, a le anavos egna dunna sainza gianira, scha stotgi igl frar da quel prender lezza dunna a

⁵¹⁾ Varda remartga 9.

lavantar igl sem digl sieus frar. ²⁰ I fovan egn'uada seat frars. Igl ampren ha marido egna dunna a lez e mort ad ha scho anavos nigra giarira. ²¹ A l'otar ha prieu ella a quel e ear mort ad ha puspe scho anavos nigns suaintarvagnants. Igl tearz sumegliantamaing. ²² A tuts seat [vevan prieu ella] ad han scho anavos nigns unfants. Alusch, igl davos, e ear la dunna morta. ²³ Ad ussa tiar la lavada cur c'i leavan sei, tgi survean lu la dunna? Partge ca seat han gieu ella par dunna?» ²⁴ Qua dat Jesus rasposta a gi: «Quegl e betga ascheia, vus nas an err, parquegl ca's saves nut, ni da las scartiras, ni da la vartit digl Segnar. ²⁵ Partge cur c'i vegnan ad eassar lavos digls morts, scha vignani betg a prenda dunna, a betg a maridar, i vignan ad eassar sco àngals an tschial. ²⁶ Per otar, davart digls morts, c'els vignan a lavar sei, ves betga ligieu agl cudesch digl Moses sco Dieus ha bagliafo cun el agl spinatsch [rampùn] ad ha getg: 'Jou sund igl Dieus digl Abraham alu igl Dieus dad Isac alu igl Dieus da Giacob. ²⁷ Jou sund betga igl Dieus digls morts, mobagn digls vifs', vus nas an err.» ²⁸ Ad anaquella e vagnieu na egn sculoscartira⁵²⁾ ca veva tarlo tiar, sco i amparavan l'egn l'otar, a cunquegl ca'l saveva ca Jesus vess raspundieu bagn ad els, ha'l amparo ad el: «Tgenegn e igl ampren camundamaint da tuts?» ²⁹ A Jesus ha do par rasposta, c'igl ampren da tuts segi quel: «Tearla Israel, igl Segnar igl noss Dieus e igl sulet Segnar. ³⁰ Tei des taner adatgear igl tieus Segnar, igl tieus Dieus, da tut tieus cor, da tut ti'olma, a da tuts teas partratgamaints a da tut la ti'vartid. ³¹ A igl savund e quel: Tei des careztgear igl tieus amparmer car[stgàn sco tatez; ple]⁵³⁾ grànds ca que camundamaint en nigns.» ³² Ad igl sculoscartira⁵⁴⁾ ha lura getg: «Bagn has tei bagliafo, Mussadar. Tei has plido la vardat, partge c'igl dat egn sulet Dieus, ad igl e nign otar. ³³ A taner tgear el da tut cor, da tut antaletg, da tutta vartit, a taner tgear igl sieus amparmer carstgàn sco tatez e pli ca tuttas unfrendas a fimiant.» ³⁴ Cur ca Jesus ha vieu ca'l deva rasposta da pardeart, ha'l el getg ad el: «Tei es betga lieunsch digl Raginaval da Dieus», a nign ha dastgieu amparar el dapli. ³⁵ A Jesus ha bagliafo ad ha getg: «Sco⁵⁵⁾ gini igls sculoscartiras⁵⁶⁾ ca Cristus segi igl fegl de David? ³⁶ Partge ca Da-

⁵²⁾ Varda remartga 5.

⁵³⁾ Igl text an [] mánca. Igl pleds purschieus en prieus digl vears 33.

⁵⁴⁾ Varda remartga 5.

⁵⁵⁾ Varda remartga 9.

⁵⁶⁾ Varda remartga 5.

vid sez ha getg tras igl spiart sontg: ‘Igl Segnar ha getg agli mieus Segnar: Sea da la mi’vart dretga toccan c’jou met igls teas anamitgs sut igls teas pes.’³⁷ David numna lu peia el sco pigl sieus Segnar, sco⁵⁷⁾ savess lez lu eassar igl sieus feagl?’³⁸ A runadas piaval tarlavan bugent sen el. Ad el mussava an sieus mussamaint ascheia: «Vus, sapartgirat digls sculoscartiras⁵⁸⁾, ca van bugent cun rassas lùngas ad han bugent c’i vign[i]an salidos segl plaz,³⁹ a sean igls amprens allas Sinagogas, a senzum las mesas da tschagnas.⁴⁰ Els ca maglian giou aglis vieuas lur fatg, a dattan dad antalir da far gràndas uraztgùns, sen quels croda igl truvmaint pli greaf.»⁴¹ A Jesus saseva vedvard igl begl da las unfrendas, a blear rehs far[g]evan aint blear.⁴² Ad i e vagnieu egna povra vieua ad ha fiars aint dus hellars⁵⁹⁾ [quegl fa egn rap].⁴³ Alusch ha’l el clamo natiar igls seas giufnals, ad ha getg ad els: «Piglver, jou gitg a vus, quella vieua ha fiars aint pli blear ca tuts, c’han fiars aint agl begl d’unfrendas.⁴⁴ Partge c’igls otars han fiars aint daquegl c’i han danvànz, mo quella ha mess or da la si’misiargia tut quegl c’ella ha gieu, tut igl sieus fatg.»

13 Ad anaquella ca’l e ieu or digl taimpal ha egn digls seas giufnals getg agli: «Mussadar, varda tge crappa, a tge biyetg ca quegl e.»² A Jesus ha do par rasposta ad el: «Vezzas tei que tarment biyetg aqua, tscha vean betga scho egn crap sen l’otar, ca vagness betga scarpo giou.»³ A cur ca’l ha satschanto giou segl cualm digl Iali, vedvart digl taimpal, han igl Peadar alu igl Giatgan alu igl Gion amparo ad el daperse:⁴ «Gi a nus, cura vean a scuntrar daquegl? A gi l’anzenna digl tains cur ca tut quellas tgossas vignan cumplanidas.»⁵ A Jesus ha natschiat⁶⁰⁾ a ruschanar ad els: «Vurdad ca nign magni vus sen fòlzas veias.⁶ Plirs vignan a vagnir agl mieus num a giànt: ‘quegl sund jou’, a vignan a cuglinar vus.⁷ Cur ca’s gnis da udir ear da vuearas, vegias betg ancuschas. Quegl sto davantar, mo quegl e ànc betga la schinada.⁸ Egn piaval vean a lavar sei ancùntar l’otar, ad egn raginaival ancùntar l’otar. Igl vean a dar tearatriambals qua a tscha agls lia[c]s ad i vean a dar fu-

⁵⁷⁾ Varda remartga 9.

⁵⁸⁾ Varda remartga 5.

⁵⁹⁾ «Hellers» dav’igl betga digl tains da Jesus, «lépta» scriva igl text grec a manegia egna muneda d’arom.

⁶⁰⁾ Varda remartga 34.

mazs. Glez e l'antschea(r)ta da las dalurs. ⁹Mo vus fet adaig sen vus sezs. I vignan a surdar vus aglis dartgiras, a vus vagnis a vagnir scuditschieus allas Sinagogas a manos avànt igls cumandadars ad igls retgs, sco paretgas da me ancùntar els. ¹⁰A la bùna Nova sto gl'amprem vagnir adavearta a tut igls piavals. ¹¹A cur c'i magnan vus avànt las dartgiras, betga safet quitos sen quegl ca's vess da gir, mo quegl ca vean quell'ura do aint a vus glez bagliafat. Partge ca betga vus eassas quels ca bagliaffan, mobagn igl Spiart sontg. ¹²Mo egn frar vean a surdar igl frar agli mort, ad igl bab igl feagl, ad igls unfànts vignan a lavar sei ancùntar lur geniturs, ad igls vignan a mazar. ¹³A tuts vignan a purtar gritta sen vus, paramur digl mieus num, mo tgi ca vean a saver andirar toccan la fegn, quel vean a vagnir spindro. ¹⁴Mo cur ca's vagnis a ver la sgrischur digl sgrurdegn, an egn lia[c] nou ca'l stuess betg eassar – tgi c'antali, fetgi parsenn – lura den quels c'en an Judeia fugir segls cualms [allas mantognas]. ¹⁵A tgi ca e seagl tetg, vigni lu betga giou an tgea, nedar vommi betg aint par prenda anqual tgossa or da la si'tgea. ¹⁶A tgi c'e lior seagl funs turni betg anavos par prenda igl sieus mantal. ¹⁷Mo povras las purtanzas a quellas ca tezzan igls ezs gis. ¹⁸Urat ca la vossa mitscheada davainti betga gl'unviarn. ¹⁹Partge ca quels gis vignan a davantar daquellas furtegnas c'en mena stadas toccan uss digl gi da la stgafida digl mund anna ca Dieus ha scafieu, a vignan ear mena pli a davantar. ²⁰A scha Nossegnar vess betga scurzanieu igls gis, vagness nigra tgarn spindrada. Mo parveia digls ligieus c'el ha ligieu or, ha'l el scurzanieu igls gis. ²¹A sch'anzatgi vean lu a gir a vus: 'Varda la, igl Cristus e tscha', betga cartet. ²²Partge c'igl vignan a lavar sei fòlzs Cristus, a fòlzs anzinadars a quels vignan a far anzennas a striigns par surmanar, sch'igl fuss pusseval, igls ligieus. ²³Vus dantànt vegias adaig, jou ve getg a vus tut oravànt. ²⁴Mo igls ezs gis suaintar lezza anguscha, vean igl suleagl a vagnir stgiranto, a la clerglegna vean a zupantar la si'cleritat. ²⁵A las stelas vignan a cupitgear giou da tschial, a las pussanzas da tschial vignan a survagnir egn fetga. ²⁶Aluscha per vignign a ver igl feagl digl carstgàn⁶¹⁾ a vagnànt cun grànda pussanza a gliargia agls nivals. ²⁷Alura vean el a tarmettar or igls àngals, a vean a rimnar igls ligieus or da tuts quatar zuffals davent digl team da la teara toccan tigl team da tschial. ²⁸Amprandet giou digl pumer da fics quella sumeglia: Cur ca la

⁶¹⁾ Varda remartga 38.

romma e frestga a la si'feglia antscheva a creschar, sancurschainsa ca la stat e datiar. ²⁹ Ascheia duessas ear vus suaintar adaver vieu a davantar quegl sancorschar c'el e avànt igl esch. ³⁰ Piglver jou gitg a vus: Quella schlatta vean ànc betg a vargear vei, avànt ca tut tschegl vean ad eassar qua. ³¹ Tschial a teara vignan a vargear vei, mo igls meas plets vignan a star. ³² Mo nign sa igl gi a l'ura da quegl. Gnànc igls àngals an tschial, ear betg igl fegl, mobagn igl bab tut sulet. ³³ Vurdat a vaglieat, partge ca's saves betga cur ca que tains vean ad eassar. ³⁴ Sco egn um ca fov'ieu davent ca veva banduno la si'tgea, a surscho igl sieus fatg agli si'fameglia, a la si'lavur a mintgegn, a veva cumando aglis bugos digl esch da vaglear. ³⁵ Vagleat, partge ca's savez betga cur c'igl patrùn-tgea turn'anos, daseras, nedar da measanots, nedar cur c'igl cot tgànta, nedar da marvegl. ³⁶ Par c'el vigni betga dasnadetg a vus tgatti sadurmantos. ³⁷ Mo quegl c'jou gitg a vus, quegl gitg jou a tuts: Segias vagliànts.»

14 Dus gis suaintar earan dantànt las dumengias⁶²⁾ digl pàn sainza lavànt. Ad igls òltprears ad igls sculoscartiras⁶³⁾ vurdavan sco⁶⁴⁾ i savessan tschifar el davos vei ad igl mazar. ² Els gevan numnadameng: «Me betga segl firo, par c'igl detti betga canera tràntar igl piaval.» ³ Egn gi ca'l fova a Bethania, an tgea digl Schamùn, dabiamal, a gest dantànt ca'l saseva davos mesa, e'gl vanieu aint egn dunna cun egn guttar d'albastar bagn plagn detg a tgear etg da nard, ad ella ha rut igl guttar ad ha svido igl ialì giou pigl tgieu a Jesus. ⁴ Egn per dantànt han gnurnieu tiar sasez: «Partge tschavatar que tgear a bün ialì? ⁵ Ign vess savieu far vanal que ialì par pli ca 300 daners, a dar quels raps aglis povars.» Ad i fovan da malaviglia ancùntar ella. ⁶ Mo Jesus ha getg senzur: «Schet star ella, partge des stainta ad ella? Ella ha fatg digl bian cun me. ⁷ Igls povars en adigna cun vus, cur ca's les far digl bian ad els, mo

⁶²⁾ «Pastgas» e la feasta da la lavada da Cristus. La feasta giudaica c'â liac digl madem tains (sch'igls Giudieus ân betg egn on baseast) sanumna par hebraic Pässach». Par tudestg vainsa dus plets «Ostern» a «Passa» par rumàntsch e igl ampo ple cumpligtieu: Igl pled «Pastgas / Pasqua / Pasca» vean digl hebraic; igl e peia greav da disfrantzgear. Bi la Vulgata (spunida lategna) â scret «Pascha», Bifrun (1560); «pasthqua/paschqua», ad ear Luther â spunieu 14,12 cun «Osterlamm».

⁶³⁾ Varda remartga 5.

⁶⁴⁾ Varda remartga 9.

me ves betg adigna. ⁸Quegl ca'la ha savieu, glez ha'la fatg; ella ha oravànt unshieu me par la satarada. ⁹Piglver jou gitg a vus: An tge lia[c] ca la Bùna Nova vean ear adigna pardayada, dapartut vean que c'ella ha fatg a vagnir risdo sco ragurdianscha ved ella.» ¹⁰Ad igl Judas Ischariot, egn digls dudesch, e ieu tigls òltprears par igl tgisar ad els. ¹¹Ad i han sascho plascher quegl, cur c'i han udieu quegl, ad i han amparmess da dar daners ad el. Ad el stitgeava sen egna bùna caschùn da surdar el. ¹²Igl ampren gi digl pàn sainza lavànt, dantànt c'ign mazza igl tschut da Pastgas⁶⁵), han igls giufnals getg ancùntar el: «Noua vol tei ca nus samtgeian igl gentar da Pastgas⁶⁶)?» ¹³Ad el ha lura tarmess dus digls seas giufnals ad ha getg ad els: «Nat aint agl martgieu a vus vagnis ad antupar egn carstgàn ca porta egn hrüy aua, savundat a quel. ¹⁴A nou c'el va aint, la get agli patrùn-tgea c'igl Mestar laschi amparar, noua ca'l vegi igl sieus albiartg, ca'l setgi maglear igl giantar da Pastgas⁶⁷) cugls seas giufnals. ¹⁵Ad el vean a mussar a vus egn speiar grànd, luyô cun plimatschs, a la samtgeat par nus.» ¹⁶Senaquegl en igls giufnals ieus d'avegn da la, ad en vagnieus aint agl martgieu, ad i han cato sco'l veva getg aglis, a la hani samtgeiu igl giantar da Pastgas⁶⁸). ¹⁷A cur c'igl e vagnieu sera, e'l el vagnieu cugls dudesch. ¹⁸A dantànt c'i sasevan davos mesa a magleavan, ha Jesus getg: «Agn vardat gitg jou a vus, egn da vus vean a surdar me, egn ca maglia cun me.» ¹⁹A tschels han antschiat a vagnir da malaviglia, ad i amparavan egn suaintar l'otar: «Matem betg jou?» ²⁰El dantànt ha getg: «Egn digls dudesch ca bogna cun me igl pàn alla scadeala. ²¹Partge c'igl fegl digl carstgàn va la si'veia, sco'gl stat scret dad el, mo povar que carstgàn, tras quel c'igl fegl digl carstgàn vean surdo, igl fuss migliar ca quel fuss betga naschieu.» ²²A dantànt c'i maglieavan ha'l el prieu igl pàn, ha getg igl rieuc d'angraztgiamaint, ha rut el, do el ad els ad ha getg: «Quegl e igl mieus tgiarp.» ²³Ad el ha prieu igl biher, ha getg igls plets da graztgias, ha do ad els, a tuts han bavieu ordlandar. ²⁴El ha detg ad els: «Quegl e igl mieus sàng, igl sànc da la leia cun vus⁶⁹), ca vean spons par blears. ²⁵Agn vardat gitg jou a vus: Jou vignt betga pli a bevar digls fretgs da la vegna, antoccan sen

⁶⁵) Varda remartga 62.

⁶⁶) Varda remartga 62.

⁶⁷) Varda remartga 62.

⁶⁸) Varda remartga 62.

⁶⁹) «Cun vus» mánca agl text grec.

lez gi, c'jou vînt a bevar igl vegn nof agl Raginaval da Dieus.»²⁶ A cur c'i han gieu schino da cantar igl lod d'nagraztgamaint⁷⁰, eni ieus or sigl cualm d'iali.²⁷ A Jesus ha getg ad els: «Vus vagnes ànc quella notg tuts a sagritantar giou da me, partge c'igl stat scret: 'Jou vînt a marclar igl pastur, a las nursas vignan ad ir daparse [vagnir scarsadas].'²⁸ A cur c'jou sadasd, viiou ir avànt a vus agn Galileia.»²⁹ A Peadar ha getg agli: «Piglver, piglver, jou gitg a tgei, scha tuts sagritaintan, jou vi betga sagritantar.»³⁰ A Jesus ha getg ad el: «Piglver, piglver, jou gitg a tgei, oz an quella notg qua, avànt c'igl cot tgànta duas geadas, veans tei a sniear me tres geadas.»³¹ Mo Peadar ha getg pli daratschiart ancùntar el: «A sch'jou vess da murir cun te, sniear savess jou tuttegnna betg te.»³² Ad i en vagnieus tiar egn bagn, quel ha num Gethsemane. Ad el ha getg aglis giufnals: «Saset giou antoccan c'jou vont ad urar.»³³ Ad el ha prieu cun el Peadar, lu Gion alu igl Giatgan ad ha antschiat a survagnir temma ad anguschas.³⁴ Ad el ha getg ad els: «La mi'olma e cumbargeada toccan la mort. Stet qua vardgios.»³⁵ Ad el e ieu pli lieunsch aint ad e curdo sen teara, ad ha uro ca quell'ura passi sper el vei, sch'igl segi pusseval.³⁶ Ad ha getg: «Abba, mieus bab, a tgei e tut pusseval, prenda davent da me que biher, mo betg tge c'jou vi, mo tge ca tei vol, davainti.»³⁷ Ad el turna anavos a tgatta igls giufnals sadurmantos, a gi tigl Peadar: «Schamùn, dormas tei? Has tei betga savieu star gvardia egna suletta ura?»³⁸ Vagleat ad urat, par ca's vagnaias betg an pruvamaint. Igl Spiart e samtgieu mo la tgarn e flevla.»³⁹ Ad el e ieu puspe ad ha uro ad ha getg igls madems plets.⁴⁰ A cur ca'l e turno, ha'l el cato els sadurmantos l'otra gea, partge c'i vevan igls ils plagn sian, a savevan betg tge dar rasposta ad el.⁴¹ Ad el e vagnieu la tearza gea, ad els durmevan puspe, alusch ha'l el getg ad els: «He, les vus durmir a pussar? Igl e uss avunda, igl tains e uss qua. Vurdat, igl feagl digl carstgàn⁷¹ vean surdo agls màns digls putgeadars.⁴² Lavat, nus lagn ir. Det adaig, quel ca tgisa me, e betg lieunsch davent.»⁴³ A dalùnga dantànt ca'l bagliafava ànc, e'l igl Judas, egn digls dudesch, vagnieu tiar el, a blear piaval cun el, armos cun fists, daquels tarmess digls prears⁷², digl sculossartiras⁷³

⁷⁰) Varda remartga 34.

⁷¹) Varda remartga 38.

⁷²) Varda remartga 44.

⁷³) Varda remartga 5.

alu digls vigls. ⁴⁴ Ad igl malfideval veva fatg giou egn'anzenna cun els a getg: «Quel c'jeu dunt egn betsch, quel egl. Tschifat el a manat davent el cun adaig.» ⁴⁵ A cur c'el e vagnieu, e'l el ieu speart tiar Jesus ad ha getg: «Mestar!» ad ha do egn betsch ad el. ⁴⁶ Quels han mess mèn ved el ad han paglieu el. ⁴⁷ Mo egn digls dudesch ca fova daparse ha traig cun egnà lantscha⁷⁴) ad ha tschuntgo giou egn'ureglia agli surviaint digl òlt-prear. ⁴⁸ Jesus ha do rasposta ad ha getg ad els: «Vus eassas ieus or cun spadas a fists, sco par paglear egn malfagiaint. ⁴⁹ Mintga gi sund jou sto tiar vus an baselgia⁷⁵), a vus ves betga paglieu me, par ca las scartiras vignan cumplanidas.» ⁵⁰ Tut igls giufnals han banduno el ad en mitschieus. ⁵¹ Igl fova egn mat ca savundava ad el, a veva par vastgieu me egn lanzial sen la peal blutta; ad i han lieu paglear quel. ⁵² Mo el ha scho dar igl vastgieu ad e mitschieu niu avànt els. ⁵³ Alusch hani mano Jesus tiar igl parsura digls prears⁷⁶). Ala eni vagnieus anzemmal, igls prears, igls sculossartiras⁷⁷) alu igls vigls. ⁵⁴ Ad igl Peadar e ieu suaintar ad el toccan tiar la curt digl òlt-prear. El saseva cugls fumegls a sascaldava ved la fugna. ⁵⁵ Igl òlt-prear ad igl ravugl digls prears ampruvavan da catar egnà paretga par trovar Jesus alla mort, mo i catavan nut. ⁵⁶ Partge ca blears devan fòlzas paretgas, mo quellas navan betg parigna. ⁵⁷ Ad anqual e zapo sei ad ha do stamungi⁷⁸) ancùntar el, ad ha getg: ⁵⁸ «Nus vagn udieu a bagliafar el ascheia: 'An tres gis vignt jou a spazar giou quella baselgia⁷⁹) fatga cugls mèn da miradars, ad an tres gis vignt jou a bayagear egn otra, betg fatga cugls mèn da miradars.'» ⁵⁹ Ad ear quella paretga fova maldretga. Igl òlt-prear e lu sto amiaz igls otars ad ha amparo Jesus: «Das tei betga senzur sen quegl ca quels gin ancùntar te?» ⁶⁰ Jesus ha taschieu ad ha getg nut. ⁶¹ Igl òlt-prear ha amparo el ànc egnà gea ad ha getg: «Es tei Cristus, igl feagl digl òltludo?» ⁶² Jesus ha do senzur: «Jou sund quel, a vus vagnes a ver igl feagl digl carstgàn a sear da la vart dretga digl Tutpussànt, a vus vagnes a ver lez a vagnànt giou ord igls nivals da tschial.» ⁶³ Ad igl òlt-prear ha scarpo la si'rassa ad ha getg: ⁶⁴ «Tge basegns vainsa d'otras paretgas? Ves betga udieu a gir el la

⁷⁴) Savund igl text original e quegl egnà spada («máchaira»).

⁷⁵) Varda remartga 6.

⁷⁶) Varda remartga 44.

⁷⁷) Varda remartga 5.

⁷⁸) Agl ver sen digl pled lategn «testimonium», digl qual «stamungi» sto easser darivo, «tischmuongia» an Gidegna.

⁷⁹) Varda remartga 6.

pultregna ancùntar Dieus? Tge manageas vus?» Ad els han truvo el alla mort. ⁶⁵ Ad i han antschiat a spidar sen el, ad i han lieu vei igls seas ils, alur gevni agli: «Angivegna tgi ca ha do a tgei anturn las ureglias.» Ad igls fumegls devan giou sen el cun peartgas. ⁶⁶ A dantànt c'igl Peadar eara an zuler, e la fantscheala digl òltprear vagnida aint.⁸⁰⁾ ⁶⁷ A cur ca'la ha vieu igl Peadar a sascaldar veda la fugna, ha'la getg: ⁶⁸ «Ear tei fovas anzemmal cugl Jesus da Nazareth», ad el ha snieu egl ad ha getg: «Jou ni antalitg, ni se tge ca tei bagliaffas.» [Ad igl cot ha canto] ad el e ieu or digl zuler. ⁶⁹ A la fantscheala ha puspes vieu el, ad ha getg a quels ca fovan ala: «Quegl e ear egn da tschels», a Peadar ha snieu ànc egn gea. ⁷⁰ Egn pintga peaza senzur han igls datiarstànts getg ad el: «Sayir ca tei es egn da tschels. Tei bagliaffas gest sco quels da Galileia.» ⁷¹ Ad el ha antschiat a schlamar ad angirar, c'el ancanuschi betg igl carstgàn, da quel c'i raschun[i]an. ⁷² Ad anquella ha'l igl cot canto la savunda gea. Ad igl e vagnieu andamaint agli Peadar igl pled da Jesus, ca lez veva getg ad el: «Avànt c'igl cot tgànta duas geadas, veans tei a sniear me tres geadas.» Ad el ha zupo la si'vista ad e ieu davent a dànt is.

15 A damarvegl han igls òltprears fatg cunzegl cugls vigls a cugls sculosscartira⁸¹⁾, a latiar igl antiar cunzegl, senaquegl hani lieu Jesus a surdo el agli Pilatus. ² Ad igl Pilatus ha amparo el: «Es tei igl retg digls Giudieus?» Mo el ha do par rasposta: «Tei gis egl.» ³ Ad igls òltprears igl tgisavan fetg. ⁴ Mo igl Pilatus ha amparo el puspe ad ha getg: «Das tei betga rasposta, varda, quàntas tgossas c'i mettan a dias a tgei.» ⁵ Mo Jesus ha do nigna rasposta pli, ascheia c'igl Pilatus e sto sursto. ⁶ Mo el veva par disa da dar lartg egn digls sarosagn, tgenegn c'igl piaval giavischeava. ⁷ Mo igl fova egn ca veva num Barabbas, saro aint anzemmal cun quels ca vevan murdargieu digl tains da la lavada. ⁸ Ad igl piaval e ieu sei ad ha giavischo c'igl Pilatus fetschi sco'l vegi adigna fatg ad els. ⁹ Mo igl Pilatus ha do rasposta ad ha detg: «Les betga c'jou deti lartg a vus igl retg digls Giudieus?» ¹⁰ Partge c'el saveva c'igls òltprears igl vevan tgisao aint or da scuvidànza. ¹¹ Mo igls òltprears andrisavan sei igl piaval, par ca'l detti ad els pli tgieuntsch libar igl Barabbas.

⁸⁰⁾ Savund Gangale e Peadar ieu betga me agl curt, mobagn an tgea.

⁸¹⁾ Varda remartga 5.

¹²Mo igl Pilatus ha puspe do senzur: «Tge les peia, c'jou fetschi cun quel ca's numnas igl retg digls Giudieus?» ¹³Ad els han briglieu: «Palenda el ved igl lenn.» ¹⁴Mo igl Pilatus ha do par rasposta: «Tge ha'l fatg digl mal?» Mo els sgargneavan ànc blear dapli: «Palenda el ved igl lenn.» ¹⁵Alusch ha'l igl Pilatus tartgieu da far cuntaint igl piaval, ha do lartg Barabbas ad ha surdo Jesus par ca'l vigni scudaschieu, alusch cruzifitgieu. ¹⁶Lura han igls suldos mano aint el alla stiva da dartgira, ad i han clamo anzemmal l'antiara cumpagneia. ¹⁷Ad i han traig agn ad el egn ragl da stgarlatta, han fatg egn tschupi da spegnas ad han mess quegl sigl tgieu ad el. ¹⁸Ad els han antschiat a far stgavas ad i han getg ad el: «Segias salido, tei, retg digls Giudieus.» ¹⁹Ad i pitgeavan giou pigl tgieu cun egn torta, ad i spidavan sen el, a safarg[e]van an schanuglias avànt el ad uravan sper el. ²⁰A cur c'i han fatg sgomgnas giou dad el, hani traig or igl ragl da stgarlatta agli a traig agn la si'aitgna vastgadira, ad i han runo or el par igl curzifitgear. ²¹Ad i han sfurzo egn ca vagneva na or digls funs a passava sperasvei, egn cuagl num Schamùn da Zirena, igl bab digl Xandar a digl Rufus, ca'l porti la crusch da Jesus. ²²Ad i han radetg el sen egn lia[c] cun num Golgatha. [Quegl vut dir par Rumàntsch: «igl lia[c] da las tgavazzas»]. ²³Ad i han piart ad el vegn cun myrtha⁸²⁾, mo el ha betga prieu. ²⁴Ad i han cruzifitgieu el ad han partgieu la si'vastgadira, a targiànt la sort, tge ca mintgegn degi survagnir. ²⁵Mo igl eara l'ura tearza cur c'i han anguto el ved la crusch. ²⁶Senzum la crusch fov'igl surscret da la si'cualpa: «Igl retg digls Giudieus.» ²⁷A cun el hani cruzifitgieu dus ladars, egn da màn dretg a l'otar da màn saniastar. [²⁸A cun quegl e la scartira vagnida cumplanida quella ca gi: «El e vagnieu tràntar igls rumpadars digls tschantamaints.»] ²⁹A quels ca navan sperasvei sbarlitavan igl tgieu a gevan tut las aviras ancùntar el: «He tei, ca spazzas igl taimpal ad igl bayegias puspe sei an tres gis, ³⁰spendra tez a via gioud la crusch.» ³¹Ad ear igls òltprears ad igls scu-losscartiras⁸³⁾ fevan lur sgomgnas tràntar els e gevan: «Otars ha'l gea spindro, mo sasez sa'l betg. ³²Ussa de'gl retg digls Giudieus vagnir gioud la crusch, par ca's vaseian a carteian.» Ad ear quels ca palandavan sper el ved lur crusch, tantavan el. ³³A cur c'e sto la sisavl'ura, ha'gl do egn stgiradetna, a tocca la novavl'ura e'gl sto stgir segl antiar mund.

⁸²⁾ Savund igl text grec satract'igl da «mira» a betga da «myrtha».

⁸³⁾ Varda remartga 5.

³⁴ Ad alla novavla ha Jesus clamo dadòlt: «Eloi, Eloi, lama sabahtani!» [quegl e par Rumàntsch: «Mieus Dieus, mieus Dieus, partge has tei banduno me?】³⁵ A cur c'egn per ca fovan latiar han udieu quegl, hani getg: «Varda, el clomma Eleias.»³⁶ Ad egn e currieu ad ha bugnieu egn schvumm cun ischieu, ha catscho lez sen egn fist ad ha do da bevar ad el ad ha getg: «Spitgeat, lagn vurdar sch'Eleias vean a gidar ad el gioud la crusch.»³⁷ Qua ha Jesus do egn bregl, ad e spartgieu.³⁸ Ad igl zindal digl taimpal e spartgieu an dus tocs, da senzum toccan gioudapes.³⁹ Ad igl manadar da la suldada ca steva vedvart dad el, ha vieu sco'l e spartgieu, alu ha getg: «Que carstgàn qua e piglver igl fegl da Dieus.»⁴⁰ Mo igl earan dunnas ca vurdavan tiar da lieunsch, tràntar las ezzas fov'igl Mareia Marlen, Mareia digl Giatgan pintg, alu la mamma digl Joses a da Salome⁸⁴),⁴¹ ca earan savundadas ad el cur ca'l fova an Galileia, a vevan survieu agli, alu blears otars ca fovan vagnieus cun el sei a Jerusalem.⁴² A cur c'igl e sto sera, igl eara angual igl gi da la samtgeada, igl gi avànt igl Sabbat,⁴³ e vagnieu igl Gisep d'Aramateia egn vangiant um da la dartgira, ca spitgeava ear segl Raginaival da Dieus, ad ha vuyagieu dad ir tigl Pilatus, ad ha giavischo igl tgiarp da Jesus.⁴⁴ Mo Pilatus e sto sursto, ca Jesus segi schon mort, ha scho clamar igl manadar da la suldada, ad ha amparo ad el: «E quegl la vardad?»⁴⁵ A cur ca'l ha natarvagnieu⁸⁵) egl digl manadar, ha'l el schincagieu agli Gisep la bara.⁴⁶ Lez ha cumpro egn lanzial, ha prieu giou Jesus, igl ha zuglieu agl lanzial, ad ha mess el an egna fossa, c'eara tagleada aint an egn tschaingal, ad el ha ruclo egn grànd crap avànt la bucca da la fossa.⁴⁷ Mo Mareia Marlen, alu Mareia da Joses vurdavan da lieunsch nou ca'l vagness mess.

16 A cur c'igl Sabbat e sto vargieu, hani la Mareia Marlenna, alu la Mareia, mamma da Giatgan a da Salome⁸⁶) cumpro etgs, par ir ad unschaint igl tgiarp da Jesus.² Alura eni vagnidas tiar la fossa igl ampren gi da l'eanda cur c'igl sulegl e sto lavo.³ Ad ellas bagliafavan l'egna cun l'otra: «Moscha, tgi gida a nus curlar igl crap davent da la fossa?»⁴ Mo cur ca'las han tgitto sen la fossa, hani vieu c'igl crap eara

⁸⁴) «Salome» stat agl text grec agl nominativ.

⁸⁵) Varda remartga 34.

⁸⁶) Varda remartga 84.

ruclo davent, schagea c'igl eara egn crap garvurs. ⁵ A cur ca las en idas aint alla fossa, hani vieu egn mat a sear da la vart dretga, vastgieu cun egn rass'alva, ad ellas han survagnieu snavurs. ⁶ Mo el ha getg ad ellas: «Betga sastarmantat, vus antschartgeas igl Jesus da Nazareth, quel c'e vagnieu anguto sen la crusch. El e lavo sei, el e betg'aqua, vurdad igl lia[c] nou ca'l fova an bara. ⁷ Mo nat a get aglis seas giufnals ad agli Peadar, ca'l rivi agn an Galileia avànt ca vus. La vagnes vus a ver el sco ca'l ha getg.» ⁸ Ad ellas han fastgino veiador dabot, ad en idas or da la fossa a snavurs a tramblànza zacudevan ellas. Ad i han getg nut a nign, ellas vevan temma. ⁹ Mo Jesus, suaintar ca'l eara lavo da dumàn marvegl, igl ampren gi da l'eanda, ha safatg adaveart igl ampren agli Marei Marlena quella ca'l veva vejavànt spindro da seat giavals. ¹⁰ Ad ella e ida ad ha ruschano egl a quels c'earan savundos ad el, a ca bargevan an malancarschadetna. ¹¹ Mo cur ca quels han tarlo tiar ad han udieu ca'l vivi, a vegi samusso, hani betga lieu crer ad ella. ¹² Suaintar ha Jesus safatg adaveart an egn'otrafurma, a dus ca navan gest or segl funs. ¹³ A quels en ear ieus ad han do part daquegl aglis otars, ad ear quels han betga cartieu. ¹⁴ La davosa gea ha Jesus samusso aglis dudesch giufnals, toccan c'i sasevan davos mesa, ad el ha fatg unvearz aglis parveia da lur malcardianttscha, parveia da lur cors dirs, parquegl c'i vevan betga cartieu, schagea c'i vevan vieu ca'l eara lavo sei. ¹⁵ Ad el ha getg ad els: «Nat or agl mund a pardayat la Bùna Nova sen tut la teara. ¹⁶ Tgi ca vean a crer a sale batagear, vean spindro, mo igls malcartaints, quels vignan truvos. ¹⁷ A quelas anzenas vignan a nudar igls cartaints: els vignan a sigliantar or igls giavals an mieus num, vignan a bagliafar lungatgs menna udieus, vignan a scungirar las zearps a sch'egn dad els vean a bevar tissi, lu vean quegl a far nut, ad i vignan a mettar igls màns segls malzàns a quels vignan scampos.» ¹⁸ Anaquella ca Jesus bagliafava ascheia cugls seas giufnals e'l el cun egnagea vagnieu prieu davent, sei an tschial, ad el ha satschanto da la vart dretga da Dieus. ¹⁹ Ad els en ieus or ad han pardayo igl pled dapartut cugl agid da Nossegnar a cun la paretga da las si's anzenas.

* * *

Lungaitg a cardientscha

La spunida digl evangeli digl Marcus eara par Giuseppe Gangale blear duple ca me egn exerzezi linguistic: Pled a cardientscha s'odan anzenen. Gangale â bagliafo da «pleds magics» near «pleds clav». Lungaitg

â dafar cun l'olma. Gangale e parschuadiu: Bilinguitad, la midada cuzevla digl rumantsch agl tudestg a cuntrari «veroberflächlich die Volksseele durch den ständigen Wechsel der seelischen Symbole (Sprache)»⁸⁷⁾. Quegl e savund Gangale la raschùn par l'insensibilitad religiosa ch'el crei da stuer constatar spezialmeing an Sutselva.⁸⁸⁾ Cun la spunida da la bûna nova â el lieu dasdar l'olma rumantscha sutsilvana a la sensibilitad religiosa. Par mîns da la Renania â el parquegl fatg las savundântas propostas: «Die A.S.R.⁸⁹⁾ stellt ein religiöses Laienwerk auf: Die romanische Bibel Vereinigung, in den folgenden sprachlich gefährdeten Gemeinden: Feldis, Almens, Scharans, Zillis, Andeer, Ferrera, Prâz, Sarn. Ziel: Übersetzung der Bibel ins Romanische Mittelbündens. Sitzungen: Zwei Mal monatlich. Mitglieder: Am liebsten, ältere, religiös eingestellte Leute, die romanisch sprechen. Dadurch lernen die Leute wieder ihre Bibel zu lesen und 'das religiöse Erlebnis, das in der Bibel enthalten ist in der Sprache ihres Herzens auszusagen'. Diese objektive Sphäre wird dadurch zur subjektiven. Keine Diskussion wird geduldet. 'Sprache und Inhalt müssen im Unterbewussten weiter arbeiten'. Gegen das Ende der Sitzung gibt eines der Mitglieder mit eigenen Worten den Inhalt wieder des übersetzten Textes. Der deutsche Pfarrer des in Frage stehenden Dorfes kann als Hospitant den Sitzungen der Vereinigung beiwohnen. Im Verein mit dem Pfarrer der in Frage kommenden Gemeinden wird diese sogenannte Bibelstunde für die Mitglieder der Vereinigung geschaffen. Im Verein (im Einverständnis) mit dem Pfarrer wird der Tag der Sitzungen so angesetzt, dass er nicht mit den Sitzungen der 'Jungen Kirche' zusammenfällt. Nachdem die erste dieser Vereinigungen gebildet worden ist, wünscht die A.S.R., das Decanat möge einen romanischen Pfarrer Mittelbündens bezeichnen, der die Oberaufsicht über die Vereinigung inne hätte und gegenüber dem Decanat als Garant die Verantwortung übernehmen würde. Die A.S.R. schlägt diejenigen Pfarrer vor, die sie in sprachlicher Hinsicht als qualifiziert erachtet».⁹⁰⁾ Gangale â spunieu duas eadas igl evangeli digl Marcus: igls ons 1944/45 anzemen cun plevons e laics. Quegls texts en va-

⁸⁷⁾ Pled a cretta, p. 9s.

⁸⁸⁾ An den Vorsitzenden der Renania, p. 1ss.

⁸⁹⁾ Acziùn Sutselva Rumantscha

⁹⁰⁾ Anex da «An den Vorsitzenden der Renania», p. 1.

gnieus publitgieus agl «Figlet da la Sutselva»⁹¹⁾. Quella spunida cuntean betg igl antier evangeli. Da spinidas da Matieu a Marcus savainsa dil Rapport da la Lia Rumantscha.⁹²⁾ Matieu e ànc betga cato, Marcus â duna M. Gangale-Uffer avànt dus ons cato agl catalog da teaters da la Lia Rumantscha (sut «Gieus da Nadal per uffants»!!). Que Marcus por-scha betg igl madem text ca lez agl Figliet. Scha que text e spunieu avànt near suainter igl publitgieu e greav d'eruir. La si'ortografeia mi para easser ple datier da quella dad oz. Ear l'ortografeia da tetg⁹³⁾ e bi da schminar. La scripziùn savunda bi la grànda part da las reglas digl «Antruvidamaint», ple u mains consequentameing. Igl «Antruvidamaint» dumonda: «Nus scrivagn suvainter igls vigls texts sutsilvans. -tn⁹⁴⁾. P.s.: giuvantetna, ancarschadetna, vigliadetna a.a.a.»⁹⁵⁾ Igl pled «giuvantetna» vean duvro an Mc 10,20 a «malancarschadetna» an 16,10. Igl text e an mintga cass da datar anzacu trànter 1945 a 1949.⁹⁶⁾

Ortografeia

Igl evangeli digl Marcus mussa egn stadi da l'ortografeia sutsilvana avànt 1949. Igl idiom sutsilvan â gieu egn lùnga veia d'andirar tocen la si'ortografeia dad oz.⁹⁷⁾ Giuseppe Gangale e scodangir igl tat da l'ortografeia sutsilvana. El e sto an Sutselva da 1944 antochen 1949. Las normas ortograficas pigl rumàntsch da Schons earan bi tschantadas, dantànt ànc betga squitsheadas, lu e Gangale rivo agl Grischùn, a tut â antschiet danievmeing, cugl resultat da la schinumada «ortografeia da tetg», ca vala par Schons, Tumleastga a Mantogna a vean scretà davent

⁹¹⁾ Part da la Casa Paterna. Nr. 14(1944)–1(1945) àn piert igls tgapetels 1–6. 11 a 14–16 digl evangeli digl Marcus.

⁹²⁾ 1949/50, p. 8

⁹³⁾ Gangale scriva p.ex.: «jou» par «ju/eu» (an Tumleastga), «jö» (sen la Mantogna) a «jau/ia» (an Schons); «lia(c)» par «liac» (T a M) a «lia» (Sch); «dett(i)an» par «detian» (T a M) a «detan» (Sch).

⁹⁴⁾ Bonifazi â scret «-ütna», Calvenzano «-etna»; Mantogna a Tumleastga scrivàn «giuvantetna», cp. Rupp, 181.

⁹⁵⁾ p. 31, nr. 29.

⁹⁶⁾ Igl «Antruvidamaint» datescha digls 21–07–1949. Igl evangeli digl Marcus vean manziuno agl raport da la LR 1949/50.

⁹⁷⁾ Quella vean aplitgeada davent digl «Calender per mintga gi» nr. 33.

digl «Calender per mintga gi» 1954. Scriver sainz'ortografea vavevle e bunameing nunpussevel. Gnànca sch'ign scrivess igl antier text igl madem gi, fissan d'evitar variantas ortograficas digl madem pled. Talas savainsa constatar an las spunidas da la Bibla da Martin Luther, da Giachem Bifrun a da blears oters. Gangale è peia cugl sieus Marcus an bûna cumpagneia. Jou ve agl sieus manuscret curagieu me igls sbagls evidaints a betga las variantas ortograficas. Quellas datan pardetga da la lutga par l'ortografea sutsilvana.⁹⁸⁾ Marcus e bagn egn'amprova cugl ortografea da tetg. Igl text mussa dantànt c'igl e betga fatg cul *ortografea*: Tschearths plects drov'ign me an Schons, oters me an Tumleastga, near me sen la Mantogna.

Tge dialect sutsilvan â Gangale scret?

Quels da Schons gin «radir», cur ca quels da la Tumleastga gin «drir». Igl vearb «vuagiar» ancanuschan me quels da la Mantogna,⁹⁹⁾ cur ca quels da la Tumleastga gin «buagear» a quels da Schons «uagear». – Schizùnd la sintaxa e betga la madema an tut las tres regiùns. Gangale fa savens diever da la spezialitad digl rumàntsch da Schons da prender oravànt igl subject sco pronom parsunal enclitic:¹⁰⁰⁾ «Alusch ha 'l el do ...», near: «Tge ha 'l igl Moses cumando...?» E quegl bi igl bàncrut da las fadeias ca stevan davò l'ortografea da tetg, parquegl c'igl dat nign *lungaitg* da tetg? – Gangale drova savens gest tals plects a talas furmas ca valan me an egnà suleta regiùn.¹⁰¹⁾ Probavel â el lieu far ancunaschaints quattras gest quels an l'antiera Sutselva.

⁹⁸⁾ Egn per exaimpels da variantas ortograficas agl Marcus da Gangale: «anvid'ign» spear «anvidign» (4,21). «lei» spear «leig» (5,21), «tgavaza» spear «tgavazza» (6,27s.), «tschantamains» spear «tschantamaints» (7,3; 7,5), «feavras» spear «fevras» (1,30s.), «malsàn» (1,32) spear «malzàn» (2,4), «Mareia Marlen» a «Mareia Marlenna» spear «Marei Marlenna» (15,40; 15,47; 16,1; 16,9), «getg» (2,24) spear «detg» (3,5). – Igl dat dantànt ear variantas ortograficas c'ân egn bûn sen: «Mussadar» vean duvro sco vocativ (10,17; 12,32), schiglioc vean scret «mussadar» (5,35). Igl num d'ign giuvnal a digl fegl digl Isac en igl madem. Gangale disfrantzgescha a scriva «Giatgan» (1,19) pigl giuvnal a «Giacob» (12,26) pigl fegl digl Isac.

⁹⁹⁾ Mc 15,43

¹⁰⁰⁾ Solèr, Schams, p. 138s.

¹⁰¹⁾ Egn per exaimpels: «danquiearan»/T (3,32), «saduviart»/T (7,35), «burameng»/Scharrans (8,3), «fainsa»/T (9,5), «daplei»/Daliegn (10,48), «stitgeava»/Veulden (14,11), «da-

Spunida

Mintga spunida e ear egn interpretaziùn. Ella palainta peia anzatge digl spunider sez. Jou less mussar quegl cugls plets «*malcartaint*»¹⁰²⁾ e «*malcardientscha*»¹⁰³⁾: An la si' «Kulturwörterammlung» â Gangale proponieu «malcardientscha» pigl tudestg «Häresie»¹⁰⁴⁾. Quegl mussa ca «mal-» â tier Gangale grànda pesa; «nuncartaint» a «nuncardientscha» fissan betga stos fearms avunda. Par el satract'igl betga me da mancànza da cardientscha, mobagn da fòlza cardientscha. La si'santentzga da la cardientscha (veta interna religiosa) dils Sutsilvans¹⁰⁵⁾ e betga mains dira ca quella da la nuncardientscha digls carstgàns digl Nov Testamaint. – Igl spunider â la tendenza da far igl nosch ànc mender. Da «satanas» agl text original vean «giaval»¹⁰⁶⁾. Digl «spiert malmund» davainta «igl nosch» (1,23). Noca Jesus bagliafa da fòlzs Cristus a folzs profets ca vignan a far «miraclas», ligiainsa da «striigns» (13,22). Sch'ign savess disfrantzgear schi leavameing miraclas da striegns, vess Jesus siir bagliafo da tals.

Sco igl para e igl manuscret digl evangeli da Marcus me egn sboz¹⁰⁷⁾, ca fuss ànc sto da surluvrar. Gangale â betga gieu tains a peada da far quegl. La Bibla sutsilvana e rasto egn beal siemi. Igl sutsilvan viva ànc. Oz duainsa amprender ca la bilinguitad e betga me egn prievele ad egn anamitg da l'olma, mobagn ear egn schanza: Ir vei a nà trànter difaraints lungatgs schlargia igl orizont a gida dad ir ple afùns, ponderànt las nossas experientzgas.

madus»/TM (9,44s.). Malgrad ca Gangale drova savens igl vearb «radir» (Sch), â el egn predilecziùn pigls plets da la Tumleatga, avàntut par quegls da Scharons / Farschno a pigl rumàntsch da Daniel Bonifazi, c'â spunieu 1601 egn catecissems taliàn.

¹⁰²⁾ Mc 9,19; 10,33; 16,16.

¹⁰³⁾ Mc 6,6; 9,24 a 16,14.

¹⁰⁴⁾ Felna 13–18, p. 7; Felna 15–16, p. 5 e «Häresie» curagieu an «Unglaube».

¹⁰⁵⁾ Varda remartgas 87 a 88.

¹⁰⁶⁾ «Giavel» / grec «diábolos» cumpara betg agl evangeli digl Marcus.

¹⁰⁷⁾ Sbagls nuncuragieus, largias, variantas da spunida ca statan egn spear l'otra, «[]» par variantas (p.ex.: 5,29; 6,43; 7,2; 7,14; 8,25), par plets ca vignan piert me da singuls manuscrets (p.ex.: 2,22; 9,46; 9,48; 10,7; – amblido 16,9ss.), par declaratzgùns aint igl text grec (p.ex. 5,41; 12,42), par explicatzgùns digl spunider (p.ex. 4,5; 4,10; 7,2; 8,26).

Literatura

(otra ca DRG e Handwörterbuch des Rätoromanischen)

- Figliet da la Sutselva* (igl amprem: *Figliet da Schons*) an la *Casa Paterna* 14, 1944; 16, 17, 19, 20, 25, 27, 30, 32, 33, 35, 47, 48, 1943; 1, 1946 cun la spunida da parts digl evangeli digl Marcus.
- G. GANGALE: *Antruvidamaint* [agl lungaig sutsilvan], 1949.
- G. GANGALE: *Bericht über meine Sprachuntersuchungen im rätoromanisch-glotten Gebiet in den Jahren 1943–1949*, *Annalas da la Societad Retorumantscha* 109(1996), p. 27–48.
- G. GANGALE: *Memorandum davart la crisa linguistica della Sutselva*, *Annalas da la Società retorumantscha* 58(1944), p. 54–66.
- G. GANGALE: *Pled e cretta aint il Grischun rumauntsch*, 1944 (versiùn tudestga: «An den Vorsitzenden der Renania, Chur», scret cun la maschegna).
- G. GANGALE: *Rätische Kulturwörterammlung*, Felna 13–14, 1950, p. 1–16.
- G. GANGALE: *Über die rätische Kulturwörterammlung*, Felna 17–18, p. 1–16.
- TH. GARTNER: *Das Neue Testament. Erste rätoromanische Übersetzung von Jakob Bifrun, 1560. Neudruck, mit einem Vorwort, einer Formenlehre und einem Wörterverzeichnis versehen*, 1913.
- Ligia Romontscha, Rapport dal parsura* (S. LORINGETT) pigl onn 1948.
- Ligia Romontscha, Rapport dal parsura* (S. LORINGETT) 20 de mars 1949 tochen ils 19 de mars 1950.
- S. LORINGETT: *La Sutselva agl spievel digls 25 ons lungaigt naziunal*, 1965.
- C. MANI: *Giuseppe Gangale, renovader a disturbader*, La Pünt digls 28–11–1996, 5–12–1996, 12–12–1996 a 19–12–1996.
- TH. RUPP: *Lautlehre der Mundarten von Domat, Trin und Flem*, 1963.
- C. SOLÈR: *Romanisch im Domleschg*, 1988.
- C. SOLÈR: *Romanisch im Schams*, 1991.
- M. UFFER: *Giuseppe Gangale. Ein Leben im Dienste der Minderheiten*, 1986.

Ursi Tanner-Herter

Ils caputschins an Surmeir

Gion Peder Thöni

2. part

Preambel: Cun la preschainta sagonda part scumainza la descripziun dall'activitad digls paders caputschins ainten la regiun Sot-Gôt; chella pertotga las vischnancas da Tinizong anfignen Cunter e Salouf oradem Surses, noua tgi – cun excepziun da Salouf – bellezza baselgias «an stil digls caputschins» dattan perdetga per schi fritgevel operar.

Tgi la pleiv da Rona scu davosa da Sur-Gôt, vign trattada pir ossa, stat an connex cun sia remarcabla situaziun politica: schibagn tgi Rona Sot an la planeira e Rona Soura sen igl mot èn quasi tatgeas e furman perveia dalla suletta baselgia ena suletta pleiv, totga la part soura politicamaintg tar Tinizong. Ad ena fusiun cun la part sot – e damais independenza politica – on chels da Tinizong a sias ouras (1910) betg cunsantia.

Ma ossa seigl cuntinuo cun la translaziun dalla descripziun dallas pleivs tenor las indicaziuns da P. Clemente da Brescia da 1711.

Di Tinizzone e Ravena¹

1639

Dalla pleiv e digls usits digl pievel da Tinizong, siva esser rivos lò igls caputschins, vainsa discurreia avonda ainten igl tgapetel precedent. Cò restigl angal d'aggiuntar, tgi igl P. Francestg Maria da Vigevano² ò, – tiers avoir fatg tant digl bagn spiritual a chest pievel – erigia 1647 da

¹ Terz codesch, tgapetel 5, 219.

² Pertutgond chest P. F. Maria da Vigevano cf. l. part, anotaziun 32.

Ma el è betg sto igl amprem caputschin nia a Tinizong. Bagn on 1634 igls paders surpiglia la pastoraziun, e betg 1631, scu A. Sonder screiva an «Kirchen und Kapellen an der Julieroute» 125. Ma chegl è davanto ambuland, ed igl amprem missiunari caputschin è sto per en mez onn P. Ireneo da Milano, sessour anfignen 1635 «vicecurato» P. Crisostomo da Roveredo, e pir alloura è nia stabel P. Francestg.

fundamaint anse an chest li ena bellezza baselgia³ cun treis altars, ornada cun maletgs⁴ e schi amabla, scu tgi dat strousch ena sagonda an chella regiun. Liaint ins catta er treis ulteriouras belas tgossas: chegl è en maletg dalla Biida Purschela digl Rusari, talmaintg bela e talmaintg devota (v.d. devoziouosa), tg'ins vign tot commuento. Chesta baselgia è de ditgeida a s. Plasch, uestg e marter.⁵

Tgi igls paders caputschins on dasper Beiva, «la pleiv la pi periclitada dalla heresia», eligia Tinizong squasi per «sagond center» da lour activitad an Surses, saro er sa resulto or dalla reputaziun tgi chest cumegn galdiva anc adegna tenor la sia impurtanza scu port da traffic. E perchegl sarogl er da supponer, tgi pudess esser nia erigia cò egna dallas amprenas baselgias dalla regiun, a pêr cun chella dalla impurtanta curt Riom.

Documaints indubitabels⁶ cumprovan cler, tgi a Tinizong i stava segl madem flatg ena baselgia bler pi viglia e mademamaintg dedi- tegeida a s. Plasch. Ena tala è documentada gio per igl 9avel tschent- ner, stat damais a pêr cun tshella rotscha derivanta digl taimp caroling anturn igl onn 800.⁷

³ L'erecziun dalla nova baselgia para d'aveir duvro sies bung taimp. Pertge gio igl rapport da 1643 dalla visitaziun antras igl delego digl uestg dei «ins seia gist ve digl fit- tar igl nov sanctuari». Fitto è chel sto 1647, pero nia consecro pir 1663 ansemen cun otras baselgias novas digl conturn ed antras uestg Duri de Mont.

⁴ Zont la decoraziuns cun pitturas ve digl arvioult digl chor, anromadas da bela stucca- tura, èn remarcablas: scenas or dalla veta digl patrung-baselgia principal, s. Plasch, scu er tshellas maletgs: la s. Tschagna, la stigmatisaziun da s. Francestg, la stgavaz- zada da s. Pancraz, patrung secundar, e l'Annunziaziun a Maria.

⁵ L'anotaziun precedentia dei gio, tgi la baselgia vegia en patrocini dobel: s. Plasch e s. Pancraz, chegl tgi sa documentescha er ve digl maletg digl marteri da chest davos- numno.

⁶ Tenor igl Necrologium Curiense da 1180 veva Tinizong gio alloura en plevant: Odal- ricus presbyter de Tinnazune, cf. *Necr. Cur.* 40.

⁷ Gio la situaziun geografica ed istorica digl li, – d'ena vart scu port da traffic digls Romans e perfign numno ainten igl Itinerari Antonini digl 3. secul, – digl taimp ca- roling center d'ena curt roiala, cun ena atgna baselgia, tgi sottastava agls signours de Wangen, digls quals ella è eida 1258 ve tigl uestg, – alloura scu port da pôssa all'an-

Tinizong: La baselgia da s. Plasch via se dalla sola dalla val, tenor ena fotografia viglia da ca. 1900, cura tgi caputschins eran anc plevants a Tinizong.

Dasper la baselgia parochiala vign gio 1360 numno ena tgaplotta da s. Fluregn, lez sontg plevant da Ramosch, e chegl ainten en documaint tschanto or digl papa durant la dimora sfurzada se agls papas ad Avignon, Frantscha, (1309–77, resp. anfignen 1408). Cuntrara alla

tschatta dalla nova veia alpina biageida 1387–90 an incumbensa digl uestg, port impurtant durant tots igls tschantaners suandonts, – chegl tot ò predestino Tinizong per capitala dalla val. E damais er squasi do igl dretg d’aveir gio fitg bod ena baselgia. En «dretg» tgi ò pir ca. 1850 caschuno en conflict cun igl concurrent Suagnign, cura tgi gl’ò sa tratto tar la posta federala da decider, a tgi dar la preferientscha per installar igl telegraf, e chest chi è ia cun la petta.

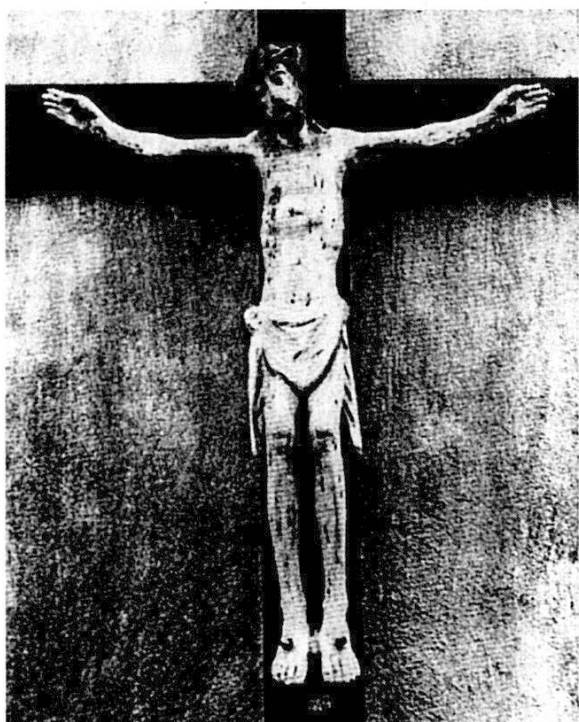
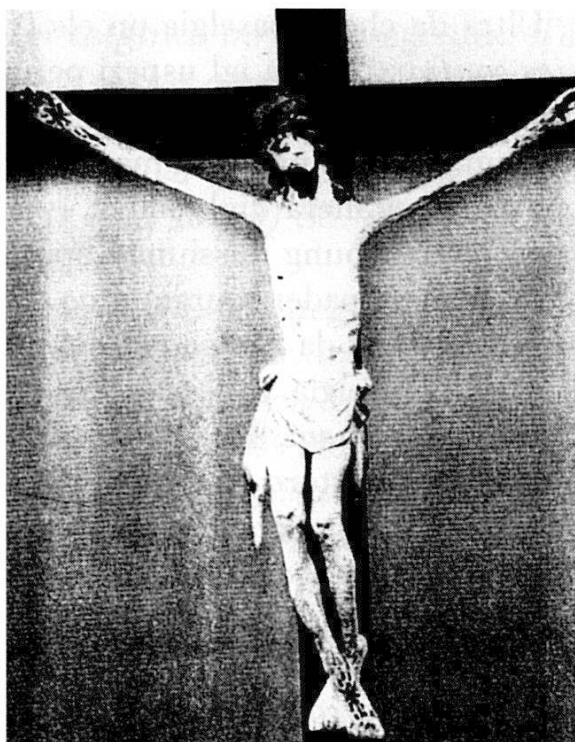
supposiziun da G. Not Spegnas⁸ era chesta tgaplotta betg «la baselgia digls Niebels da Tinizong», igls amprens ministerials (=mastrals) digl uestg, scu chegl tgi er la detga populara pretenda. Ella era pitost ena fundaziun «da famiglia» digls de Marmels, tgi èn suandos a tshels ainten igl uffeci da ministerials episcopals, e chegl gio ca. 1340.⁸ Tgunsch on els survagnia chest post impurtant scu indemnisaziun per la sperdita da lour casti a Murmarera, tg'igl uestg ò piglia per sasez. Ma tgunsch er cun els esser igls sulets equals agls Niebels, pero franc betg manc or digl muteiv, perche gl tg'igl davos da lezza dinastia, Marquart de Tinnetione, è mort 1649 scu canon dalla catedrala ed era damais sainza atgna descendenza. Sainza dubi on igls de Marmels er erigia la tor documentada lez mument tgi els on piglia dimora definitiva a Tinizong, schibagn tgi els pon tuttaveia er aveir surpiglia ella digls anteriours ministerials. Schi G. Not Spegnas dedutgescha da lezza brev d'indulgenza digl papa – scretga an preschientscha da 20 uestgs, damais betg angal scu ena cagna – ella seia stada igl fretg dalle bunas relaziuns digls Niebels (managea: cun chels pi ots), pò chegl gist schi bagn esser sto igl cass tar igls de Marmels, tgi lour patrung, igl uestg ò «mess aint en bung pled» tar igl papa. Forsa tant pi tgunsch, sch'igls de Marmels on sa fatg bels tar el cun biagier ena tgaplotta!

Chesta tgaplotta da s. Fluregn stueva esser manivel dalla parochiala. Chegl ins crei da saveir mussar se antras igls relicts d'en santieri cun òssadeira cattada perfign anc sot la veia digl Mot Furn.⁹ Ed ella existiva anc 1623, scu igl rapport da visitaziun da lez onn relata. Ma er ella era neida donnageda malamaintg tar la terribla arsa da 1610, tgi ò destruia la gronda part dalla vischnanca, ed er la tor digls de Marmels, digls quals igl davos representant è mort curt avant, 1596. Managea è chegl, dalla lengia principala da Conradin igl zòp, la facultad digl qual è eida ve sen la lengia sursilvana, derivanta da Gion, en frar da Conradin.¹⁰

⁸ 1338 surdat igl uestg agl «renumo bandit» Andreia de Marmels igls dretgs exclusivs d'explotar las minas da fier segl Colm da Bovs ed an Val d'Err, uscheia tgi «fitg prubabel abitavan tsherts de Marmels gio da chel taimp a Tinizong», cf. A. GRISCH: *En curt viada tras Surses e sia istorgia*, 57.

⁹ cf. G. NOT SPEGNAS:, *Tinizong, Igl Noss Sulom* 1964, 100.

¹⁰ cf. dr. A. GRISCH: *En curt viada tras Surses e sia istorgia*, 59.

Tinizong. Treis venerabels cruzifetgs: (survart sanester) igl pi vigl, da ca. 1200 (la crousch pero nova) era en'eda an tgesa-pravenda a Tinizong, oss ainten igl museum claustral a Mustér, (survart dretg) Cruzifetg da ca. 1350 ainten la baselgia da s. Mitgel a Suagnign. Igl terz er an lezza pleiv, ma ainten la baselgia da s. Martegn. (Or da: E. Poeschel, Die Kunstdenkmäler des Kantons Graubünden, KDdKG, tom 3).

Ultra da chella baselgia on els (v.d. *P. Francestg M. da Vigevano e sies confrars*) erigia igl uspezi per abitar, fitg cumadevel. E sur igl isch onigl fatg malager en zonn¹¹ plagn nursas, ed all'antrada da chel igl paster cun en bastung ainta mang, mussond cotras, tgi el viglia schurmager sia muntanera digls louvs, – bagn en simbol expressiv per la vigilanza er d'en bung missiunari apostolic.

Igl madem pader souranumno ò er laschea biagier 1648 ena baselgetta se sur igl crest da *Ravena* (Rona), filiala da Tinizong, lò cun dus altars. E chesta baselgia è deditgeida a *s. Linard* ed a *s. Antona avat*, er numno *s. Antieni*. Igl souranumno pader ò alloura banduno Tinizong siva d'aveir pastoro 25 onns ed è ia a sarveir a *Sovegnino* (Suagnign),¹² en li distant gist angal d'ena mes'oura, e digl qual nous niron a discorrer ainten igl endeschavel codesch sot tgapetel seis, scu li correspondent.

Dapreschaint sierva a Tinizong en prer secular e canoni dalla catedrala da Coira.¹³

Dalla remarcabla situaziun politica digl cumegn Rona vainsa gio fatg menziun ainten la curta introducziun: tgi Rona Soura, la fracziunetta segl mot, e tgi porta atgnamaintg suletta igl nom «Rona», totga politicamaintg anc adegna tar Tinizong, siva tgi ena votaziun communal digl onn 1910 ò snaea da dar independenza. Chest Rona Soura è er la part uriunda digl li. Lò stava gio digl 15avel tschentaner ena baselgetta; la consecraziun d'ena tala è stada igl onn 1444, igl patrunadi da s. Linard pero numno pir 1474. Lò era en tschert giuncher Giuli de Marmels guia da chella tgaplotta, e scu tal pudeva el

¹¹ «un seraglio», pled interessant tgi igl vocabulari modern mianc canoscha ple. El corresponda agl franzos «serail», tgi dereiva prevedibel digl terc, signifitgond lò «palaz, harem».

¹² Tenor igl *Liber Bapuziatorum* ò P. Francestg battagea la davosa geda a Tinizong igls 28 schaner 1660. Ma da cò anor ò el gio sarvia Suagnign digl onn 1656 davent e vign numno scu plevant da lò gio per 1658, cf. ser CRIST. WILLI: *Die Kapuziner-Mission in romanisch Graubünden*, 98, 131. Ser Willi noda igl nom digl pader adegna cun «da Vigevano», anpe da «Vigevan» scu P. Clemente an sia labour.

¹³ Successour da P. Francestg è sto per 3 onns P. Agostino da Montodine, assistia da 4 divers socis. 1663 ò scumanzo la curta perioda da prers seculars: ser Gion Giera Scarpatetti, 1663–91, ser Gaudenz à Porta – dalla famiglia nobla da Brinzauls, pi tard er sa numnonnd Schütz – 1691–1706, alloura per en mez onn 1706 ser caplon Augustin Dedual. cf. ser CRISTOFFEL WILLI: *Die Kapuziner-Mission in Rätien*.

ratrer ena dieschma digls abitants tgi tutgivan tar la baselgetta.¹⁴ Tenor igl rapport da visitaziun stava 1623 chella ampresa baselgia anc, vign taxada scu «viglia e stgeira» e «cum tabulato ligneo» = cun pla-fung da lenn. Per la consecraziun digl nov ed odiern sanctuari dat er paretga l'inscripziun sur l'antrada: D.O.M 16(63) SS. Antonius Abbas et Leonardus.

Factum ègl, tgi Rona era da vigliamaintg annò adegna nia pastoro digls plevants da Tinizong. Er siva tg'igls caputschins on surpiglia chella missiun, e tgi tar la pleiv Tinizong tutgivan mademamaintg Mulegns e Sour, anfignen tg'igls ezs èn gio 1649 davantos atgnas pleivs. Chels treis furmavan anfignen 1851 ansomma er en sulet cumegn. Ed anfignen l'arrivada digls paders a Tinizong niva tant chella pleiv, scu tottas tschellas anfignen aintase Beiva pastoradas da Suagnign anor. An tot Surmeir davigl angal 6 spirituals! (Tge differenza, confronto cun p.ex. 1916, noua tg'ins dumbrava 23! Ed oz ischans betg gliunsch davent dalla situaziun scu da lez 17avel tschentaner!) 1623 era plevant a Suagnign – damais er per tschels treis – en Bartholomeus Santus (ni tenor Chr. Willi pitost: Fantus), derivant dalla diocesa da Milang e tarmess cò da cardinal Borromeus.¹⁵

Lezz'amprova da 1910 per – siva tgi tot Rona ò dastgea esser ena atgna pleiv – pudeir obtigneir er l'indipendenza politica da Tinizong, ò mano tar lungas e malamparnevlas dispettas tranter igls dus cumegn durant igls onns 1907–14.¹⁶ Pero sainza success, uscheia tg'igl effectiv cumegn politic Rona Sot, numno Rieven,¹⁷ ò anc adegna ni baselgia ni santieri sen sies agen tarragn, è loancunter siva da 1907 ena pleiv per sasez.

¹⁴ cf. ANDREIA GRISCH: *En curt viadi tras Surses e sia istorgia*, 68, er: archiv episc. mappa 22.

¹⁵ *Actas dallas visitaziuns 1623 e 1643*, archiv episcopal, tenor J. J. SIMONET: *Aus den bischöfl. Visitationsberichten von 1623 und 1643*, Bündner Monatsblatt 1916.

¹⁶ Igl decurs da chesta dispetta è descretg an numerusas actas, uscheia igl recess digl Cunsegl Grond 1911, actas digl Corpus Catholicum, an artetgels digl Freier Rätier 1909, 1911 e 1914, scu er digl Bündner Tagblatt 1911.

¹⁷ Igl nom Rieven dareiva da lò, tgi chesta sponda è propa stada en'eda «la riva, igl rieven» digl lai prehistoric, la consequenza d'ena bova giu digl Piz Sumnegn, tgi ò pluno se val ed ual cun ena farmada gigantica e furmaziun d'en grond lai. Cf. ANDREIA GRISCH: *En curt viada tras Surses*, 69.

Chest Rieven è la descendenta da lez vischnanchign Livizung, tgi sa cattava da tshella vart dalla Gelgia e tgi è betg angal permanent nia mulesto digl furious ual da Tscharnoz, mabagn 1580 nia destruia d'ena gronda bova. Ed unfisos dalla permanenta mulesta antras chellas catastofas on igls ples digl abitants sa colloco da tshella vart, segl «rieven» dalla planeira, tgi era per gronda part anc povra pale.¹⁸

Ma chella dislocaziun stò esser davantada bler pi tard; pertge sot igl rapport da P. Clemente pertutgond Mulegns ligiansa, damais anc per ca. igl onn 1700: «Quando il Padre Visitatore andò à visitar la Missione, Molini era filiale di Tinizzone, dove serviva il Padre F. M. da Vigevano, sotto la Cura del quale erano anco ROVENA, LA-VEZZON e SORR».¹⁹

Li Capuccini vanno à servire à Sovegnino²⁰

1649

Igl amprem tgi è ia a sarveir agl pievel da Suagnign è sto igl P. Francesco Maria da Vigevano dalla Provinza da Milang,²¹ «Uomo degno d'eterna memoria», (*en om dign da perpetna memorgia*). Uscheia ò chel pader surpiglia la souranumnada pleiv igl onn 1649, igls 21 da december, sen talas instantas supplicas da chest pievel dantant tg'el veva anc la pleiv da Tinizong, noua tg'el è sto 25 onns. Ed igls onns restants da sia veta anfignen sia mort²² ò el impundia an sarvetsch da Suagnign.

Cò ò el construia treis baselgias, egna, tgi è la parochiala²³ deditgeida all'Immaculata Concepziun da Maria Virgina, cun treis altars. Ma cun

¹⁸ cf. ANDREIA GRISCH: *En curt viada tras Surses*, 66–68. El menziunescha er las detgas tgi existan anc sur digls davos abitants da Livizung. Dalla gronda bova rapporta er ena paretga autentica digl taimp: igl pittour e cronist HANS ARDÜSER an sia Cronica Retica pertutgond igls evenimaints digl onn 1580, cf. surlonder er G. P. THÖNI: *Surmeir anturn 1600*, Igl Noss Sulom 1976, 54.

¹⁹ P. CLEMENTE: *Istoria delle Missioni*, 217.

²⁰ Libro Decimo, Capitolo sesto, 427 e cont.

²¹ Pertutgond P. Francestg cf. l. part, anotaziun 32.

²² P. Francestg è mort ils 11 zarcladour 1692 cun 87 onns, siva esser sto durant 58 onns missiunari an Rezia. cf. NECR. MISS. e ser CRISTOFFEL WILLI: *Die Kapuziner-Mission*, 191.

²³ «la Matrice», la mamma.

la construcziun da chella ins veva gio scumanzo avant la sia arrivada: egna a s. Mitgel ed en'otra a s. Martegn,²⁴ tottas dus cun treis altars. Mademaintg ò er el scu para erigia ena bela tgesa ni uspezi, cun ageid digl cumegn, la quala sarviro per adegna d'albiert agls caputschins, scu chegl ò gio sa musso.²⁵

Suagnign: La parochiala, baselgia da Nossadonna «igl gioven» digls treis bels sanctuaris. Schibagn burmaintg ligiu sen la sola dalla val, è er chel nia tschanto sen en crest pitost dominant (tenor carta da vista pi viglia).

²⁴ S. Mitgel è nia biagia ca. 1663, jamais avant s. Martegn, noua tgi la consecraziun è stada 1677.

²⁵ cf. igl documaint numno pi tard. «Els (da Suagnign) giaveischan da sot directiva digls paders eriger (per els) ena tgesa manivel dalla baselgia.» Cf. ser CRIST. WILLI; *Die Kapuziner-Mission*, 97.

Betg digltot clers èn igls veirs fatgs, schi P. Clemente screiva, sies confrar P. Francestg «vegia biagia a Suagnign treis baselgias, egn seia gio stada scumanzada avant». Chegl era daveiras uscheia: Scumanzo a biagier la baselgia da Nossadonna igl onn 1632 sot igl plevant P. Gion Crysostomus Guccius, Ord. Min. Reg., nateiv digl Mesoc, damais er betg en caputschin. E fittada è ella stada pir 1643. «Tgapibel, tgi las lavours gevan plang anavant, essend la populaziun da nossa pleiv decimada (per 360 persungas!) antras la pesta sen la mesadad», screiva Bonifaci Plaz.²⁶ Oramai è chest pader sto plevant durant igl biagier; ma sainza dubi on igls caputschins, tgi gidavan or ainten la pastoraziun da Tinizong anor, contribuia lour part. Ma surpiglia la pleiv Suagnign on els pir igl december 1649, curtgi igl plevant dr. Gion Walthier uriund d'Alvagni, sto cò da 1641-49, ò banduno banduno igl li.²⁶

Tgi Suagnign ò bagnbod cuntanschia impurtanza gio perveia da sia dimensiun, glez sa lascha gio dedutgier or da chegl, tgi la vischnanca sa cumpona da treis complexs: Sur Curt, Sot Curt e s. Martegn, er numno Surtouf. L'impurtanza gronda veva anfignen igl 16avel tschentaner chesta vart sanestra dalla Gelgia, tgi dumbrava igls blers abitants, – forse er perchegl tgi lò passava tgunsch gio la veia da comunicaziun romana tranter Riom e Surgôt.²⁷ Manevel dalla tgesa digls Plaz (datada da 1581) «stueva tenor tradiziun esser stada la tga digl plevant, pertge anc 1606 stava chel a s. Martegn, essend lez anc la parochiala da Suagnign. Scu para niva anturn 1525 la plebaneia da Suagnign perfign pastorada d'en plevant, d'en vicari e da treis caplons, egn da s. Rosa, egn da s. Bistiang ed egn da s. Mitgel.²⁸

²⁶ BONIFACI, PLAZ: *La venerabla baselgia da Nossadonna a Savognin*, Igl Noss Sulom 1944, 17, 18.

²⁷ TENOR BONIFACI, PLAZ: *Suagnign e la viglia culegna episcopala*, Igl Noss Sulom 1931, 26.

²⁸ cf. anotaziun 26. ER: ANDREIA GRISCH: *En curt viadi tras Surses*, 37. 27 ed *Urbar digl tgapetelatedral* 64.

Amprema menziun da s. Martegn 1370, scu possess digl tgapetel cathedral.²⁹ 1486 è neida consecrada ena nova baselgia. Chesta baselgia dalla fegn dalla gotica era – tenor igl rapport da visitaziun da 1623 – digltottafatg an arviout, veva en tabernachel gotic ainten la miraglia da vart digl evangeli ed en altar gotic cun alas. Betg tots igls relicts gotics digl vigl s. Martegn èn ias a perder: dus statuas da lez altar, s. Peder e s. Pol, an lagn, orneschan anc oz dretg e sanester igl altar ainten la baselgia da Nossadonna.²⁸

A s. Martegn sez èn perfign conservadas pardetgas anc bler pi viglias: segl «spazzatgà», damais sur igl plafung, è visibla la miraglia dallas dus dulzadas sessom digl (tgunsch pi ampren) clutger romanic cun las dus belas fanestras cun lour artg schi tipic. Chels relicts èn nias biagias ainten igl meir dalla baselgia nova, dantant scu igl nov clutger è nia plazzo sen tshella cantunada digl sanctuari. Ma igl artefact gotic igl pi remarcabel è bagn igl bellezza cruzifetg sot igl artg digl chor; el datescha da ca. 1350.³⁰

Er s. Mitgel è da respectabla tradiziun e vigliadetna. La part giudem digl clutger datescha aglmanc digl taimp medieval, schi betg perfign digl romanic.³⁰ Puspe è igl rapport da visitaziun da 1623 ena preziosa pardetga. El dei: Cò seia anc la viglia baselgia gotica, igl chor an arviout, igl plafung sur la nav an lenn. Altar gotic intaglea cun statuas da Maria, s. Mitgel e s. Anna. E la baselgia vegia tot las plenipotenzas parochialas (= insigniae parochialia). Pero seia ella stgeira ed umida.³¹

Er a s. Mitgel on extgavaziuns digls onns 1960 catto igls fundaments d'ena baselgetta anc pi viglia tgi chella, ena «sala» d'angal 5x9m, cun apsis scu tar s. Cosmas a Mon, damais igl madem tip scu las pi bleras «carolingas». Remarcabel n'è betg angal chegl. Fragments da pitturas cattadas mossan perfign ve sen en uriund patrozini

²⁹ E. POESCHEL: *Die Kunstdenkmäler des Kantons Graub.*, tom 3, Savognin.

Cò vainsa egn digls deplorabels mussamaints, quant «donn» tgi la bagnmanageda premura digls caputschins, da leir dar agl pievel belas baselgias novas, ò er caschuno cun dismetter tants artefacts digl art gotic.

³⁰ E. POESCHEL: *Die Kunstdenkmäler des Kantons Graub.*, tom 3, Savognin.

³¹ Documaint ainten igl archiv episcopal.

da s. Margreata. E duple, tgi a s. Mitgel igl è durant blers tschentanners sto igl santieri dalla pleiv, sliia se pir 1911.³² Ena preziosadad per sasez è er cò igl squasi exact madem cruzifetg sot igl artg digl chor, er chel an lenn-schember, madema execuziun e l'ovra d'en artist indigen, fatg ca. 1350, oramai mecta franc er digl madem artist.

Tenor igls fatgs istorics numnos se cò pò s. Mitgel damais esser dalla madema vigliadetna scu s. Martegn, chegl tgi gio E. Poeschel ò smino.³³ Er las dus novas an chels lis varieschan betg bler pertutgond igl onn da construcziun: s. Mitgel anturn 1660, s. Martegn anturn 1685. Consecraziuns 1663 e 1686. Uriundamaintg veva s. Mitgel divers dretgs specials: conservar igl Sontgissim, igl crap da batten ed igl santieri.³⁸

La premura da P. Francestg M. da Vigevano, sch'ins risguarda igls strapatschs per planisaziun, angaschamaint d'architects, pittours e manuals e betg manc l'execuziun e zont la finanziaziun da tants novs sanctuaris, vign betg per navot numnada adegna puspe digl autour P. Clemente, «di sacrificarsi per la fede». Mussamaint eclatant è er igl angaschamaint per la pleiv Suagnign: dus baselgias novas, e gronda contribuziun ve dalla terza, la posterioura parochiala.

*Chesta baselgia da Nossadonna ò nigra precedenza gotica, ma pò esser ena pardetga tot aparti per evenimaints digl taimp, uscheia per igls sacrificis tg'igls noss pardavants purtavan per eriger lour sanctuaris. Pertutgond igls evenimaints an connex cun l'erecziun da chesta baselgia ans ò noss amei ed istorgiograf local, scolast Bonifaci Plaz (1906–1961) compilo ena preziosa labour.*³⁴

*Dantant scu per igls 100 onns tranter 1525 e 1620 ins catta nudo betg en sulet plevant a Suagnign – en ulteriour mussamaint per la mancanza generala da tals – cumpara 1623 en Bartholomeo Santus,*³⁵

³² A. SONDER: *Kirchen und Kapellen an der Julieroute*, 113.

³³ cf. anotaziun 30.

³⁴ BONIFACI, PLAZ: *La venerabla baselgia da Nossadonna a Savognin*, Igl Noss Sulom 1944, 16.

³⁵ Ser CRIST. WILLI: *Die Kapuziner-Mission*, 97: «Igl nom ainten igl codesch dalla pleiv stò pitost neir ligia cun en F, damais scu Fantus.»

derivant da Bregunzio, diocesa da Milang. Ad el ò Suagnign d'an-graztger ensatge tot aparti: tgi a cò igls codeschs digls battens, da lètgs e mortoris scumainzan gio 1623, schi bod scu schiglio suletta-maintg a Müstair.³⁶

Ma gio en onn sessour cumpara scu plevant igl ampren pader, pero betg en caputschin: P. Peder de Jegu (forsa da liger «de Jesù?»), digl urden digls Minorits. Per el ins sainta anc oters noms, uscheia de Dinando (da Dinant?) e de Fremeux. Perchegl pò el perfign esser sto en Franzos u dalla Belgia. Gio 1624, è el turno an sia patria.³⁷

Suagnign era betg ena leva pleiv, e tgi stueva «neir fatg enpo urden» mossa gio la preteisa da P. Francestg: igls guias-baselgia duessan neir reeligias mintga dus onns e ston mintg'onn dar rendachint. E zont an connex cun Suagnign, tgi festivescha «purdananza» gist an treis baselgias, sa fetscha valeir anc en oter discomet: tar chella festa vignan dapartot ansemen tots igls plevants dalla regiun, e cotras tralaschan els igl sarvetsch divin digl agen li. Pigl futur è chegl scumando!

Igl mument dalla consecraziun dalla baselgia da Nossadonna (1643) ègl er nia mido la stipulaziun da 1606 pertutgond igls sarvetschs divins, e chegl uscheia.³⁸

A Nossadonna: Venderde Sontg, Glindesde Pasca, Tschuntgesmas, Soncuncrest, Nadal, Unfans-innocents, e tottas festas da Nossadonna.

A s. Martegn: Pasca, Bunmang, Dum. da Palmas, Sonda Sontga, Anzainzas, Glindesde Tschuntgesmas, ss. Trinidad, Numnasontga, Nadalnotg, s. Gion Evangelist. En mussamaint, tge impurtanza tgi s. Martegn veva anc!

³⁶ Ins dastga supponer, tgi igl manar codeschs dalla pleiv ò dapartot scumanzo lez mument, tg'igls paders on surpiglia chella, uscheia a Lantsch 1627, a Sour p.ex. scu-mainzan els pir 1683.

³⁷ El vign perfign tignia per derivant dalla Britannia, – chegl tgi pudess pitost esser managea la Bretagne an Frantscha, cf. J. J. SIMONET: *Die katholische Weltgeistlichkeit Graubündens*.

³⁸ Rapports dalla visitaziun da 1623 e 1643., archiv episcopal.

A s. Mitgel: Bunea, Gievgia Sontga, Marde siva Pasca e Tschuntgesmas, la sagonda messa da Nadal.
Las dumengias: 3 gedas a s. Martegn, 2 a Nossadonna e 2 a s. Mitgel.

Gio chel «urden digls sarvetschs divins» documentescha, quant fala-tschousa tgi la pleiv Suagnign pudeva esser.

En maletg, tar tge tot tgi gl'era necessari «da far urden» sa resultescha er or digl fatg, tgi lez onn 1643 èn nias cresmos betg manc da 226 persungas. Sen ena populaziun da bung 300 olmas eran franc blers da chels gio carschias!

I sa lascha navot absolut excluder, tgi er l'erecziun dalla baselgia da Nossadonna a Suagnign vo – aglmanc per part – anavos sen en vut fatg digl pievel. Ins stò numnadamaintg trer an consideraziun igl suandont: Igl era igls onns dalla bagn pi sgarschevla pesta, tgi gl'ò ansomma do tar nous. Scumanzond igl settember 1629 (scu para a s. Mitgel) ò ella angal an dus meis raffo davent 232 persungas. E per citar scu tgi stat scretg: «Igl onn digl saleit 1629, igls 18 d'otgover, fò cun inspiraziun divina P. Peder la proposta agl cumegn Suagnign d'eriger ena nova baselgia an onour dall'Immaculada Concepciun ...»³⁹

Lagn ossa pero cuntinuar cun igl rachint tenor P. Clemente:

Las intensivias fadeias ed igl bagn fatg antras igl operar da chest pader – (anc adegna i sa tratta da P. Francestg M. da Vigevano) – an 58 onns ainten la missiun èn usche gronds, tenor chegl tgi nous cattagn nudo, tg'ins pò strousch creir. El ò pero confesso cun atgna bucca, tgi ad el ainta mang («nelle sue mani») i vegian ple tgi 50 eretics revoco l'eresia («abjurato l'Eresia»). Ainten igls divers lis, noua tgi el era sto, veva el catto igl pievel «ignorantissimo» ainten lass tgossas da cardientscha, e chegl talveisa, tgi pacs, ea, squasi nign saveva ni far igl segn dalla sontga crousch ni deir igl babnoss, igls diesch cumondamaints, ed anc otras mancanzas, scu tgi gl'è nia descretg an blers oters lis.

Per trer la gliout or dalla stgiradetna dall'ignoranza⁴⁰ pradgeva el durant igl onn betg angal da mintga festa, ma digl taimp da curesma

³⁹ BONIFACI, PLAZ: *La venerabla baselgia da Nossadonna*, Igl Noss Sulom 1944, 17.

⁴⁰ «Per cavar i popoli dalla tenebra dell'ignoranza».

mintga de; ed adegna sa tigniva el ve d'en cuntign («un soggetto») tg'el tigniva per necessari. Uscheia trattava el en'eda digls sontgs sacramaints, en'otr'eda digls 10 cumondamaints, alloura digl simbol apostolic («del Simbolo Apostolico»??), e themas sumigliants, cun igls quals el niva d'illuminar las olmas digls auditours cun la gleisch dalla verdad. Veir ègl bagn, tgi chi e lò el veva da far cun gliout «da testa deira» e figias sen lour persvasiun,⁴¹ ma el ò mai pers la fidanza ainten Dia, tgi lez magna la tgossa an bagn.

El ò institua cò la Cumpagneia digl Sontgissim Sacramaint, ò piglia se («scretg aint») bleras persungas da l'egn scu da l'oter sex (v.d. omens scu femnas) ainten igl urden dalla Terza Regla digl pader s. Francestg, las qualas veivan tenor igl vut da castiadad, renuvond chel onn per onn.

Finalmaintg, igl onn 1692, igls 11 da zarcladour, cargea da daples maretts tgi onns, avend cuntanschia la vigliadetna d'88 onns, ò el randia sia olma agl sies creatour, gnond tignia per en sontg,⁴² accompagnea alla fossa d'en pievelung e per cordoli general, uscheia tgi pareva, i seia mort igl bab da tots. Ed ordvart ventirevel sa chintava mintgign tgi ò dastgea esser an possess u d'ena scrotta digl sies vistgia, ni d'en'otra tgossa stada duvrada dad el.

La sepultura è neida fatga d'ena rotschada da spirituals,⁴³ betg angal da caputschins, ma er da prers e digls urdens digls souradescretgs,⁴⁴ tgi on tots canto solemnamaintg igl uffeci, e chegl uscheia, tgi schi el (igl defunct) è er sto mort cun igl corp, el veiva anavant ainten la ragurdientscha e niro a veiver per adegna ainten la memorgia digls posteriours (igls descendents), gist scu chegl tgi speragn tg'el veiva glorious an tschiel.

Ossa, pertutgond igl ospizi da chel li, duess ins saveir, tg'igl pievel da Suagnign desiderava schi fitg da tigneur cò per adegna igls caputschins, e perche gl ins ò sa cunvignia da biagier per els igl numno ospizi, tgi duess rastar sies an perpeten,⁴⁵ scu in pò piglier igl migler or digl screi-

⁴¹ «Alcuna volta trovava persone ostinate e fisse in loro parere».

⁴² «Con fama di Santità»

⁴³ «Da una moltitudine de Sacerdoti».

⁴⁴ Cun «le Compagnie di sopradiscrete» ègl managea las Confraternitads digl ss. Sacramaint e digl Terz Urden da s. Francestg.

⁴⁵ «Che fosse perpetuo per essi».

ver suandont, retratg digl original autentic de verbo ad verbum, e tgi sa cloma scu suonda:⁴⁶

Riom: La bela baselgia da s. Lurintg, cun igl clutger «venezian». Regorda la rudela orva ve digl clutger, tgi Riom veva scu sulet en'oura-baselgia gio avant l'arrivada digls caputschins? Ena remarcablada è bagn er igl cot anc sur la crousch-clutger. El è usito tar igls refurmos, ma è da vigliamaintg annò simbol dalla restianza.

⁴⁶ Tenor la translaziun dada ainten CRIST. WILLI: *Die Kapuziner-Mission in Rätien*, 97.

In Nomine Domini

A tots chels tgi ligian u saintan liger seigl paleso, tgi igl meis da december digl onn 1649, cura tg'igl plevant da Suagnign è ia utro, l'onorevla e ludevla radunanza communalà ò sa cunsiglia perveia digl pladeir en nov plevant. Tignond chint digl fatg, tgi igls paders caputschins a Tinizong on do se la pastoraziun agls Mulegns e tgi els pudessan, gatzga alla schi pitschna distanza, franc er sarveir a nossa pleiv Suagnign, ò igl cumegn antras igls sies suprastants laschea supplitgier instantamaintg igl Reverendissim Monsi-gnour Uestg da Coira, Johannes Flugli, tg'el viglia lascher els a cò. Els gja-veischan da, sot directiva digls numnos paders, eriger per els ena tgesa ma-nevel dalla baselgia dalla Immaculada Concepziun...

Chegl è gist angal l'introducziun digl documaint, tgi cumpeglia quasi dus paginas digl codesch. D'interess èn forsa anc las persunalitads tgi on stuia approbar la cunvagnientscha:

«Huic conventioni iussu Illustrissimi Episcopi factae, accessit etiam auctoritas Illustrissimorum, ac Reverendissimorum D. D. Caroli Caraffae anno 1654, et Federici Borromaei anno 1655, Nunciorum Apostolicorum in Rhaetia etc. qui ambo illam approbarunt, et confirmarunt, expressius declarantes»:

*tgi vignan surdos ad els igls dretgs e la proprietad
digl ospizi e digl iert scu possess da lour communitad.⁴⁷*

Di Reams, Conter e Presanz⁴⁸

1639

La communitad da Riom e da Cunter è, siva d'aveir fatg la sagonda istanza agl prefect per survagneir igls caputschins per la tgeira spiri-tuala da lour olmas, finalmaintg neida consolada igl onn 1638. Dantant èn nias destinòs igls paders *Steffano da Gubbio* scu predicatour e *P. Domenico da Monte Leone*, derivant dalla provinza dall'Umbria, sacer-dot.⁴⁹

⁴⁷ P. CLEMENTE: *Istoria delle Missioni*, 429.

⁴⁸ Libro Sesto, Capitolo Sesto 219.

⁴⁹ Pertutgond l'interessanta differenziaziun da funcziun tranter «predicatour» e «sacer-dot» cf. l'amprema part sot anotaziun 16, an Annalas 1996, 163. Er ser C. WILLI: *Die Kapuziner-Mission*, introd. IV.

Cunter pero è filiala da Riom, noua tgi, per regla, treis caputschins on lour dimora. Egn da chels vo mintga dumengia a Cunter a sarveir cun la messa, predgia, dat dutregna e festivescha las vespras ed otras funcziuns spiritualas, scu deir igl rusari, las litaneias ed otras devoziuns sumigliantas, tgi fon sa rimnar igl pievel ainten baselgia.⁵⁰

Siva digls rapports pertutgond igls Mulegns ò P. Clemente mai ple «lamanto» dallas deplorablas relaziuns segl camp religious. El so naturalmaintg er betg anc citar cò tgossas tgi en oter perscrutader da pi tard ò catto, P. Rocco.⁵¹ Chel so da relatar, tgi er a Riom nign veva ple grond interess per la baselgia e premura per fatgs da religiun. Pertge «Mianc angal per igl damagler on els lia acceptar igl P. Diodato, tgi leva gidar or, 1631, gnond se da Tumegl, anfignen tgi vesan puspe en plevant».⁵¹ Ed igl ampren pader rivo cò vegia rachinto d'aveir catto chella pleiv an schletas relaziuns e malissimaintg administrada. Igls bagns an possess da baselgia e plebaneia eran per gronda part usurpos, v.d. tschifs davent da privats, ed ainten baselgia senza mantgeva perfign igl tabernachel.⁵²

Tgi so, schi la detga existenta sa referescha tuttegna pitost a chest ampren taimp digls caputschins a Riom, e betg «agls davos paders», – er schi dus tgossas èn mecta contradictorias, numnadaintg, tgi – tenor P. Clemente – d'ena vart chels da Riom vegian gia ruia e suppligia talmaintg igl prefect digl urden d'igls tarmetter igls paders, – da l'otra on chels gio siva angal 6 onns puspe fatg igl pentel, chegl tgi è franc adegna angal capito sot extrem sforz.⁵³ Tg'igls paders fissan nias scatscheas, scu la detga rachinta. Chella vo uscheia:

⁵⁰ Schi P. Clemente discorra da «treis caputschins», corresponda chegl pir per siva da 1647, pertge digls 1638 anfignen 1644 èn numnos per Riom angal P. Stefano scu plevant e P. Domenico scu soci, damais gidanter, cf. CRIST. WILLI 76.

Cun chesta curta introducziun calan cò las indicaziuns per Riom, continueschan pero sporadic pi tard.

⁵¹ P. ROCCO DA CESINALE: *Storia delle Missioni dei Cappuccini*, tom II, Roma, tipografia Barbera, 1872, p.ex. 188.

⁵² Cito tenor ANDREIA GRISCH: *En curt viadi tras Surses*, 29.

⁵³ cf. igls fatgs rachintos per Beiva.

Igls davos paders seian nias scatzgeas da Riom. Commembers d'ena tscherta famiglia, tgi sa numnava «Bretgers», duessan aveir catschea els giuador da vischnanca largiond siva crappa.

Trattos an schi miserabla moda vegian igls paders predetg alla vischnanca treis grondas disgraztgas, tranter chellas egna perveia dall'ava ed egna causa digl fi. Per preservar la vischnanca dalla disgraztga antras ava – la cala ins tameva no digl ual tgi corra tras Riom – vegian las femnas piglia se per vut da recitar mintga seira da rusari las litaneias tar tots igls sontgs, chegl tgi davainta anc adegna.⁵⁴

Per deir anc en'eda: tgi so bagn, sch'igls paders èn alloura tuttegna betg stos talveisa bagnvias a tots, perchegl tgi els on – cattond er cò la pleiv administrada schi mal – surtot stuia pruar da rabagler no puspe igls bagns tgi tutgivan a baselgia e pleiv? Ins ò angal da liger igl protocol tschanto se 1697 da P. Marco da Bione cun occasiun d'ena revisiun digl rodel digls numnos bagns, sto fatg – finalmaintg! – 1682 digl sies antecessour P. Paolo d'Agnosegno. Per «far urden» en'eda e fixar «per an perpeten», quant tgi mintga casada debitescha alla baselgia u an crenas pantg u an bloztgers e ranschs, scu er, tge flatgs tgi seian stos mess da mintg'affitader scu siertad per chellas taglias. E per gio dar a tot la duevla peisa on las persungas las pi reputadas gia da sottascreiver, uscheia:

Io, Gio:(vanni) Simeon Frisch, Landvogt di Sorset, Come Vicino di Riamps, Confermo in Supra

Ich, Johannes Bonifacy v. Marmels, als Kirchenvogt auch im Namen aller Kirchenvögt

Ich, Jacob Walthier, derzeit amma(n) daselbst, beschein auch im namen der ganzen ge:(meinde)⁵⁵

Igl soura cito è tot chegl tgi P. Clemente rachinta da Riom. Siva rapporta el – er dètg pac – dallas filialas Cunter e Parsonz, tar las

⁵⁴ ANDREIA STEIER: *En curt viada tras Surses*, 29. Tenor deir da vaschigns da Riom ò igl usit existia anfignen aint per igls onns 1970.

⁵⁵ *Urbarium ecclesiae parochialis s. Laurentij ac Parochiae Reamensis*, 1697, archiv parochial Riom. Cf. er G. PEDER THÖNI: *Tgasper Frisch, igl erox da Ses*, Igl Noss Sulom 1989, 152–154, pertutgond igl possess da schaschant e dallas sierezzas sottamesas alla baselgia.

qualas nous turnagn pi tard. Ma da Riom ins canoscha en munt interessantas tgossas, zont cun ans refereir sen en passus dall'istorgia da P. Clemente:

Ma turnond puspe tar Riom, Parsonz e Cunter: an mintgign da chels lis on igls caputschins biagia da fundamaint anse ena bellezza baselgia e furnia per ellas fitg bela paramainta ecclesiastica.

Cunter: Fatscheda dalla baselgia da s. Carlo Borromeo, pi agl fons la tgesa-pravenda. Gist vign fatg da nov la piazza davant baselgia, cun ena bela truasch octagonal. Dretg da chella stavan l'amprema baselgia ed igl santiera. (Foto gpt)

Piglveir, cun raschung dastga P. Clemente remartger chegl. E ple tgi santign chest «hanno fabbricato una nuova chiesa», e daplè tg'ins vign betg or digl smarvegl, tge tgi stat davos chels simpels plets, – ena nundetga premura da chels paders per dar agl pievel – tgi era tenor notizas digl taimp sainza dubi «sotnutria» an fatgs religious – betg angal nov anim antras igl pled pradgea, mabagn er sanctuaris tgi animavan el tar devoziun e fervenza. Er schi cotras (chegl tgi vagn gio detg sot anotaziun 29) els on an tot bagnmanager destruia bietgs or da epocas d'en stil tgi vess oz inappreziabla valeta artistica ed isto-

rica. Chegl è zont er sto igl cass tar Riom. Tgunsch era er lò la baselgia mengia pitschna per ena populaziun da 200 olmas (Parsonz 80 e Cunter 98), scu sa cloman las indicaziuns digl ampren pader nia cò, P. Stefano da Gubbio.

Ea, vigls e venerabels relicts davigl zont an chesta «Villa Riamio» numnada gio ainten igl urbar caroling scu center dall'administraziun fiscala regiunala digl imperi, chegl tgi el è er rasto sot igl domini digl uestg (siva da 1258). Surses tutgiva tigl ministeri Impitinis (Mistail), cun il center Riom, tgi veva en'atgna baselgia,⁵⁶ possess digls rètgs Germans, tgi on mintgamai surdo l'administraziun a lour vasalls tratgs notiers, uscheia er agls signours de Wangen no digl Tirol, tgi vessan d'aveir erigia igl maiestous casti da Riom.⁵⁷

Tgunsch era Riom ansomma la baselgia centrala dalla vallada, e betg Mistail, scu chegl vign pretendia.⁵⁸ Interessant pogl esser, tgi documaints rapportan gist da dus consecraziuns da nov, uscheia 1461 e 1493, damais tgi ena nova baselgia – e chegl sainza dubi ena gotica scu Salouf e Stierva – è neida construeida an dus etappas. Puspe è lez rapport da visitaziun da 1643 ena preziosa pardetga, inditgond, tge bietgs tgi existivan avant «la destrucziun» antras igls caputschins. Cò santignsa, tgi s. Lurintg seia trasatras an arviout, vegia en tabernachel gotic ainten igl meir ed en clutger cun dus sains. Anc en'otra raritad: en'oura ve digl clutger, chegl tgi detta angal a Savognin, a Farrera ed eгна an Surselva. Daple davigl cò anc 1864 en sains cugl millesim 1414 ed ena stgaffa da 150l. Gio allontano e ramplazzo antras en nov era tar la visitaziun da 1643⁵⁹ igl altar gotic cun alas e nia

⁵⁶ *Cod. Dipl. I, 299.*

⁵⁷ Nagliour stattigl pero documento, tgi igls conts de Wangen vegian biagia igl casti! E l'amprema menziun da chel cattainsa pir 1258, cura tgi chels on vandia casti e possess a Riom ed utro ainten la val agl uestg Heinrich III. da Coira. cf. p.ex. A. v. CASTELMUR: *Burgen und Schlösser des Kts. Graubünden*, 1944, 43, er p.ex. E. POESCHEL: *Burgenbuch*.

⁵⁸ E. POESCHEL: *Kunstdenkmäler des Kantons Graub.*, tom 3, 226.

⁵⁹ Tenor igls rapports da visitaziun avantmang è Surmeir nia visito digls delegos digl uestg 1623, 1643, 1710, 1763 e 1802, cf. J. J. SIMONET: *Aus den bischöfl. Visitationsberichten von 1623 und 1643*, Bündner Monatsblatt 1916.

pandia ve dalla pare davos igl nov. Tar la construcziun dalla baselgia nova (1676) è el nia mess oradem ve dalla pare da vart cunter seira. Cun biagier aint 1810 la lobgia ed igl orgel ins ò deponia igl altar an tga pravenda e las statuas per part ainten en cantung sen lobgia. 1856 è tot nia vandia, ma noua tgi sa catta oz n'è betg ancunaschaint.⁶⁰

Graztga agl numno rapport ins so anc oz, tge statuas tgi ornavan igl altar gotic, numnadamaintg 5: Maria, s. Lurintg, s. Niclo e dus sontgas Purschelas. Sen las alas erigl malagea s. Fluregn, s. Margreta ni M. Magdalena e s. Barbara. Davos sen altar ed alas la scena ainten igl iert Gethsemane. Preziosa infurmaziun dava zont l'inscripziun sen igl pe digl edifeci:

*Anno millesimo quingentesimo me fecit
Yvo dictus strigel in meming(n) imperiali*

Damais en altar digl pi renumo sculptour svobes! Chel vess oz ena valeta nuncalculabla!

Scu dapertot utro on igls paders er introduia cò «gidanters» per la pastoraziun, uscheia surtot en caloster. Ma scu impiego dalla baselgia i vign a Riom perfign gio numno er en scolast, schizont per nom: Daniel Bonifatius. E scu tgi para vign chel apprezia betg pac, pertge tiers abitaziun e lenna rateira el digls paders en salari da 100 fl (ranschs) e vetiers anc 50 digl cumegn. Damais ena vischnanca ordvart progressiva per lez taimp.⁶¹

Pertutgond igls calosters santignsa ansomma tgossas interessantas ainten chest rapport. Da chel «amploster» da Beiva relatan gio igls paders sez.⁶² Ma gist da lò son igls visitaders da chintar igl pi bler: El sa

⁶⁰ E. POESCHEL: *Kunstdenkmäler des Kantons Graub.*, tom 3. E vandia a Winterthur è el er mai nia, cf. J. J. SIMONET 33.

⁶¹ Scu tgi gl'era ena excepziun d'aveir ena scola aint igl li, e quant stgers tg'igls scolasts eran, per glez stat scu exaimpel Hans Ardüser, tgi ò en taimp er fatg scola a Suanign, siva a Lantsch, per alloura sa casar a Tusang. Perfign aint da Stierva, e damais er digl antier ulterior conturn, nivan giuvenots tar el a scola. Cf. G. P. THÖNI: *Surmeir anturn igls 1600, sur da veta ed operar da Ardüser.*

⁶² cf. l'amprema part sot Beiva.

noma Giovanni Lazar e para dad esser renumo perveia dalla sia grossa antrada. Bod ainten l'antiera val ò el debitours: igls signours de Salis da Bargiaglia on da furneir ad el da mez settember 2 rupps pantg⁶³ ed anc 2 fl. an daner. Gudintg Grisch da Beiva debitescha ad el annualmaintg 1 crunga, Stefan Polter (tgunsch Poltera) da Stalveder 1/2 fl. Da chels da Riom e da Cunter survign el 2 curtangas grang, perfign da Casti eгна.

Tgi tgi è chel mument 1623 caloster a Riom santignsa betg; a Sua-gnign loancunter seia igl Jeri de Ca Clara gio 12 onns an sarvetsch, e schi el fetscha chegl anavant an urden possa el star 18 onns.

Digl caloster da Tinizong ò igl pader da lò scu para sa lamanto tal-maintg, tg'ins ò tot amblido d'inditgier igl nom ed oters detagls.

Ma scu vessan igls calosters – aglmanc tscherts – savia esser oter, sch'ins sainta er tgossas stravagantas digls prers sezs, lour superiours! E vessigl oramai savia esser miglers tgi chegl tg'el era igl antier pievel? An chel gro ins viglia remartger chegl tgi P. Clemente screiva da lez prer «ignorantissimo» tgi veva pastoro onns or Salouf e Parsonz, e quant «ignorant» an fatgs religious tg'igls paders vevan catto igl pievel an tots chels lis.⁶⁴

Surpiglia tg'igls paders on gia la tgeira da chesta vegna spirituala, onigl la cattada plagna spegnas d'errours causa d'ena grondissima ignoranza ainten tot. Pertge radunond igl pievel per instrueir el ainten igls fatgs rudimentars dalla dutregna cristiana, onigl strousch catto egn sullet, tgi vess savia far igl segn dalla crousch, ni vess savia numnar se igls cumondamaints da nossa sontga religiun. Pertge, siond stos lung taimp sainza plevant e cun alloura anc aveir tals scu igl numno, («ignorantissimo») – tge vessigl uscheia er savia amprender?

Pero erigl dètg lev da manar chel pievelet, siond da buna pasta e tots catolics. Uscheia tgi applitgond lour usitada diligenza, igls paders on reuschia da rabagler el tar ena veta da zont gronda perfecziun («di

⁶³ 1 rupp era anturn igl onn 1850 ca. 8,3 kg.

⁶⁴ P. CLEMENTE: *Istoria delle Missioni*, 220 e 221. Rachinto sot Parsonz e Salouf e tgi vala oramai per tottas treis, resp. quatter pleivs.

somma integrità»). Igl's mattatschs bagn instruias ainten las verdads spiritualas surpeglian sarvetschs ainten baselgia, noua tg'ins cattava avant betg en sulet, tgi vess sarvia sarveir dalla messa. Igl's carschias frequaintan diligentamaintg la baselgia ed igls sontgs sacramaints. Ansomma ò tot sa mido talmaintg an bagn, siva tgi tot (*la gliout*) exequescha chellas acziuns da pietad cristiana, scu ellas èn descretgas ainten igl amprem codesch, quart tgapetel.

*Tgi la situaziun sen tarragn religious ò planget propa sa migliuro, glez sa resultescha er or da pitschens detagls menziunos, p.ex.: tgi ossa (1643) i detta gio 10 spirituals ainten la regiun, anstagls da 6 scu anc menziuno 1623.*⁶⁵

Er angal pitschnas midadas organisatoricas on magari contribuia ad ena migliuraziun, uscheia cun piglier davent a Salouf la pastoraaziun da Paronz e liier chella cun Riom. Strousch influenza on gia pi pitschnas midadas, p.ex. da manar aint a Riom e Suagnign «la moda talianga» da pender la gleisch perpetna ainten igl artg digl arviout, e betg ple tenor «la moda tudestga» d'ena vart digl tabernachel ainten igl meir.

*Sch'igl P. Clemente reparta en lod er agls Riomers, vala chel navot usche absolut. Pertge anvers igl uestg, siva da 1258⁶⁶ patrung politic dalla Tera Surses e dad els, onigl magari sa musso scu subdits da dus fatschas. An tottas dus funcziuns, scu uestg e scu regent politic, veva chel a cò dretgs tgi tangevan betg angal la cuminanza antiera, mabagn er igl singul. Uscheia anfignen 1308 igl dretg da metter el igl plevant, la schinumnada collatura, tgi el ò alloura cedia giu – ma betg forsa alla pleiv senza – mabagn agl tgapetelatedral ancunter dretgs ad Ardez.*⁶⁷

An sies possess era er la gronda e viglia curt Riom⁶⁸ cun betg manc da 15 colons e 5 agens («Eigenleute»), tranter chels p.ex. ena tscherta

⁶⁵ cf. J. J. SIMONET: *Visitationsberichte*, 18: «Der Klerus ist zahlreicher und hat gute Schulen durchgemacht. Auch sind mehr Bündner darunter.»

⁶⁶ 1258 ò uestg Heinrich IV. cumpro cugl casti er tot tschel possess da Berall de Wangen.

⁶⁷ Fatg uscheia digl uestg Siegfried v. Gelnhausen, cf. MOHR: *Cod. Dipl. II*, 279.

⁶⁸ Ena «curt» u mereia, en bagn pi grond e complex agricol derivant gio digls taimps carolings anturn igls onns 800. Talas curts eran a Misteil/Prada, Salouf, Suagnign e

Anna de Furca, tgi veva marido en Vallesan,⁶⁹ subdits tg'el pudeva vender tot tenor luna e basigns. E damais surtot igl dretg sen las dieschmas, tgi chella considerabla curt veva da sbursar onn per onn. Tenor igl rodel igl pi vigl⁷⁰ cumpiglivan igls bagn digl uestg ve dalla curt Riom 150 gioufs («Joche») êrs e pros, 3 1/2 alps, 12 culegnas, 1 mulegn ed ena baselgia cun la dieschma da Riom e da Tinizong.

Risguardond chella ferma dependenza dalla graztga digl uestg ins smarvegla betg, tgi chels da Riom on lez onn 1546 – sustignias da chels da Casti – burmaintg stuia tigneir cun el, curtgi tar la Dieta dalla Leia dalla Tgadé a Tavo – sa basond sen igls conclus dallas Leias a Glion (1525/26) – ins leva ansomma piglier davent agl uestg tots sies vigls dretgs territorials.⁷¹

Ma curt sessour on er els sa mess cunter igl uestg: 1552 ni 1559, cura tgi gl'on – voluntari u sfurzos da tshels Sursetters – stuia u lia acceptar, tgi la Tera Surses ò piglia davent agl uestg sies vigl dretg da nominar sez en castellan episcopal per administrar la regiun, cun sedia segl casti Riom; da cò davent ins ò digl Cumegn Grond eligia sez igls agens guias, igls «Landfogts».⁷²

Riom. Ellas cumpiglivan ples casamaints purils cun tgesa e clavo, iert e curt, pros ed êrs ed aclas, scu er igls dretgs sen avas, mulegn, rezgias, fuschignas, astg e pastg e gôt. Alla testa da mintga mereia u colonia stava igl mêt (maier u migiour, squasi ministerial = mastral da pi tard). Agl singul travagl puril («eine Hub») stava avant igl massér («Huber»). Els tots, scu er igls «tauners» (luvrants, manuals) eran subdits digl patrung dalla curt, cò digl uestg. Administratour suprem da lez era igl «landvogt» cun sedia segl casti. Cf. A. GRISCH: *En curt viada tras Surses*, 22.

⁶⁹ Igl «colons», damais igls singuls pours, v.d. lour famiglia veva igl dretg stabel («Erbrecht») segl travagl tgi luvravan, magari da generaziuns annò, cf. J. G. MAYER: *Geschichte des Bistums Chur I*, 545, er Urbars digl archiv episcopal.

⁷⁰ Igl istoriograf Caro ò pero scu para compruvo, tgi sa tratta cò betg d'en rodel digls possess digl uestg da Coira, mabagn d'en index digls bagn appartenents agl imperi, ed el igl datescha digl taimp da Ludvig igl Pietous, damais anturn 831. CARO: *Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung*, Bd. XXVIII, er A. GRISCH: *En curt viada tras Surses*, 28.

⁷¹ FR. JECKLIN: *Materialien II*, N. 231.

⁷² Tenor A. GRISCH: *En curt viada tras Surses*, 26, fiss damais «igl davos landvogt episcopal» sto Jacobus de Baselga ed igl ampren «guia dalla Tera» Joannes à Caminada. Cf. er C. DECURTINS: *Crestomazia X*, 205, scu er *La detga digl davos castellan da Riom*, *Crestomazia X*, 677.

Chegl è pero sto la consequenza digls taimps gio politicamaintg talveisa turbulents, tgi on gia lour origen tigls conflicts confessiunals, noua tgi ena regiun e pleiv siva l'otra ò sa fatg libra dalla summissiun agl uestg, tgi cun sa cumprar liber digls «tschains-fier», v.d. dieschmas stadas fixadas digls regents «per an perpeten», tgi antras ruptura radicala, zont giOND ve tar la nova cretta.

Tgi «ansomma tot ò sa mido talmaintg an bagn», scu vagn gist santia deir digl cronist P. Clemente, – e tgi chegl è sto d'angraztger agls paders, lez attest dat er ena persunga tot aparti, numnadamaintg landvogt Tgasper Frisch an ena brev a P. Clemente:⁷³

Molto Reverendo Signor Padre.

La sung sto fitg mal da gist betg esser a tgesa, cura tgi V.R. (Vossa Revereida, managea: persunga) è stada cò, pertge schi gugent vessa amprandia a canoscher Els, scu chegl tgi dastg canoscher tants paders caputschins. Va santia, tgi Els seian nias tarmess per trer aint infurmiations digls paders caputschins tgi stattan an chesta pleiv. Perche gl tgi va betg pudia discorrer cun V. S. (Vostra Signoria) viglia descriiver chegl curtamaintg, schibagn tgi screiv malamaintg an taliang. Ed ia dei an cunsientga, tgi igls Sies paders caputschins, tgi èn stos tants onns an chesta nossa Rezia, on sa deporto cun tant bung exaimpel e cun tanta diligenza per la religiun, uscheia tgi mintgign ò pudia amprender dad esser en bung catolic. Nign pò lamantar cun raschung digls paders. Els on sa do tanta fadeia e premura d'instrueir carschias ed unfants, cun renovar, biagier, ambeleir ed ornar las baselgias, uscheia tgi mintgign stò sa mussar rancunaschevel ad els.

La nossa gliout geva tenor usit a confessar en'eda ad onn; ossa agl manc quatter gedas e cun totta devoziun. Chesta madema gliout veva all'antschatta en veir spivaint da vaseir e ratschever igls caputschins, ossa less mintga regiun aveir els, vasond igl bung exaimpel e las migliuraziuns tgi els fon ainten las baselgias, ainten las tgesas-pravenda e dapartot, spargnond giu dall'atgna bucca per gidar oters e carschentar igl sarvetsch a Dia. E schi Nussigner vess betg ans tarmess chels bungs pa-

⁷³ Sur Tgasper Frisch cf. G. P. THÖNI: *Tgasper Frisch, igl erox da Ses*, Igl Noss Sulom 1989 e 1990.

ders, fissan nous «presto al fine della candela, come si dice in italiano». (*Managea: fissigl cò tar nous franc alla fegn cun la cardientscha*).

Veir ègl, tg'igls noss cunterparts (*i nostri contrarii*) pon betg star or igls caputschins, pertge cun la dutregna ed antras lour exaimpel fon els neir pertscherts tschels da lour fozadad e manzignas.

Digl taimp dalla ghera sung ia sto sergent magiour (*major*) dalla nossa Leia dalla Tgadé e va pudia observar an Nagiadegna («*in Aggedina*») igl grond piteir digls povers paders tgi faschevan sarvetschs betg angal agls catolics, ma er a lour inimeis e persecitaders. Chels obstinos (= *botschs*) fon mai digl bagn (*ad els*), schi betg angal sfurzadamaintg. E sainza raschungs, angal causa da lour mengia gronda libertad, on els catschea davent igls paders. Ia sung mez sto preschaint alla Dieta a Coira, cura tg'igl P. Ireneo, igl superiour, ò sa defendia cunter las calumnias digls Engiadines, igls quals tgisavan igls paders da tgosas infamas e tgi eran betg veiras.

Pero lainsa sperar, igl noss Signour vigna a proveder tot, ed ia supplitgesch Els da creir ainten l'integritad ed innocenza digls paders, scu er digl nez e dalla gronda necessitad digl noss paeis per tals pastours, chegl tgi ia niro a defender cun tot mia pussanza e tar mintga occasiun. E per fittar supplitgescha Els da mantigneir ansemen cun igls paders er me an Sia benevolentscha («*grazia*») e sontgas oraziuns. Tgi Dia seia cun nous tots. Amen.

Riami, li 28. Decembre 1639

Di V. S. e P. R.

(*Di Vostra Signoria e Padre Reverendissimo*)

Affezionatissimo Servitore

Gaspar Frischo, Landrichter nella

Val di Surseis

Di Conter e Borgo vecchio⁷⁴

1639

Da chesta pleiv, surpigleida dall'antschatta davent scu filiala da Riom, dei P. Clemente quasi navot oter tgi lez pac tgi stat ainten l'introducziun per Riom:

⁷⁴ Libro Sesto, Capitolo Sesto, 219. Cun Borgo vecchio è s'anclei managea Burvagn. cf. er anotaziun 93.

Cunter: Part digl uriund altar gotic, betg tenor gost digls caputschins. Anfignen 1922 sto deponia ainten igl carner, siva d'alloura ornescha el igl altar dalla baselgia digl seminari s. Leza a Coira. (Tenor carta da vista da lò).

La communitad Riom e da Cunter è, siva d'aveir fatg la sagonda istanza agl prefect per survagneir igls caputschins per la tgeira spirituala da lour olmas, finalmaintg neida consolada igl onn 1638.

Cunter pero è filiala da Riom, noua tgi, per regla, treis caputschins on lour dimora.⁷⁵

Egn da chels vo mintga dumengia a Cunter a sarveir cun la messa, predgia, dat dutregna e festivescha las vespras ed otras funcziuns spiritalas, scu deir rusari, las litaneias ed otras devoziuns sumigliantas, tgi fon sa rimnar igl pievel ainten baselgia.

D'ena baselgia a Cunter ins sainta, scu dapartot, an connex cun consecraziuns, uscheia per l'amprem'eda 1392,⁷⁶ alloura pir 1506 tar ena consecraziun da nov, cun en altar, e patrocini digls 10'000 cavaliers. 1522 ò la baselgia survagnia en altar lateral.

Tgi sa trattava er cò d'en pitschen sanctuari gotic cumprova igl rapport da visitaziun da 1623.⁷⁷

Ossa sa preschainta pero la dumonda interessanta: Savessigl tar la consecraziun numnada 1392 betg pi tgunsch sa trattar ansomma d'ena pi ampresa baselgia da Cunter?

Nüscheler dei:⁷⁸ «Alla fejn dalla vischnanca vers mezde stava ena tgaplotta da s. Anna, noua tg'igl pro sa nomna anc oz 'igl santiera vigl'. Chegl pudess esser lezza tgaplotta tgi è neida consecrada la sagonda dumengia siva Tschuntgesmas 1392 cun en altar ed igl santiera (anotaz. 76). La dedicaziun era fixada sen la dumengia siva s. Giatgen».

Ma an terma da 114 onns pò ena tgaplotta pero propa aveir sa musso per mengia pitschna, uscheia tg'ins ò biagia ena nova. Consecrada è chella neida igls 22 zarcladour 1506 digl uestg auxiliar Stefan

⁷⁵ Schi P. Clemente discorra da «treis caputschins», corresponda chegl seglple per pir siva da 1647, pertge digls 1638-1644 èn numnos per Riom angal P. Stefano scu plevant e P. Domenico scu cumpogn, damais soci, gidanter. Per 1644/45 figurescha en prer scu plevant, Paul Pauletta, per 1646/47 en oter prer Johannes Bundi. Tschels dus paders èn durant chels onns a Salouf. Tge erigl capito? Turnond els puspe a Riom, vevan els dasper Cunter er la procura da Salouf, cf. ser CRIST. WILLI: *Die Kapuziner-Mission*, 76. Cf. er anotaziun 55.

⁷⁶ Archiv-baselgia Cunter, nr. 1.

⁷⁷ E. POESCHEL manegia tgi sa tratta d'en bietg tard-gotic, oramai dad egn construia 1506 da nov?

⁷⁸ A. NÜSCHELER: *Die Gotteshäuser der Schweiz*, Heft 1, Bistum Chur, 1864, 115.

Tschuggli Ord. Praem., angal cun en altar e cun dedicaziun scu detg soura: agls 10'000 marters, ma er a s. Cristoffel e s. Ursula. Festa da purdananza era la dumengia siva s. Cristophorus.⁷⁹ Ainten la madema baselgia ègl 1522 nia consecro en sagond altar, per da vart sanester, chel an onour da s. Gudintg, s. Fluregn, s. Margreta e s. Elisabeth.⁸⁰

Tant ainten igl rapport dalla visitaziun da 1623 scu da 1643 ed anfignen tar l'erecziun dalla nova 1676, resp. tar la consecraziun 1677, i vign adegna discurria d'ena baselgia digls 10'000 marters. Tant pi remarcabel ègl, tgi Nüschelel manegia, i seia 1603 nia fatg ena pi nova «da s. Dominica».⁸¹ E gist schi remarcabel: nigns digls dus rapports numnos canoschan ena tala, dantant scu gio en documaint da 1534 rapporta, tgi Paul Risch vegia vandia en tschains da fons «an die Kirchen Sancta Domêgya ze Gûters».⁸²

E tiers chegl: igls 12 november 1531 attesteschon vaschigns da Cunter dad esser dabets ena dieschma «der Kilchen des hayligen Sancta Dominica».⁸³ Perfign ainten pergiamegnas digls onns 1605–1616 (nr. 19–27) i vign duvro chel nom.

En tschert connex cun en vigl ragord ad ena tala patrunga-baselgia pò perfign esser igl fatg, tgi igl nom da batten Domenica, Dumina para dad esser sto dètg frequent ainten la pleiv da Cunter.

Resumond tot, manegia dr. J. J. Simonet forsa cun raschung: «Or da tot chellas pardetgas sa resultescha igl factum curious: igls laics discorran adegna puspe d'ena baselgia da s. Dumenica a Cunter, igl clerus canoscha angal egnas digls 10'000 marters! La conclusiun or da chegl è franc chella: igls dus noms manegian per franc la madema baselgia, chella tgi ò existia da 1506–1676!»⁸⁴

A tot chellas dumondas on igls caputschins fatg ena fegn cun construeir ena bela nova baselgia ainten en tot oter li. Biageida 1676 è la consecraziun stada gio en onn pi tard. Ed er agl disput perveia digls

⁷⁹ Archiv-baselgia Cunter nr. 3.

⁸⁰ Archiv-baselgia Cunter nr. 5.

⁸¹ A. NÜSCHELER, codesch cito 110.

⁸² Archiv-baselgia Cunter nr. 8.

⁸³ Archiv-baselgia Cunter nr. 15.

⁸⁴ J. J. SIMONET: *Visitationsberichte 1623 und 1643*, Bündner Monatsblatt 1916, 15.

noms ògl do ena sliaziun cun deditgier ella «agl sontg digl taimp», s. Carla Borromeo (1538–1584), nia sanctifitgia curt avant, 1610.

Scu usito tar igls caputschins on els er cò fatg radical «con lo stilo barbarico tedesco»⁸⁵ e mess no tot an stil contemporan. Igl altar tard-gotic da 1520, intaglea, è durant tschentanners sto cuverno ainten carner e siva nia acquisto digl seminari s. Leza a Coira.⁸⁶

En grond sustign e bungs donatours on igls paders gia zont dalla famiglia da noblezza digls Scarpatettis, igls «ab Unterwegen», scu els sa nomnan piglsolit ainten la politica. Els èn perpetnissos ainten baselgia antras ena rotscha artefacts. Uscheia porta en altar lateral lour arma e las inizialas digl donatour: L. S. U. W. = Luzius von Scarpatetti ab Unterwegen.⁸⁷ En bel regal è er sto chel da (sies feagl?) Dr. J. G. Scarpatetti: la seria da 7 maletgs cun igls misteris digl s. Rusari signia cun la voba d'allianza Scarpatetti – Trauna.⁸⁸ Digls madems conjugals era gio nia regalo ena stola cun manipel ed ena casula an damast cotschen, cun malagea se la voba e signieda: Joh. Georg Scarpatetti und Catharina Trauna 1691. Arma ed inscripziun sen en'otra casula inditgeschan er igl donatour: «Dono Theodosii Scarpatetti ab Unterwegen 1769».⁸⁹

Nigns fastezs dattigl pero ple da lezza ominousa tgaplotta da s. Onna ni s. Dominica, ma tals ògl do anc igl tschentaner passo. Chella stava segl areal dafor igl hotel dalla Posta. Cura tg'ins ò lo lia eriger igl uigl per igl hotel, ins è do sen fundamaints e sen fossas. E chel flatg sa numnava ansomma adegna «igl santiera vigl».⁹⁰

Schi absolut exemplarics an lour summissiun agl uestg èn chel da Cunter navot stos adegna. Chegl ò sa musso lez onn 1566, curtgi igl

⁸⁵ J. J. SIMONET: scu precedent 33 sot Riom.

⁸⁶ E. POESCHEL: *Kunstdenkmäler* tom 3, 244.

⁸⁷ Chest Luzi ò tranter 1666 e 1690 gia treis gedas l'onour dad esser landvogt dalla Tera, scu avant e siva anc divers da sia famiglia. Cf. C. DECURTINS: *Crestomazia* X, 206.

⁸⁸ I niro a sa trattar digl madem tgi è 1742 sto per dus onns guia dalla Tera.

⁸⁹ Scu davos digls Scarpatettis è chel nia eligia 1786 per dus onns ainten igl uffeci suprem dalla regiun. El figurescha lò sot «Theodosius Scarpatet ab U. juv. (igl gioven). *Crestomazia* X, 207.

⁹⁰ E. POESCHEL: *Kunstdenkmäler* tom 3, Cunter.

Cunsegl dalla Tera ò clamo aint a Cunter en cumegn grond per sa cunsiglier, sch'ins viglia ansomma anc en uestg! Lò ò la radunanza fatg eir tras definitiv igl conclus piglia gio avant, tgi la Tera possa senza eliger igl sies guia per segl casti da Riom.⁹¹ I stò esser ia tiers mecta turbulent. Ins ò tschanto ansemen ena squadra da 100 omens armos e tarmess deputos ainten igls cumegns per ulteriour succurs. Ins planisava dad eir a Coira ed occupar igl casti digl uestg. An chel connex on igls armos perfign attatgea igl castellan digl uestg a Riom, Battaglia, e lez ò stuia sa defender malamaintg cun ageid da sies famegls ed ameis.⁹²

Ea, gist angal tschotets mievels e prous paran chels da Cunter navot dad esser stos an tots gros. En tschert indeci persiva ins catta ainten ena remarca perveia digl caloster. Tar la visitaziun igl onn 1643 menziuneschan igls deputos digl uestg anc extra: ins vegia oss eligia scu caloster igl Tomasch G. Barbla. Igl vigl, Jan Nuth Mark (Camark), vegia durant sies 35 onns da caloster survagnia tgavels greischs ainten chella baselgia! Digl pertge ins sainta pero navot.

Atgnamaintg ins smarveglia prest, pertge tgi la schi pitschna fracziun da Burvagn⁹³ ò survagnia ena atgna baselgetta! Ma en exaimpel

⁹¹ cf. anotaziun 74 sot Riom.

⁹² J. G. MAYER: *Geschichte des Bistums Chur II*, 138.

⁹³ Versa la derivanza digl nom: zont igl patrocini lascha nign dubi, da tge li tgi sa tratta tar chest *Borgo vecchio*, tgi è angal ena construeida da P. Clemente, tgunsch pigliond recurs a *Borgonovo* an Bargiaglia. Ma dantant scu chest dareiva da burgus e signifitgescha en anclar fortifitgia, pò *Burvagn* neir declaro fitg simpel or digls sies divers noms istorics, surtot digl pi ampren tgi cumpara an documaints: *Prauwein* 1375, alloura sur *Bruweyn* 1452 anfignen *Praweyn* 1499. La finiziun *-agn*, correspondentia agl lategn <ENU, lascha concluder sen ena vigliadetna fitg ota. Uscheia A. SCHORTA: *Rätisches Namenbuch*, tom 2, 638.

Pertutgond las differentas denominaziuns *Burwein* – *Burwain* – *Burwagn* manegia J. J. DEDUAL: «*Der Unterschied im Klange ist aber ein ganz geringer, und wenn man Burwein ausspricht, wie ein Deutscher es tut, so wird man von jedem auch romontschen Kinde verstanden*». J. J. DEDUAL: *Burwein im Oberhalbstein*, Coira 1911, 14, 15.

analog vainsa tar Del. E tant la detga scu fatgs istorics rachintan, tgi tottas dus culegnas eran en'eda populadas bler pi ferm tgi oz. Sa depopulo vegia Burvagn zont siva dalla gronda pesta digl onn 1585; avant eran cò 8 tgesas, oramai – chinto cun las grondas famiglias da pi bod – franc abitadas d'aglmanc bung 40 persungas.⁹⁴ Da chellas seian angal 7 persungas rastadas an veta.⁹⁵ Pertutgond tgossas dalla baselgia santignsa per l'amprem'eda da Burvagn or digl urbari digl tgapetelatedral igl onn 1375, cun indicaziun dalla dieschma debitada: «In Contra et Prauwein solvunt secundum antiquam locationem LX Modius measure de Wanges.» Damais: «Els debiteschan tenor viglia stipulaziun 60 curtangas⁹⁶ da maseira de Wanges». Ensatge zont remarcabel, chesta indicaziun: «tenor maseira digls de Wangen»! Damais igls construeiders digl casti da Riom, tg'igl davos, Berall, ò gio 1258 vandia agl uestg.

Salaschigns/Parsonz: La baselgia u pitost «tgaplotta» dalla viglia mereia, s. Baltermia. Vista vers nord. (Foto gpt)

⁹⁴ Digl pitschen Del, ena culegna da sumiglianta grondezza, dei p.ex. la detga tg'ins dumbrava lò 80 abitants, schi betg – scu ena detga vot – perfign omens da ghera.

⁹⁵ Tenor J. J. DEDUAL: *Burwein im Oberhalbstein*, 10.

⁹⁶ «Modus», la maseira romana per garnezza, nossa posterioura «curtanga» – tar igls Tudestgs «Scheffel» – = 8, 75 l. Anturn igls 1800 era ena «Churer Quartane» 7, 5 l, egna da Tavo 8, 0 l. Cf. F. PIETH: *Bündner Geschichte* 558.

Per ena pi gronda populaziun dat er paretga en'otra notiza sur dallas dieschmas debitadas agl uestg igl 15 e 16avel tschentaner. Da 3 colonas, v.d. culegnas, veva el mintga onn basest igl dretg sen 8 nursas e 4 fèrs-tgaval. A Cunter retirava el da 14 colonas 30 maseiras (tgunsch garnezza), 8 tschots, 3 caschielas, 30 curtangas grang e 20 sters dumia.⁹⁷

Ainten l'istorgia digls caputschins da P. Clemente vign Burvagn adegna angal menziuno «agl our» ed an connex cun Riom, resp. Cunter:

E pure un'altra figliale nella Contrada detta Borgo vecchio dedicata à S. Valentino Martire con due Altari.⁹⁸

Chegl è tot. Per cletg, chegl turnond a deir, ògl do las ezzas visitaziuns antras incumbensos digl uestg per squasi «controllar» en'eda la situaziun ainten las pleivs, noua tgi – an connex cun igls ambrogls confessiunals, ma er causa dallas relaziuns digl taimp – igl era ia blier «a mal», zont pertutgond la veta morala. En cletg vainsa, tgi antras igls rapports da chellas visitaziuns da 1623 e 1643 nous vagn preziosas indicaziuns sur dalla situaziun ainten las pleivs, surtot pertutgond baselgia, clerus e veta religiosa.

E da valeta speciala ègl, tgi chellas visitaziuns èn gist succedeidas gist avant e siva tgi la Missiun Retica digls Caputschins ò surpiglia la pastoraziun ainten las ples da nossas pleivs, uscheia tgi nous survagnign er ena invista ainten igl «status quo ante», la situaziun scu tgi ella era avant.

Er la baselgia da Burvagn è neida inspectada. Ella vegia en clutget da tschem («Dachreiter») cun en sainsign. La baselgia seia fitg fitg pitschna, igl altar schi strèt看 tg'ins saptga angal celebrar cun grondas difficultads. Consecro seia igl sanctuari nia 1583 digl uestg Peter Raschèr.⁹⁹

⁹⁷ Tenor J. G. MAYER: *Geschichte des Bistums Chur*, 545 e 556. Indicaziuns or digls urbaris ainten igl archiv episcopal, er an Jahresbericht der Hist. Antiq. Gesellschaft Graub. 1897.

⁹⁸ P. CLEMENTE: *Libro Sesto*, Cap. Sesto 221.

⁹⁹ J. J. SIMONET: *Visitationsberichte 1623 e 1643*, er P. Rocco: *Storia dei Cappuccini*, 1872, 190.

La baselgetta era deditgeida a s. Valantegn, uestg da Passau e missiunari an Rezia. Ma cura tg'igls caputschins on surpiglia la pastoraziun da Riom anor, celebravan els igl sarvetsch divin mintga terza dumengia a Burvagn. Chegl era cumpiglia ainten la paia da 180 ranschs. Ma «tot las otras antradas tignan las autoritads (da Riom) per sasez». Er la mesadad digl iert-pravenda onigl vandia ad ensatgi oter, «gist angal per igl prietsch d'ena tschavera, scu tgi porchan ena tala ad en ampluia digl cumegn». 1623 era en Sebastian Precastelli, uriund dalla Mesolcina, plevant dallas treis baselgias. Digls parochians dallas treis pleivs santignsa angal chegl: tottas treis ansemen dombran 250 communicants, ellas vevan pi bod 350 olmas, ossa 475 (1638: Riom 200, Cunter 98, Parsonz 80).⁹⁹

Di Presanz¹⁰⁰

1639

Er filiala da Riom è Parsonz, da chesta vart chi, distant d'ena mesa pitschna miglia, scu chegl tgi Cunter è da tschella vart. Digl taimp digl pader Ignazio, igl amprem superiour,¹⁰¹ era la pleiv (Parsonz) filiala da Salouf, distant quasi dus miglias taliangas. Cò serviva en pover viglet, en prer d'ena tscherta religiun ...¹⁰²

«Un povero vecchio, Regolare di una certa Religione, il cui nome si tace per degni rispetto», circumscreiva P. Clemente chest plevant. Damais: En pover viglet, prer d'ena tscherta religiun, igl nom digl qual ins menziunescha pi gugent betg per degn respect.

Pi tard pero santignsa pi exact, pertge tg'ins veva accepto ainten ena pleiv scu plevant ena persunga da derivanza ed anc religiun dubiosa: «Siond tala carascheia da spirituals, ins cattava nign'otra

¹⁰⁰ Libro Sesto, Capitolo Sesto 219.

¹⁰¹ P. Ignazio Imberti da Casnigo è sto igl fundatour dalla Missiun Retica digls Caputschins, ed è sto superiour da chella da sia fundaziun 1621 davent anfignen sia mort ainten la clostra a Tirano 1632. «Chegl tgi pertotga la veta ed igl operar da chest sontg om ... era el adegna sen viadi, betg angal ainten igl Grischun, ma er agl ester». El veva nigina dimora stabla ed è perchegl betg documento savens ainten igls codeschs dallas pleivs, cf. ser CRIST. WILLI: *Die Kapuziner-Mission*, 44, 212.

¹⁰² Chest «pover viglet» stat damais er an connex cun Salouf, cf. part 3.

sliaziun per ansomma aveir ensatgi per satisfar (agls basigns religious) digl li, sch'ins leva betg egn anc mender ...»¹⁰³

Scu da tshellas pleivs, pò P. Clemente er attestar per Parsonz:

Ainten mintgign digls lis numnos on igls caputschins erigia da fons anse ena bellezza baselgia e dapartot furnia bellissima paramainta ecclesiastica. La baselgia da Parsonz è deditgeida a «S. Giuseppe Sposo di Maria Vergine Signora Nostra».

La menziun d'en patrocini da s. Gisep ans fò surstar. Daco ògl anchel gro pudia dar squasi ena confusiun? Uscheia tgi er igl istorgiograf A. Nüscheleler ò surpiglia chesta versiun da P. Clemente.¹⁰⁴ Loancunter ans dat igl rapport dalla visitaziun da 1623 – en documaint tgi date-scha d'avant l'avigneida digls caputschins – clera pardetga: A Parsonz è la baselgia deditgeida a s. Niclo. Ella – i sa trattava pero pitost angal d'ena tgaplotta – è neida consecrada igl onn 1475 da P. Burchard Dubenfluck O. Pr., uestg da Sebaste, sto uestg auxiliar da Coira da 1470–1490.¹⁰⁵ Ed oz scu alloura è s. Niclo igl patrung-baselgia.

Extgavaziuns on musso, tgi ella stava segl areal dalla odierna tgesapravenda. Ainten igls fundamaints da chella seian anc da constatar fitg bagn chels digl anteriour clutger.¹⁰⁶ Igl onn dalla sagonda visitaziun, 1643, stava la tgaplotta anc, ma ella seia viglia ed «angustissima», v.d. terribel pitschna e strètga.¹⁰⁷ La baselgia odierna è da 1663.

En factum dètg interessant – schi betg en fenomen – pò er esser chel, tgi anc dètg curt avant la refurma, e damais anmez l'epoca da gronda

¹⁰³ Ins viglia far stem dalla remarca tar J. J. SIMONET: *Visitationsberichte* 27: «Im Oberhalbstein ... gab es (1623) nur sechs Geistliche, jetzt (1643) sind bereits zehn ange-stellt, und es beginnt eine Tendenz, die beim Überflusse an Geistlichen im 18. Jahr-hundert allzu sehr befriedigt wurde».

¹⁰⁴ A. NÜSCHELER: *Die Gotteshäuser der Schweiz*, Heft I, Bistum Chur, Chur 1864, 112.

¹⁰⁵ J. J. SIMONET: *Visitationsberichte* 1623, 16. Igl respectiv documaint è ainten igl ar-chiv-baselgia Parsonz.

¹⁰⁶ E. POESCHEL: *Kunstdenkmäler der Schweiz*, tom 3, 252. Starsada dalla pastgeira gio 1487.

¹⁰⁷ J. J. SIMONET: *Visitationsberichte* 1643, 33.

decadenza religiosa, igl noss pievel ò biagia novas baselgias. Uscheia a Riom 1461, s. Mitgel a Suagnign 1486, a Brinzauls perfign pir 1519 ed a Stierva zont 1521 (datums dalla consecraziun).

Da Parsonz ins sainta – sot igl nom «Presan» – gio fitg bod, ainten en documaint da 1156.¹⁰⁸ Ma tge pò esser sto igl muteiv, pertge tgi chel liet – el dumbrava 1638 80 abitants – è durant tschentaners adegna sto an cuminanza cun Salouf? Curtgi en toc pi manivel i dava la viglia ed impurtanta curt imperiala Riom? Ma er Salouf era gio anturn igl onn 800 ena sumiglianta curt. Uscheia tgi ena separaziun economica da Salouf è pir davantada 1561, chella dalla pleiv alloura 1641, dall'epoca digls caputschins.¹⁰⁶

Er a Parsonz veva igl uestg durant igl 14. e 15avel tschentaner en considerabel possess, uscheia 4 culegnas (bags purils cun dretg ereditar dallas famiglias)¹⁰⁹ Da mintgigna retirava el annualmaintg u 6 curtangas grang ed ena caschiela, u schiglio 38 schillings muneida à 6 denars. En fond denar valeva anturn 1915 6.40 frs, tant scu 6 caschielas ni 30 curtangas.¹¹⁰

Ma er Parsonz ò laschea eir a perder preziosas antiquitads.¹¹¹ Ainten igl museum retic a Coira sa catta ena statua da Nossadonna, tschantada sen tron, an lenn, ena lavour d'en indigen da ca. 1410. Forsa digl madem artist tgi ò fatg igls cruzifetgs a Suagnign? La vistgadeira tgi ella porta datescha pero da ca. 1750.

An mintga cass ò er valia per Parsonz chegl tgi P. Rocco screiva an sia istorgia pi cumpletta dalla Missiun digls caputschins¹¹² pertutgond las zont miserablas relaziuns religiosas, tenor chegl tgi P. Stefano da Gubbio ò sez rachinto, tge tgi el e sies cumpogn P. Domenico da Monteleone vegian catto tar lour arrivada igl onn 1638:

¹⁰⁸ Cod. Dipl. I, 182.

¹⁰⁹ Tenor urbaris an Jahresber. der Hist. Antiq. Ges. Graub. 1897.

¹¹⁰ J. G. MAYER: *Geschichte des Bistums Chur I*, 556.

¹¹¹ AMBROS SONDER surlonder an Igl Noss Sulom 1995, 62: «Igl lectour ... è stupia digl grond domber d'objects d'art er or digl noss intschess, scumparias, ias a perder, vandias giu la Bassa, agl ester, ed igls davos onns perfign angulos».

D'anc pi greva peisa è chegl tgi igl autour relatescha pertutgond ainten igl madem li an connex cun igl ponn da curesma da Salaschigns, digl qual i vign relato bagnspert.

¹¹² P. ROCCO DA CESINALE: *Storia delle Missioni Cappuccine*, tom 2, Roma, Tipografia Barbera, 1872.

Igl andomber dallas olmas era a Riom 200, a Cunter 98, a Parsonz 80. Chellas (pleivs) vaia catto administradas miserabel. L'amprem'eda tgi vagn fatg dutregna ins ò catto betg egn sulet tgi vess savia far igl segn dalla sontga crousch. I vevan usurpo igls bagns ecclesiastics,¹¹³ sa sarvivan scu tgi plascheva digls legats fatgs per ovras pietousas. An baselgia davigl ni en tabernachel, ni en vas digl sontg ieli, betg ena tuaglia decenta, angal dus tgaleschs vigliurds cun ena patena rotta.

Scu tgi tot è oter mossan las relaziuns dad oz. Igls unfants son la dutregna da Bellarmino, igls carschias von tar la confessiun e communiun aglmanc treis già ad onn. La gliout ò restituia igl iert (dalla pravenda) ed en legat da pietad. Tots sa mossan fitg obadevels e sa sotamettan agl dueir. Ainten las pleivs vainsa dus donnas estras luteranas, dallas qualas egnà mossa l'intenziun da sa converter tar la religiun catolica.

Ve da chesta ovra da restauraziun on durant la sagonda mesadad digl tschentaner fatg part tots igls paders suandonts (*tgi el nomna se*).¹¹⁴ Ed a lour operar ò la pleiv d'angraztger 4 baselgias novas, treis ainten las treis vischnancas, egnà sen igl colm Salaschigns.

*Da Salaschigns, u «Salacino», scu igls paders screivan dapartot, menziunescha P. Clemente betg bler:*¹¹⁵

Scu para on els (igls paders) biagia en'otra baselgia se sur en colm numno Salacino, deditgia a s. Bartelmia Apostel, cun dus altars, e cò ins vo an processiuun igl de dalla sia festa.

¹¹³ Chegl era igl fons tgi tutgiva a baselgia e pravenda e do a tschains, per cun chel curveir igls costs da chellas instituziuns.

¹¹⁴ P. Lucio da Salò + 1651, P. Antonio da Nozza + 1680, P.G. Battista da Sarnico, P. Patricio da Brescia + 1720, P. Cirillo da Pontoglio + 1687, P. Carlo Michele da Mezzolto + 1734, P. Marco da Bione + 1699 a Riom.

¹¹⁵ Libro Sesto, Cap. Sesto 221.

*E dasperas dattigl da rapportar bagn enqual remarcablidad da che-
sta viglia culegna, schibagn tgi ella vign numnada per l'amprem'eda
pir igl onn 1508 ainten en documaint: Ena tgaplotta da s. Bartelmia
e s. Murezi. Uriundamaintg stava igl sanctuari segl our vers mezde
dalla Val da Morts, segl li tgi sa nomna anc oz «Plaz Baselgia».
Siond igl bietg an permanent prieveel da scusalar giu ainten la val, ins
ò transferia la tgaplotta ve dalla vart cunter mesanotg digl Adont.
Chest nov sanctuari è nia consecro 1595.¹¹⁶ Ena restauraziun è neida
fatga 1662, cun nova consecraziun igl onn 1665. Damais on igls pa-
ders betg erigia digltot en nov sanctuari. Persiva on els da tot l'ante-
rioura dotaziun angal laschea star ainten l'antgerna digl altar la sta-
tua da s. Bartelmia, en'ovra da ca. 1510.¹¹⁷*

Salaschigns: Se ainten la nischa sanester digl chor. Maletg digl marteri da s. Baltermia, tgi è nia «scurtgia», v.d. tratg giu la pel. (Foto gpt).

¹¹⁶ Tenor documaint an archiv-baselgia.

¹¹⁷ Tot tenor E. POESCHEL: *Kunstdenkmäler* tom 3, 157, 158.

Da vigliamaintg annò è Salaschigns sto ena mereia, e stueva esser egna da pulita valeta. Pertge d'en taimp paeva igl mêt giu da tscherts bagns ena dieschma da 112 curtangas grang, e chegl alla baselgia da s. Stefan a Casti! Persiva veva igl plevant da lò da celebrar 7 messas ainten la tgaplotta da s. Baltermia. Chesta taglia stò en de esser davantada gravezza mengia gronda, pertge tenor ena santienz-tga dalla Dartgeira Vaz, dada igls 29 favrer 1529 è l'obligaziun dalla mereia Salaschigns anvers s. Stefan neida redutgeida schizont angal sen la mesadad, jamais 56 curtangas.¹¹⁸

Betg pussebel ègl sto d'erueir, pertge tgi Salaschigns vess gia da debitar dieschmas alla baselgia s. Stefan a Casti. Gl'è pero da remar-tger, tgi sa tratta dalla viglia baselgia da s. Stefan, dalla quala ins sainta pir 1343. Loancunter stat la numnada reduenziun franc an strèt看 connex cun igls conclus piglias dallas Leias a Glion 1525/26, tenor igls quals ins leva ansomma dismetter tots igls tschains-fier, tot las obligaziuns anvers uestg e baselgias. En cumpromiss ò alloura agl-manc concedia igl dretg da cumegn e pleivs da sa cumprar or da tot chellas gravezzas; definitiv e dapartot è chegl pir davanto 1850 tenor la costituziun federala, ma gl'ò gia per conseguenza tg'ins ò persiva stuia manar aint ena taglia directa per finanztgier l'existenza digl plevant (taglia-pravenda), igls basigns dalla baselgia (taglia-baselgia) e costs digl caloster (taglia da calostreia). La buna part è pero neida cuverta anavant antras igl tschains per igl fons sto davanto possess da chellas instituziuns antras correspondents legats da privats.

En pitschen detagl da Salaschigns ans relata igl rapport da visita-ziun da 1623:

La baselgia digl apostel s. Baltermia a Salaschigns sa catta gliunsch davent dallas vischnancas, è erigeida prest sen la tschema dalla pizza (!). Lò abitescha angal igl caloster (igl mêt) tgi cultivescha igls bagns dalla baselgia. La baselgia odierna ò stuia neir biagieda da nov, pertge la viglia era neida destrueida causa digl tarragn buaditsch. Ella (la nova) è neida consecrada 1595 da uestg Peder (Raschèr).

¹¹⁸ A. GRISCH: *En curt viada tras Surses*, 32, er G. SIGRON: *Codesch da Casti*, 28 ed anota-zion 13 p. 244.

Tgalesch è cò avantmang nign; igl spiritual stò sez neir cun egn. Igl caloster è ubliia da spisgintar igls spirituals tgi vignan cò dallas festas da s. Bartelmia (tenor pronunztga populara: s. Baltermia, 24 avost) e s. Murezi, 22 settember, a tigneir igl sarvetsch divin public. Segl clutger ògl dus sainsets.¹¹⁹

Igl grond digls dus sains porta l'inscripziun ANNO DOMINI 1487, igl pitschen ò nigna indicaziun.¹²⁰

Ena remarcablada per sasez pò esser la derivanza digl nom «Salaschigns». Ins ò adegna cartia tgi chel stetta an connex cun «salesch», lategn: salix, correspondent a noms locals d'utro, uscheia p.ex. Salaschinas (Sumvitg), Salischina (Vrin) etc. Igl noss nom stat loancunter an connex cun igl patrung-baselgia dall'amprema tgaplotta: s. Innocens I (papa 402-417). Tenor en documaint da 1477 ò la furma rumantscha s. Laschient do igl nom alla culegna Salaschigns.¹²¹ Tgi s. Innocens = s. Laschient era igl patrung da lezza tgaplotta cunter la Val da Morts vigna er attestò antras documaints da 1509 e 1543.¹²²

Per en scazi d'extraordinaria valeta tant istorica scu culturala, tgi sa cattava da lour taimp ed anc anfignen avant ca. 90 onns a Salaschigns paran er igls paders da betg aveir fatg grond stem. Tgunsch percheigl tgi dava scu para anc dètg frequent tals ainten las baselgias, uscheia tgi cheigl era «propa navot aparti». Managea ègl «igl ponn da curesma».¹²³

Tge tgi cheigl era ansomma, ena «ponn da curesma»? Nous dastgagnans tigneir ve dallas explicaziuns tgi dr. Ambros Sonder dat surlonder an connex gist cun igl ponn da Salaschigns, ranviond agl Sulom surmiran 1995 ed alla reproducziun digl maletg:

Uriundamaintg para igl ponn da curesma d'aveir gia intent primar da curveir durant la curesma – igl 40 deis avant Pasca, taimp da rigurusa gignina ed abstinenz – maletgs d'altars ed oters betg adattos per chel taimp serious. Damais an furma d'en antipendi scu igl usito davant blers altars.

¹¹⁹ J. J. SIMONET: *Visitationsberichte 1623*, separat da Bündn. Monatsblatt 1916, 16.

¹²⁰ Tenor Pagina da Surmeir, Igl sains da Salaschigns, 21 mars 1997.

¹²¹ A. SCHORTA: *Rätisches Namenbuch II*, 563.

¹²² A. SONDER: *Igl ponn da curesma da Salaschigns*, Igl Noss Sulom 1995, 62. Igl autour dat pero nigna indicaziun detagleda, da tge documaints tgi sa tratta.

¹²³ cf. anotaziun 122.

Gio alloura, scu pi tard, on igls maletgs sen chest ponn sarvia per «pitgier aint» agl pievel er sen veia visuala verdads dalla cardientscha e scenas biblicas, – damais navot oter tgi chegl tgi er tots tschels maletgs e tottas statuas an baselgia on lia far.

Igl ponn da Salaschigns mossa an 24 quadrats maletgs digl stgaffimaint digl mond, dall'istorgia d'Israel, dall'unfanza, veta e passiuon da Cristus anfignen tar sia ascensiuon an tschiel.

Igl antier ponn era en'eda 2,73 m ot e 4,90 m lartg, è pero ensacuras nia taglea an dus mesadads da circa madema larghezza.

Igl nom «ponn da curesma» savess esser ena translaziun verbala digl usito tar igls Tudestgs: «Fastentuch». Tar igls ezs davigl pero er en pled anc pi popular e significativ per la curema: «Hungertuch». E gio risguardond l'existenza da chest artefact sa laschigl deir, tgi sa tratta cò d'en usit impurto.

Scu tants oters obiects sumigliants zoppa er chest chi igls sies misteris. Uscheia ins canoscha betg igl grond artist digls maletgs. E d'en tal ins dastga piglveir discorrer, tant considerond las cumposiziuns digls maletgs scu la pittura scu tala.

Alloura er ariguard la vigliadetna digl ponn. An chel gro stuainsa ans lascher infurmar digl om digl fatg.¹²⁴ Igl noss ponn vess da datar da ca. 1520–1530. Ma oss la betg pitschna sorpresa: ena metoda digl-tot inconvenziunala, e ve dalla quala tants pon betg creir, vign tar en oter resultat. Igl plomign ni pendel inditgescha en datum anc pi vigl: 1468. Lez onn seia l'ovra neida stgaffeida, e chegl antras en artist tudestg, se dalla cuntrada digl Ragn tudestg (Rheinland)!

Oss, er schi fiss teoretic absolut pussebel, tgi'igl ponn vess gio decoro lezza amprema tgaplotta, tgi sa cattava anc davains la Val da Morts (documentada cun notizas da 1509 e 1543), so chegl per franc strousch esser sto igl cass; ins pandeva chel «codesch da maletgs schi impurtant per l'instrucziun religiousa digl pievel» an nign cass ainten en sanctuari, noua tgi durant la curesma i niva tignia betg en sulet sarvetsch divin, chegl «sul monte Salacino», scu P. Rocco igl nomna!

¹²⁴ Chegl saro bagn igl migler E. POESCHEL tgi descreiva igl artefici sot Parsonz, an *Die Kunstdenkmäler des Kantons Graub.*, tom 3.

Damais ò el angal savia esser destino per Parsonz.¹²⁵ Ed i so dar nign dubi: sbandagea igl ponn or da lour baselgia nova on igls caputschins! E tgunsch igl mument tgi els on regalo a Parsonz la baselgia odierna, igl onn 1663.

Ed oz sa catta chel prezious toc ainten igl museum naziunal Turitg. Igl onn 1903 notifitgescha igl fundatour e directour da chel, Heinrich Angst, l'acquisiziun «d'en ponn da curesma derivond dalla tgaplotta da peleginadi Salaschigns».¹²⁶ Plevant a Parsonz era lez mument ser Joachim Wenzin; ma gist igl ampren onn da sia pastora-ziun – el è sto a Parsonz da 1903–910 – ò el strousch sa fatg respun-sabel per ena tala vendita. Bler pi tgunsch saron – scu utro, p.ex. a Riom – basigns finansials da pleiv e cumegn stos igl muteiv per igl dar davent chesta oz zont preziosa ovra d'art. Ma franc cun raschung repetignsa cò igls plets da dr. A. Sonder: «Ins è stupia digl grond andomber d'objects d'art er or digl noss intschess, scumparias, ias a per-der, vandias giu la Bassa, agl ester ed igls davos onns perfign angu-los ...».¹²⁷

¹²⁵ E. POESCHEL, l.c.

¹²⁶ A. SONDER: *Igl ponn da curesma da Salaschigns*, an *Igl Noss Sulom* 1995, 62.

¹²⁷ cito an madem li tenor anotaziun 126.

